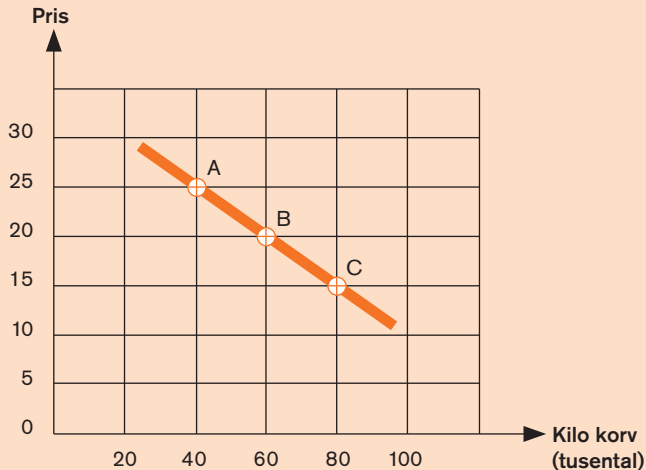
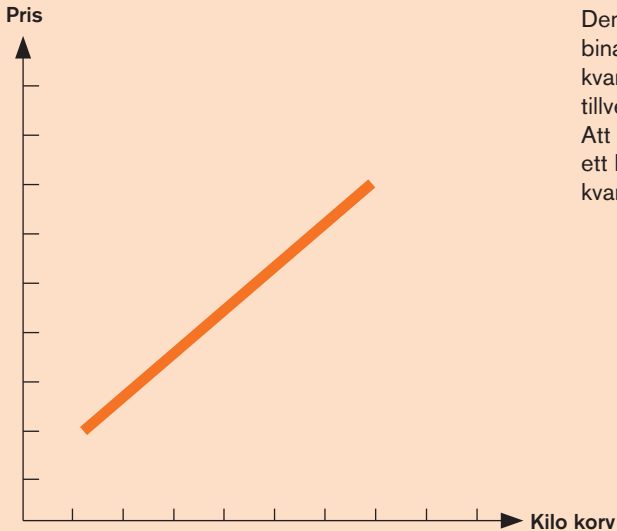

Figur 1.1 **Priser och efterfrågade kvantiteter**

De olika punkterna i diagrammet visar vilka kvantiteter korv som efterfrågas vid olika prisnivåer. Punkterna kan sammanbindas till en kurva. Om den lutar nedåt, som här bredvid, betyder det att den efterfrågade kvantiteten minskar då priset stiger.

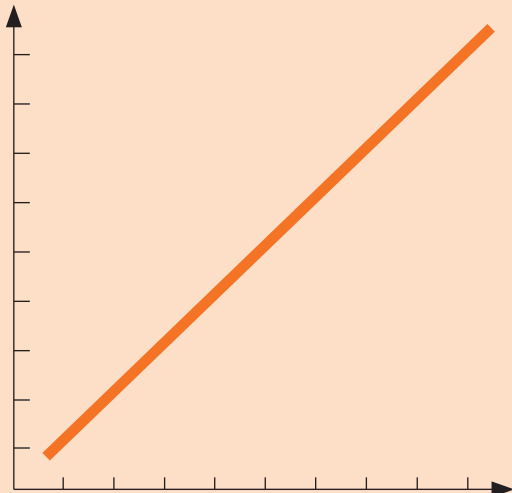
Figur 1.2 Priser och utbudna kvantiteter

Den här kurvan anger olika kombinationer av priser och utbudna kvantitet, det vill säga hur mycket tillverkarna är beredda att sälja. Att kurvan lutar uppåt, innebär att ett högre pris lockar fram en ökad kvantitet.

Figur 1.3 Omvänd kausalitet

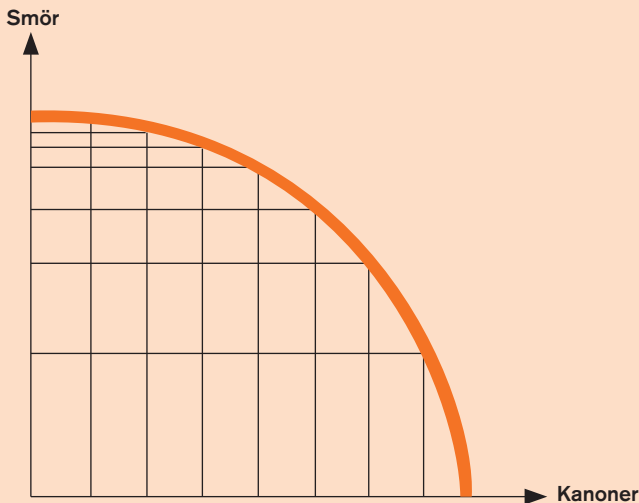
Antal brott
per 1 000
invånare

Antal poliser
per 1 000 invånare

Den här kurvan tycks visa att brottsligheten ökar om fler poliser anställs. Men i själva verket kanske sambandet är det omvända: när brottsligheten ökar, så utbildas och anställs fler poliser i brottsbekämpande syfte.

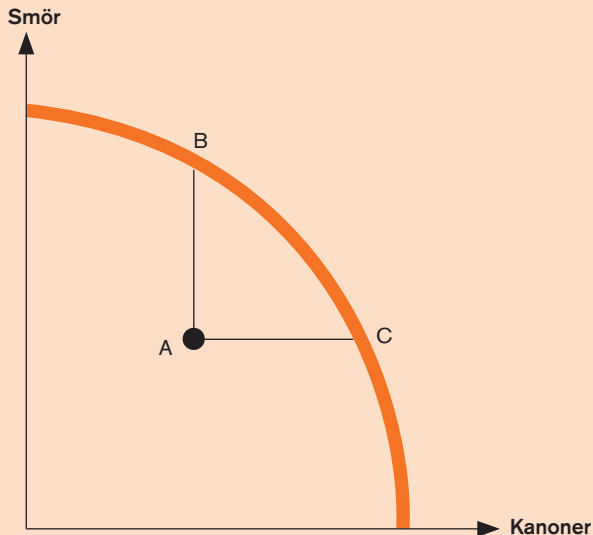
Figur 2.1 Produktionsmöjlighetskurvan

Kurvan visar vilken maximal produktion av en viss vara eller tjänst som kan uppnås vid given produktion av en annan vara eller tjänst. Innanför kurvan används inte alla resurser fullt ut. Kurvans negativa lutning visar att resurserna är knappa; man måste minska produktionen av en vara för att kunna öka produktionen av den andra.

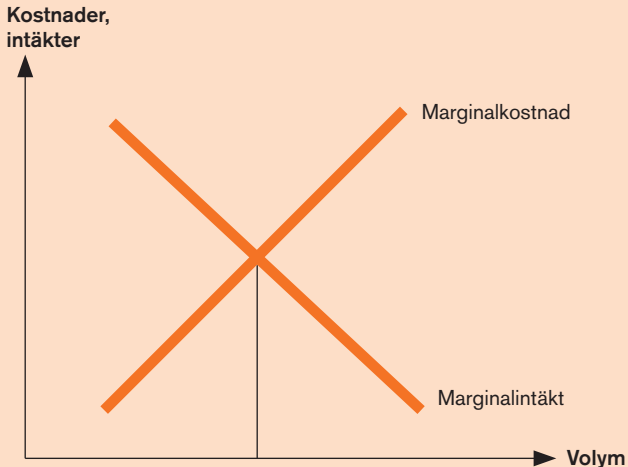
Att den negativa lutningen gradvis ökar illustrerar att avkastningen är avtagande. Det innebär att man ständigt måste sätta in allt större resurser – och därmed uppoffra allt mer av den ena varan – för att få mer av den andra. För varje enhet som vi vill öka kanonproduktionen med, måste vi, enligt diagrammet, ge upp fler och fler enheter smör. Det syns på så vis att för varje steg till höger vi tar på den horisontella axeln, måste vi – som framgår av de inritade stödlinjerna – ta allt större steg nedåt på den vertikala axeln.

Figur 2.2 Alternativkostnadsbegreppet

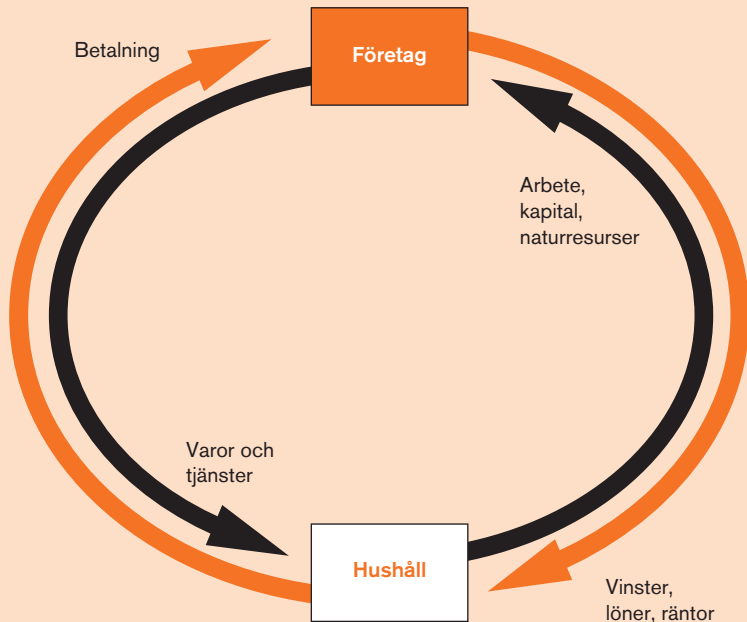
Produktionsmöjlighetskurvan illustrerar att det kostar att öka produktionen av en viss vara. Längs kurvan visas vad man måste ge upp av den andra varan. Detta kallas alternativkostnaden. Men det finns en sådan kostnad även för att öka produktionen av en vara från ett läge där inte resurserna utnyttjas fullt ut. Den kostnaden utgörs av den avkastning resurserna skulle ha gett om de hade satts in i någon alternativ användning. Alternativkostnaden för att öka kanonproduktionen från A till C är alltså den ökning av smörproduktionen (från A till B) som man då går miste om.

Figur 2.3 Marginalintäkter och marginkostnader

Ekonomiskt rationellt handlande innebär att väga marginkostnader och marginalintäkter av en viss aktivitet mot varandra. Aktiviteten bör fortsätta tills marginkostnaden är lika stor som marginalintäkten. Just denna volym på verksamheten är den som ger den största samhällsekonomiska nyttan – under förutsättning att alla relevanta kostnader och intäkter har kunnat inkluderas i analysen.

Figur 3.1 Det samhällsekonomiska kretsloppet

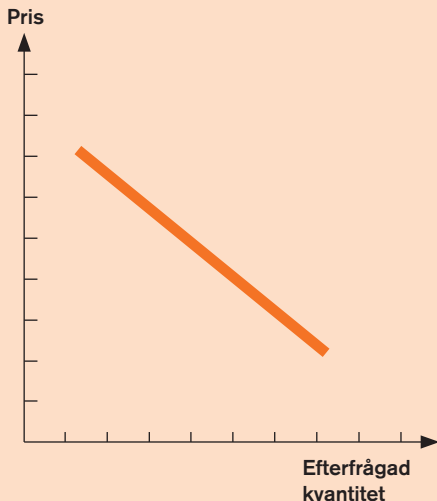

Företagen producerar varor och tjänster med hjälp av produktionsfaktorer: arbete, kapital och naturresurser. De betalar hushållen en ersättning för att de får utnyttja dessa produktionsfaktorer. Hushållen använder sina inkomster till att köpa de varor som företagen tillverkat. På detta sätt strömmar varor, tjänster och produktionsfaktorer mellan hushåll och företag och motsvaras av betalningsströmmar i andra riktningen.

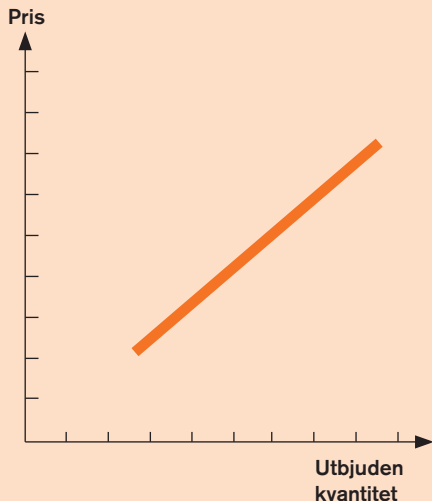
Detta ekonomiska kretslopp är i sin tur en snävare del av ett större kretslopp, som beskriver ekonomins samspel med naturen. Där ingår bland annat vilka naturresurser produktionen använder och vilka utsläpp den förorsakar.

Den enklaste marknadsmodellen

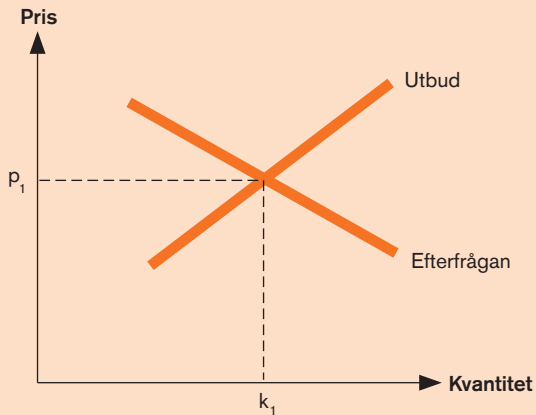
Figur 3.2 Efterfrågekurvan

Figur 3.3 Utbudskurvan

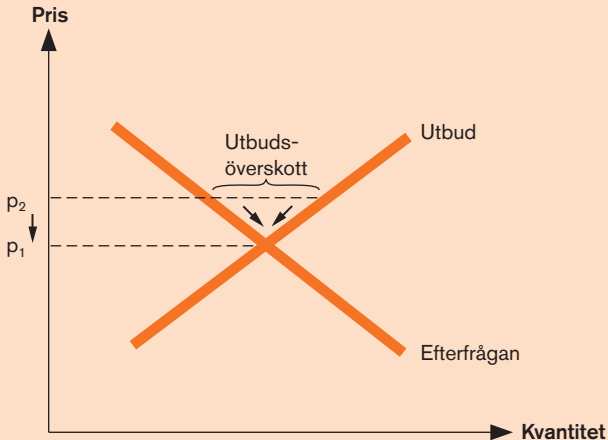

Figur 3.4
Jämvikt

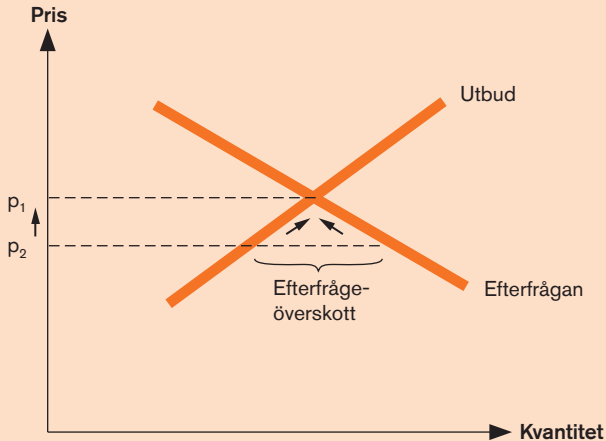
I dessa diagram visas marknaden för en vara – i detta fall skjortor. I figur 3.2 illustreras att konsumenterna efterfrågar fler skjortor då priset faller. I figur 3.3 visas att ett stigande pris lockar tillverkarna att producera fler skjortor. I figur 3.4 illustreras att det finns ett jämviktspris, p_1 , vid vilket konsumenterna efterfrågar precis lika många skjortor som producenterna tillverkar – nämligen k_1 .

Figur 3.5 **Utbudsöverskott**

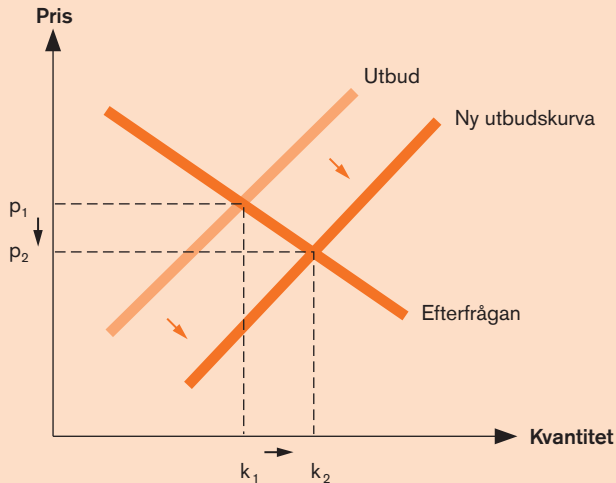
Om marknadspriset p_2 ligger över jämviktspriset, vill producenterna tillverka mer varor än konsumenterna vill köpa. Då uppstår ett "utbudsöverskott", som pressar ned priset tillbaka till jämviktsnivån.

Figur 3.6 Efterfrågeöverskott

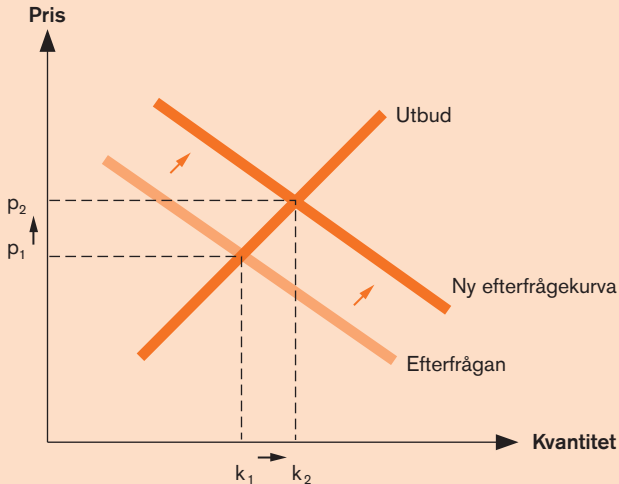
Om marknadspriset ligger under jämviktspriset, vill konsumenterna köpa mer varor än vad tillverkarna vill producera. Då uppstår ett "efterfrågeöverskott", som driver upp priset mot jämvikt.

Figur 3.7 Effekten av ny teknik

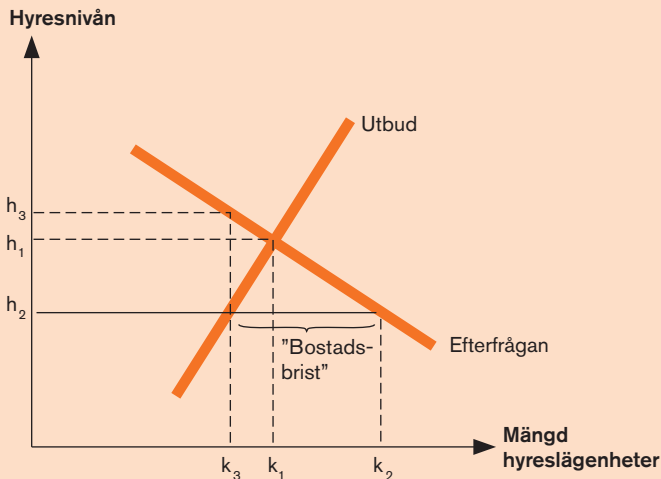
Om en ny och bättre teknik införs i produktionen, faller produktionskostnaderna. Det gör att utbudskurvan skiftar ned – företagen behöver inte längre ta ett lika högt pris för att täcka sina kostnader. Marknadspriset sänks och den efterfrågade kvantiteten ökar. Konsumenterna tjänar på den nya tekniken, eftersom fler får råd att öka sina inköp.

Figur 3.8 Effekten av ökade inkomster

Om konsumenternas inkomster stiger, får de råd att vid ett givet pris köpa fler varor. Efterfrågekurvan skiftar ut. Men om den ökade efterfrågan ska tillgodoses med den rådande tekniken medför den avtagande avkastningen att kostnaderna för produktionen stiger. Den ökade efterfrågan driver alltså upp priset på marknaden.

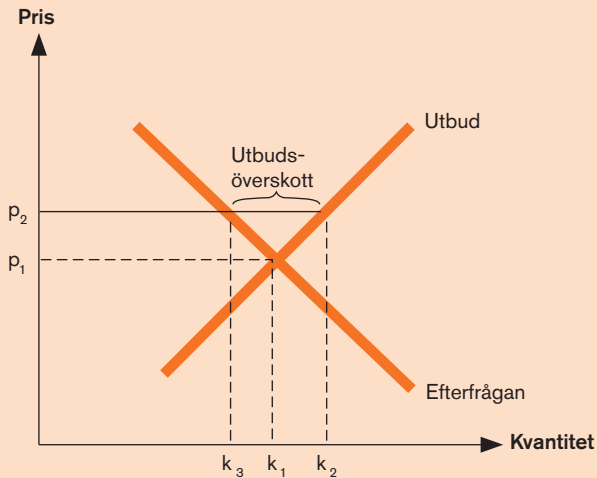
Figur 3.9 En hyresreglering

En hyresreglering innebär att hyran fastställs till en nivå (h_2), som ligger under jämviktsnivån (h_1). Det medför att den efterfrågade kvantiteten ökar, vilket medför bostadsbrist, det vill säga att den utbudna kvantiteten inte räcker till att tillfredsställa efterfrågan.

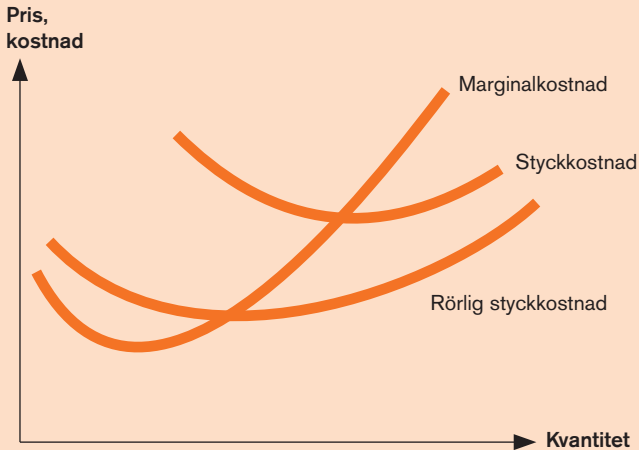
Resultatet blir att det krävs en ransoneringsapparat – till exempel bostadsförmedling och bostadskö – för att fördela de för få lägenheterna. Därmed uppstår också risk för svarta marknader, eftersom hyresvärdarna nu kan hyra ut till högre hyror (h_3) vid sidan av den reglerade marknaden.

Figur 3.10 En reglering av livsmedelspriserna

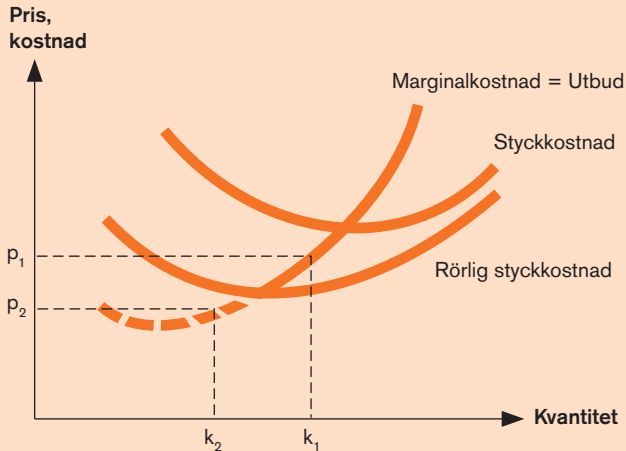
Om livsmedelspriserna åsätts en miniminivå (p_2), under vilken de inte får sjunka, så kommer ett utbudsöverskott på livsmedel att uppstå. Det är detta vi i dagligt tal kallar smörberget, och det var bland annat för att detta skulle kunna säljas som livsmedelssubventioner till konsumenterna ett tag infördes.

Figur 4.1 Företagets kostnader

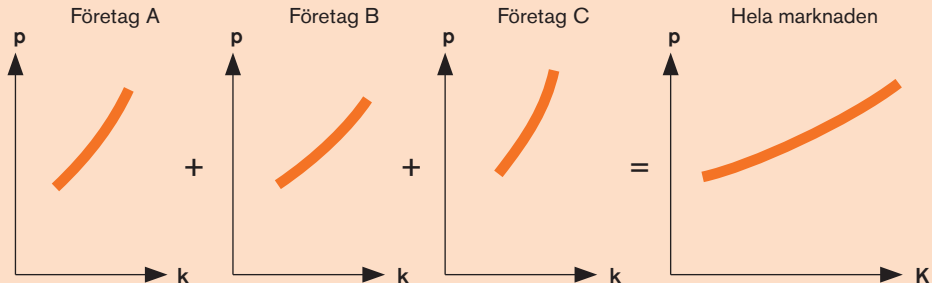
Marginalkostnaderna sjunker till en början, då de nyanställda kan utnyttja de fasta resurserna bättre. Så småningom sätter den avtagande avkastningen in och marginalkostnaderna börjar stiga. Så länge de ligger under styckkostnaderna fortsätter dessa att sjunka, men så fort marginalkostnaderna överstiger styckkostnaderna börjar även de stiga; det gäller både de totala styckkostnaderna och de rörliga.

Figur 4.2 Företagets utbud

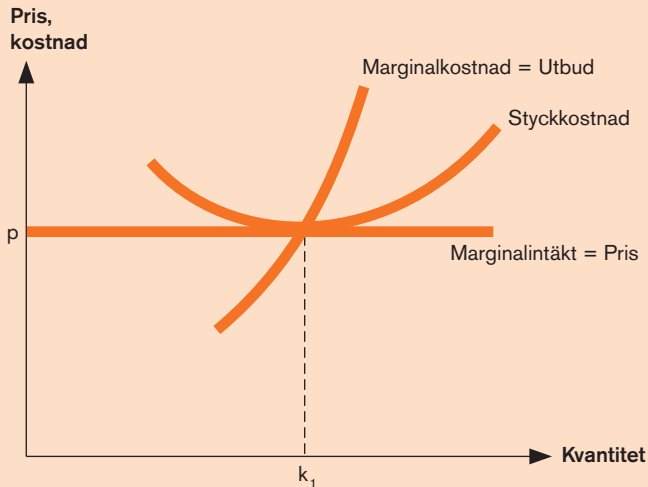
Företagets utbudskurva är lika med den del av dess marginalkostnadskurva som ligger över den rörliga styckkostnadskurvan. Så länge företaget får en intäkt per såld enhet som täcker marginalkostnaden och ger bidrag till täckandet av de fasta kostnaderna är det intresserat av att sälja. Vid priset p_1 driver företaget därför verksamheten vidare. Men priset p_2 är för lågt – det täcker inte ens de rörliga styckkostnaderna – och medför nedläggning.

Figur 4.3 Företagens och marknadens utbud

Antag att marknaden består av tre företag: A, B och C. Hela marknadens utbud är då summan av utbudet från A, B och C. Det betyder att utbudskurvan för hela marknaden kommer att ligga längre ut från p -axeln och ha en flackare lutning. För att inte utbudskurvan för hela marknaden ska bli helt oläslig och nästan platt (som den kan bli om marknaden består av många olika företag), brukar man ändra skalan på k -axeln så att man "trycker ihop" figuren på längden. Ofta skrivs kvantitetsmått för de enskilda företagen med små bokstäver – k – medan kvantiteten för hela marknaden skrivs med versal – K .

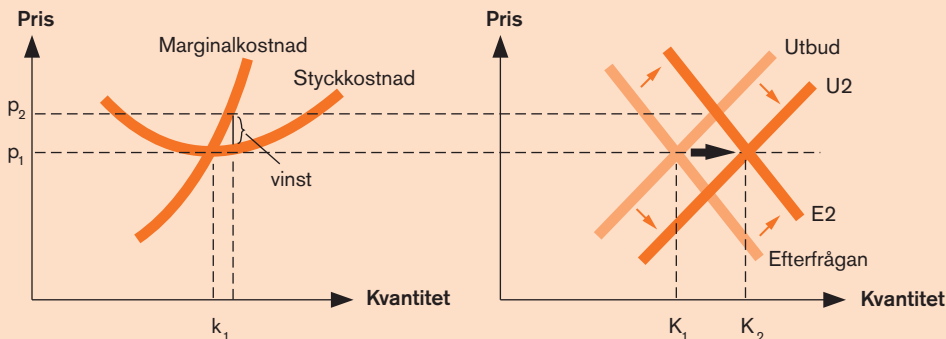
Figur 4.4 Företaget under konkurrens

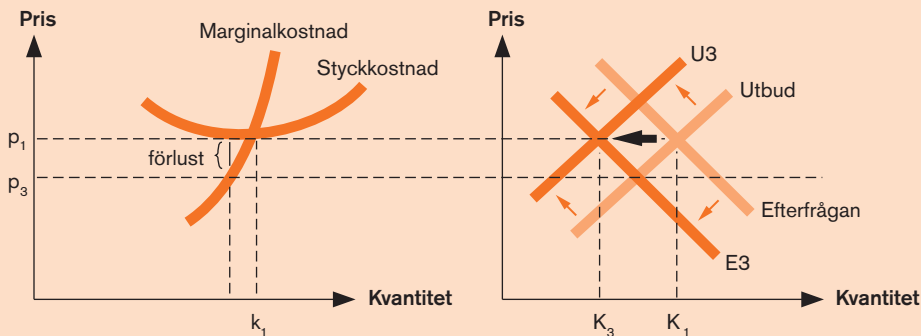
Under ren konkurrens möter det enskilda företaget en så liten del av marknaden att det uppfattar priset som givet. Dess efterfrågekurva är alltså horisontell. Företagets beslutsregel att sätta marginalintäkt = marginalkostnad blir därför att producera den volym som ger pris = marginalkostnad. Vid den volymen, k_1 , sker också produktionen till lägsta möjliga styckkostnad.

Företagets och marknadens anpassning under konkurrens

Figur 4.5 Anpassning vid ökad efterfrågan och höga vinster

Figur 4.6 Anpassning vid minskad efterfrågan och låga vinster

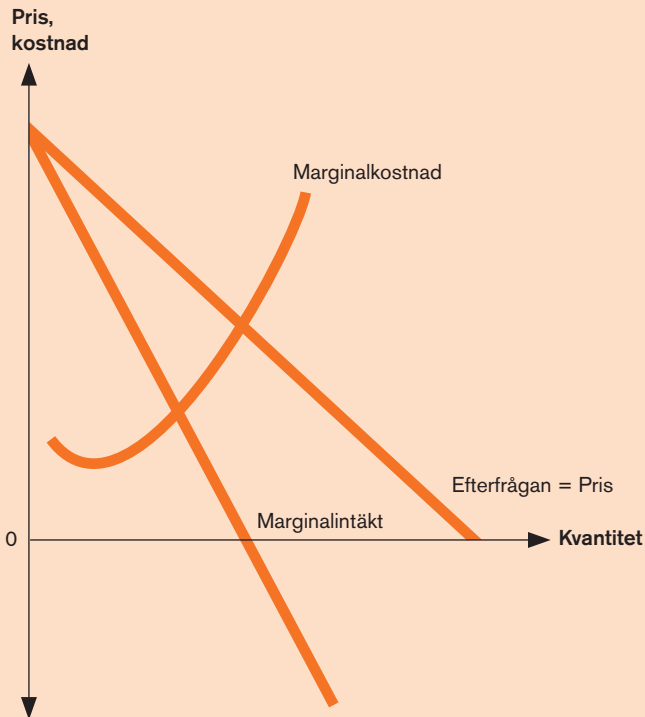

Här visas situationen för det enskilda företaget till vänster och hela marknaden till höger. Under perfekt konkurrens och priset p_1 tvingas de enskilda företagen till kostnadseffektivitet. Om priset avviker från p_1 sätter en anpassningsprocess igång, som får konsekvenser för hela marknaden. Observera att skalan på K-axeln är olika för diagrammen till vänster respektive höger.

Höga priser (som ligger över styckkostnaderna) ger vinster som lockar fram ett ökat utbud – marknadens utbudskurva skiftar ut till U_2 . Det pressar tillbaka priset och raderar ut övervinsten. Slutresultatet blir att priset har fallit till jämviktsnivån men att produktionen har ökat till K_2 .

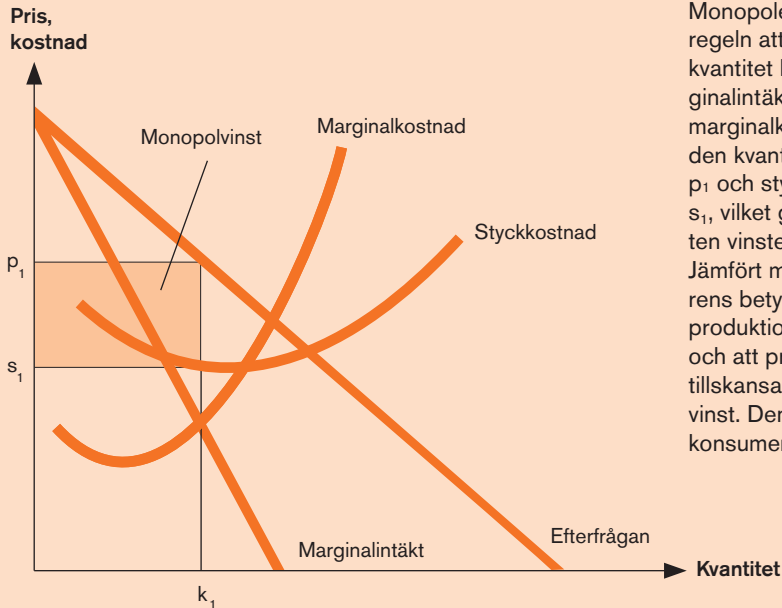
Låga priser (under styckkostnaderna) ger i stället förluster som slår ut de minst effektiva företagen. Utbudet minskar till U_3 och priset stiger. När anpassningen är klar har priset stigit tillbaka till jämviktsnivån och produktionen minskat till K_3 .

Figur 4.7 Efterfrågan och marginalintäkt för monopolisten

Monopolisten möter hela marknadens efterfrågekurva. Att den lutar negativt innebär att priset måste sänkas om konsumenterna ska förmås att köpa mer. Det medför också att marginalintäktskurvan – som visar den intäktsförändring som den sist sålda enheten ger – måste falla ännu brantare.

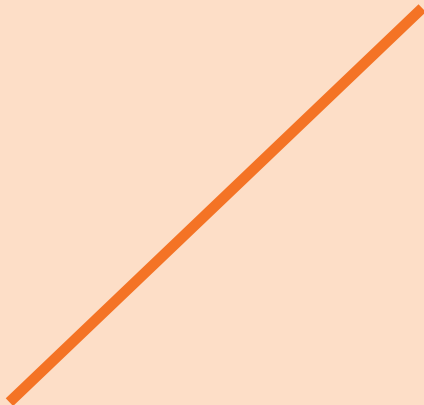
Figur 4.8 Vinstmaximering för en monopolist

Monopolet följer beslutsregeln att producera den kvantitet k_1 vid vilken marginalintäkten är lika med marginalkostnaden. Vid den kvantiteten är priset p_1 och styckkostnaden s_1 , vilket ger monopolisten vinsten $k_1 \times (p_1 - s_1)$. Jämfört med ren konkurrens betyder det lägre produktion, högre pris och att producenten kan tillskansa sig en monopolvinst. Denna uppstår på konsumentens bekostnad.

Figur 5.1 Utbudet av arbetskraft

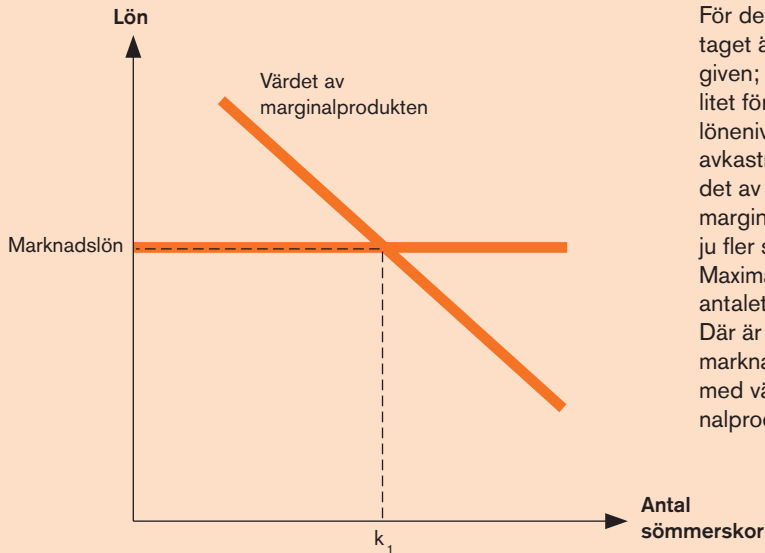
Lön per
timme

Antal arbetade
timmar

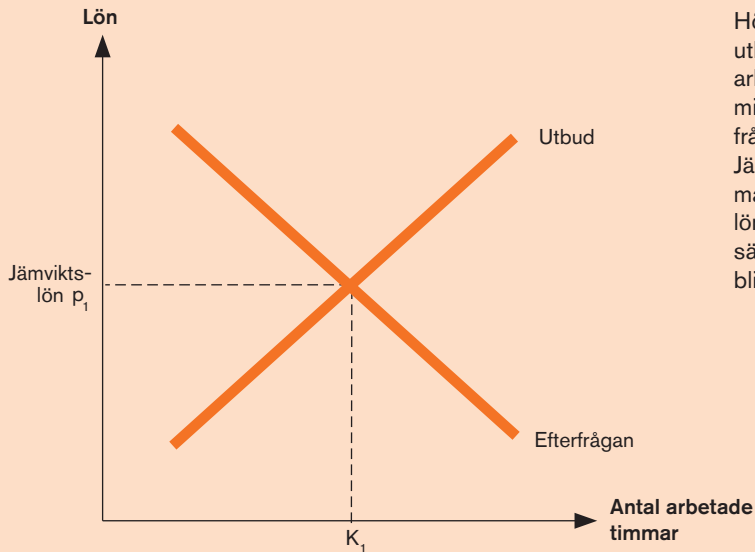
När den erbjudna lönen stiger, ökar mängden utbjuden arbetskraft eftersom det blir relativt sett mer lönsamt att förvärvsarbeta jämfört med att inte arbeta (substitutionseffekten).

Figur 5.2 Lön och marginalprodukt

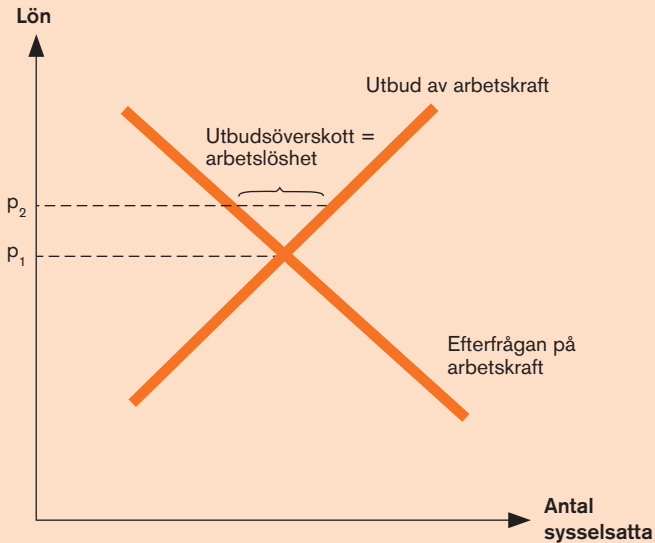
För det enskilda företaget är marknadslönen given; företaget är för litet för att påverka lönenivån. Avtagande avkastning gör att värdet av de anställdas marginalprodukt sjunker ju fler som anställs. Maximal vinst nås när antalet anställda är k_1 . Där är den rådande marknadslönen lika med värdet av marginalprodukten.

Figur 5.3 Arbetsmarknaden

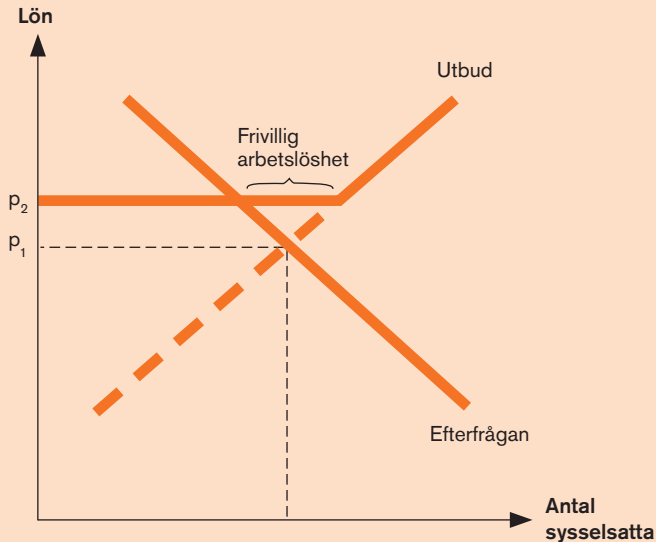
Högre lön ökar den utbudna mängden arbetskraft, men minskar den efterfrågade mängden. Jämvikt på arbetsmarknaden nås vid lönenivån p_1 . Sysselsättningen i jämvikt blir K_1 .

Figur 5.4 "Klassisk" arbetslöshet

De klassiska ekonomerna såg arbetsmarknaden som vilken annan marknad som helst. Om priset på varan ligger över jämviktspriset uppstår ett utbudsöverskott. Arbetslöshet – det vill säga att antalet personer som söker jobb är större än antalet platser – betraktades därför som ett utbudsöverskott på arbetskraft, vilket i sin tur framkallats av att lönen låg över jämviktslönen. Botemedlet mot arbetslösheten blev då att låta arbetslösheten pressa ned lönenivån till dess jämvikt nåddes igen.

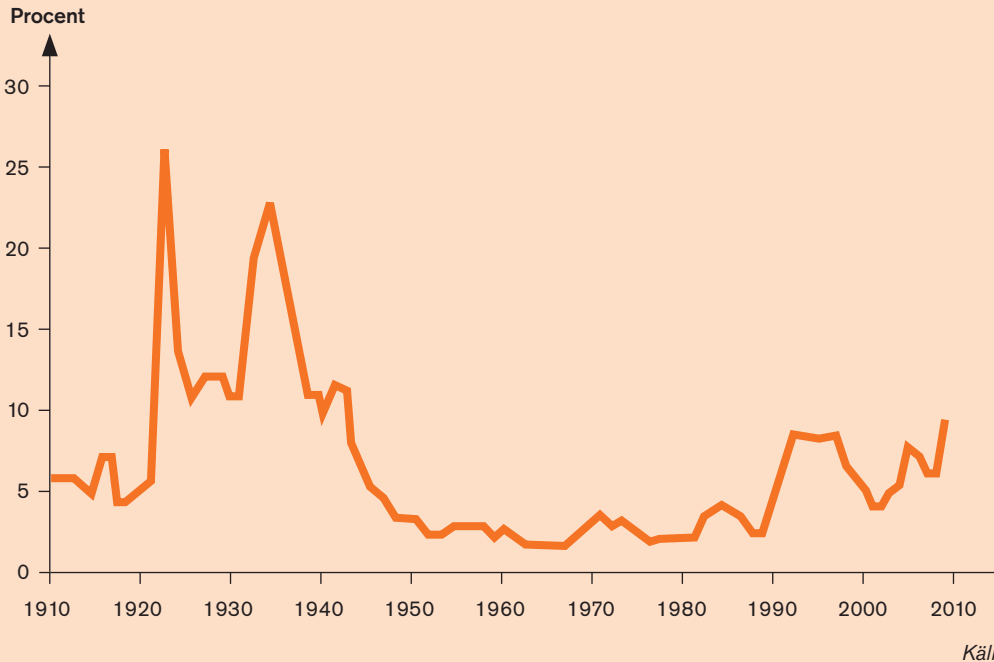
Figur 5.5 "Frivillig" arbetslöshet

Om lönenivån inte kan sjunka under p_2 , blir utbudskurvan horisontell vid den nivån – och arbetslösheten består. De klassiska ekonomerna menade att denna arbetslöshet var "frivillig", eftersom det var de anställdas fackföreningar och höga löneanspråk som hindrade fler från att få jobb.

Figur 5.6 Arbetslösheten i Sverige 1913–2009

Öppen arbetslöshet i procent av arbetskraften

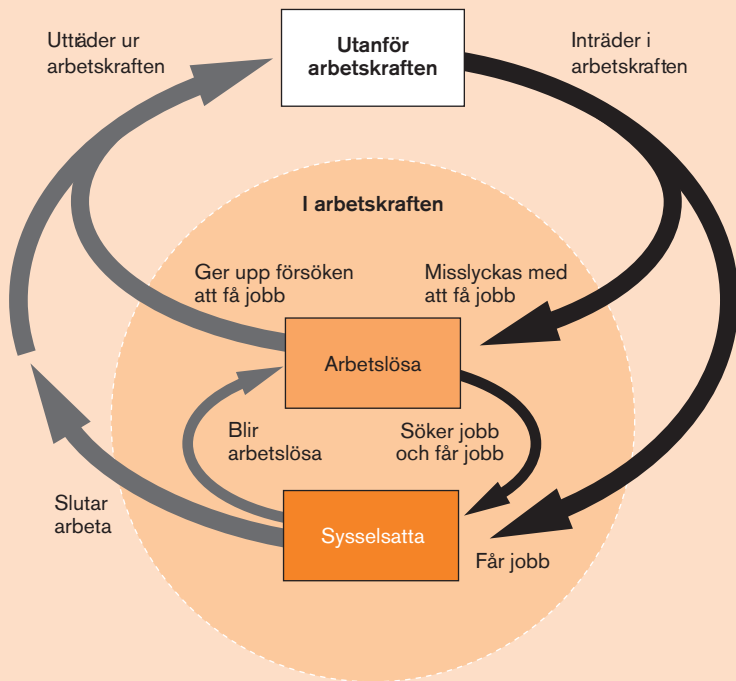
Källa: Statistiska centralbyrån

Under hela mellankrigstiden låg arbetslösheten mycket högt. Under de djupa kriserna i början av 1920-talet och i början av 1930-talet steg den till mellan 20 och 25 procent. Det är uppenbart att så höga arbetslöshetstoppar inte kan betraktas som "frivilliga". De innehåller ett påtagligt inslag av svag efterfrågan och djup lågkonjunktur.

Mot slutet av 1930-talet och under andra världskriget sjönk arbetslösheten snabbt, och under krigstiden har den legat långt under de tidigare nivåerna. Även under de svåra konjunkturedgångarna i början av 1970-talet respektive 1980-talet steg arbetslösheten inte mer än till drygt 3 procent.

Under 1990-talets första år tog arbetslösheten ett språng uppåt, i samband med en djup ekonomisk kris. Arbetslösheten sjönk tillbaka runt millennieskiftet, men under finanskrisen 2008–2009 ökade den igen. De nya arbetslöshetstopparna låg dock klart under mellankrigstidens massarbetslöshet.

Figur 5.7 Flödena på arbetsmarknaden

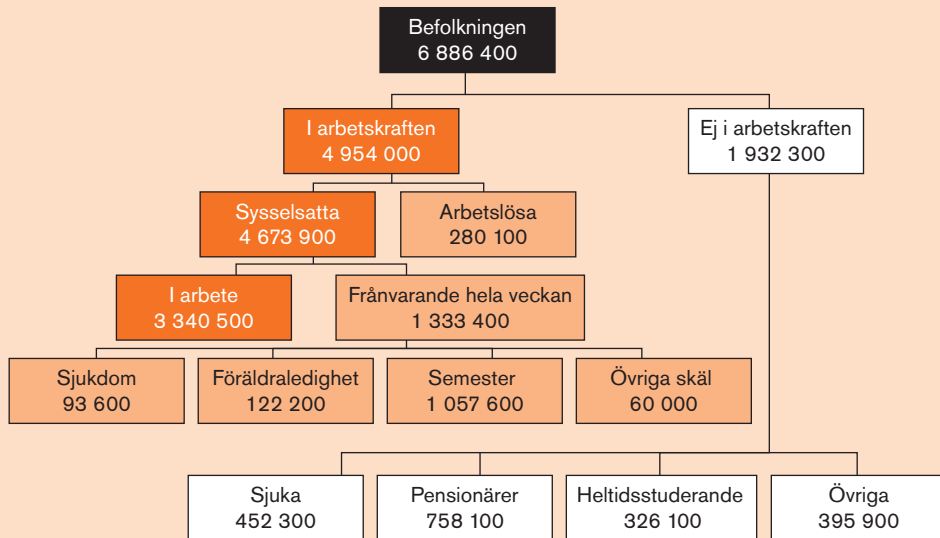

Lågkonjunkturåret 2009 var 9 procent av arbetskraften öppet arbetslösa. Bakom den siffran dölde sig emellertid betydande skillnader mellan regioner, utbildningsnivå och ålder. Dessutom sker stora flöden på arbetsmarknaden och omsättningen bland gruppen arbetslösa är avsevärd. Ur ett välfärdsperspektiv kan ofta dessa aspekter – inte minst arbetslöshetstidens längd – vara nog så viktiga som nivån på arbetslösheten.

Varje månad sker en inströmning av nya arbetslösa. Det är ungdomar som slutat skolan och söker jobb, personer som återinträder på arbetsmarknaden efter en tids bortovaro (till exempel på grund av barnafödande), personer som avslutar ett tidsbegränsat arbete (såsom vikariat av olika slag) och sådana som sagts upp på grund av personal- och driftsinskränkningar (för att företaget skurit ned produktionen eller lagts ned helt och hållet). Till detta ska läggas en grupp personer som går in i arbetslöshet efter att under en period ha deltagit i olika arbetsmarknadspolitiska program, men utan att ha fått jobb efteråt. Ur gruppen arbetslösa går de som får jobb, men också de som sjukskrivs eller pensioneras.

Den genomsnittliga arbetslöshetstiden var 2009 cirka sex månader; en ovanligt hög siffra, som drogs upp av lågkonjunkturer. De flesta – knappt tre fjärdedelar – var dock arbetslösa en kortare tid än så. En dryg fjärdedel var utan jobb mer än sex månader. Det var framför allt äldre som drabbades av långtidsarbetslöshet. Långa perioder utan jobb var vanligare i Norrland än i södra Sverige.

Figur 5.8 **Arbetsmarknadssituationen för befolkningen 15–74 år**
Tredje kvartalet 2008

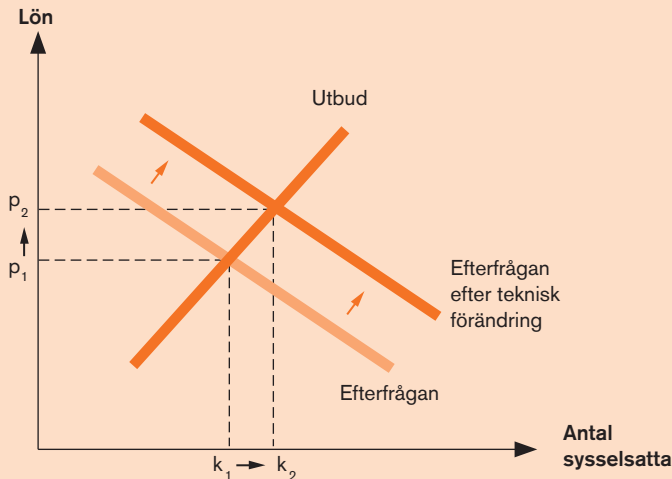

Så här såg den svenska arbetsmarknaden ut hösten 2008. Av den totala befolkningen i arbetsför ålder var mindre än hälften i arbete. Frånvaron berodde inte bara på arbetslöshet utan också på exempelvis studier, föräldraledighet, semester, sjukdom. En stor grupp hade också gått i pension.

Källa: Konjunkturinstitutet

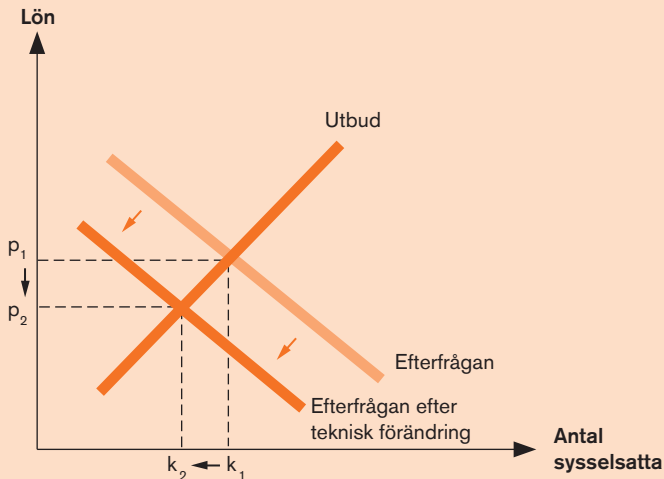
Samspelet mellan två delarbetsmarknader

Figur 5.9 Arbetsmarknad för biokemister

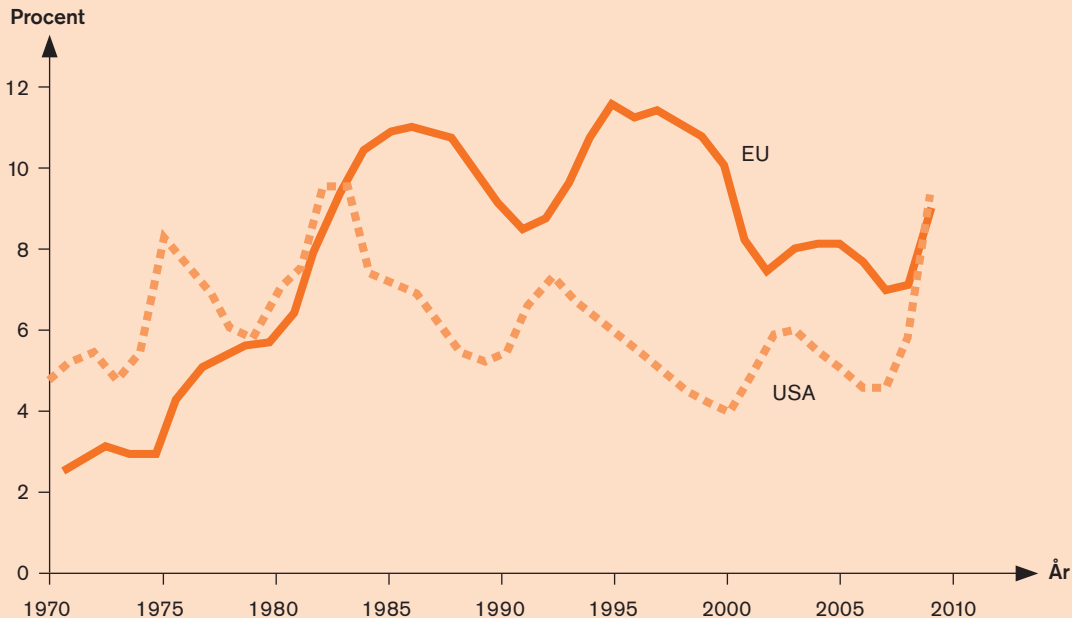
Om den tekniska utvecklingen medför att efterfrågan på stålarbetare minskar, samtidigt som efterfrågan på biokemister ökar, kommer det i en ekonomi med marknadsstyrda löner att medföra sänkta löner för stålarbetarna (lönen i figur 5.10 sjunker från p_1 till p_2) men höjda löner för biokemister (i figur 5.9 stiger lönen från p_1 till p_2).

Figur 5.10 Arbetsmarknad för stålarbetare

Löneskillnaden som då uppstår lockar människor från stålbranschen till bioteknikföretagen. Sysselsättningen minskar i stålbranschen (k_2 är lägre än k_1 i figur 5.10) men ökar i bioteknikbranschen (i figur 5.9 är k_2 större än k_1). Allt detta under förutsättning att arbetsmarknaden är rörlig, det vill säga att lönerna anpassar sig, och att människor är villiga att flytta och lära sig nya arbeten.

Figur 5.11 Arbetslösheten i EU och USA 1970–2009

Arbetsmarknaderna i USA och Europa har reagerat olika på de senaste decenniernas utmaningar – finanskriser, skärpt konkurrens från Asien med mera. Den amerikanska arbetslösheten låg till en början klart högre än den europeiska men har i stort sett svängt med konjunkturen. EU:s arbetslöshet började lägre än USA:s men drevs upp kraftigt under 1970-talet och början av 1980-talet – och fastnade därefter på hög nivå under lång tid. Under finanskrisen 2008–2009 steg arbetslösheten snabbt i båda regionerna.

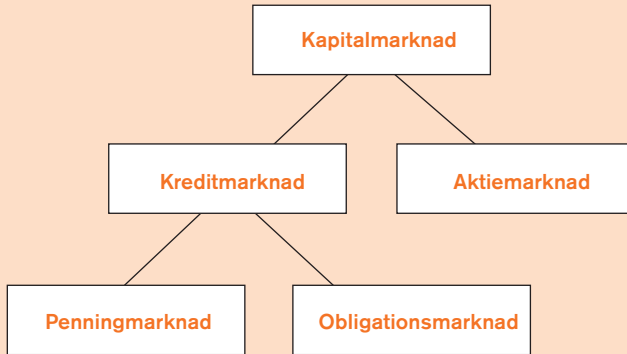
Den vanliga ekonomiförklaringen – som dock inte är oomtvistad – till de olika mönstren är denna:

- I USA har arbetsmarknaden varit oreglerad. Hela industrigrenar har slagits ut medan nya skapats. Arbetsmarknaden har anpassat sig, inte minst genom hög geografisk rörlighet: amerikaner flyttar mer än europeer. Ökat tryck på de lågavlönade har inneburit att deras löner pressats ned. Därmed har många nya jobb kunnat skapas – men ofta till låga löner. När tillväxten varit god, såsom under 1990-talet, har hög flexibilitet lyft hela arbetsmarknaden. Nackdelen är att hela anpassningsbördan läggs på den enskilde.
- I Europa är löneskillnaderna mindre, trygghetssystemen mer utbyggda och den fackliga aktiviteten högre. Rörligheten – både när det gäller löner och geografi – är betydligt lägre. Lönerna har inte pressats ned som för de lågavlönade i USA. Men därmed har de lågt utbildades arbetsmarknad krympt. Arbetslösheten har stigit. Dessutom är en betydligt högre andel av de arbetslösa utan arbete under långa perioder än i USA. Å andra sidan finns mer omfattande insatser för att omskola och vidareutbilda den som blivit arbetslös än i USA.

En vanlig slutsats under 1990-talet var att européerna skulle tvingas välja mellan pest och kolera. *Antingen* acceptera en osäkrare arbetsmarknad med större rörlighet och mindre generösa trygghetssystem *eller* leva med hög arbetslöshet.

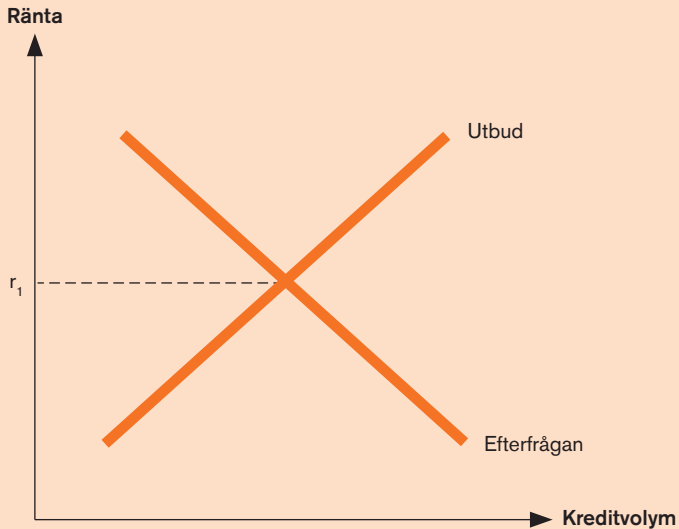
Under 00-talet tappade dock den amerikanska modellen en del av sin attraktion. Utslagningen var hård under nedgång men arbetsmarknaden hämtade sig inte nämnvärt vid uppgång. De sociala klyftorna ökade. I dag menar många ekonomer att den svåra uppgiften är att försöka förena de bästa sidorna från de båda modellerna: i Europa bör drivkrafterna för arbete bli starkare, men i USA bör den offentliga sektorn ta större ansvar för att människor behåller sin kompetens under perioder av arbetslöshet och lågkonjunktur.

Figur 6.1 **Kapitalmarknaden**

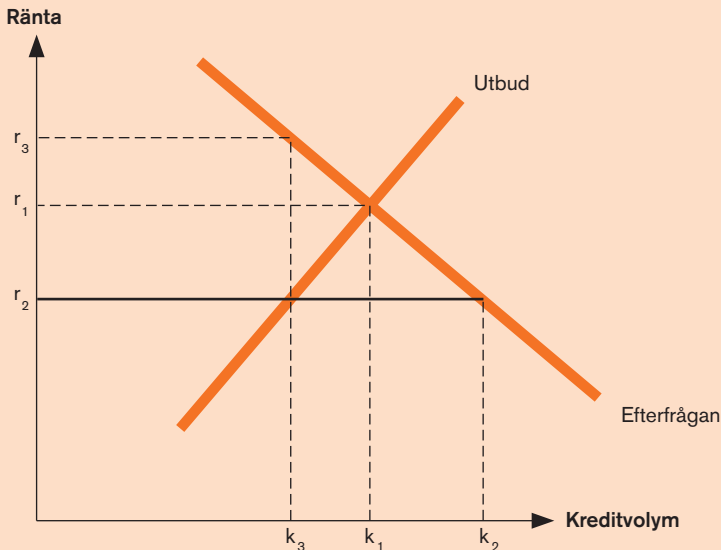
Kapitalmarknaden består av två delar. Dels marknaden för eget kapital – den marknad där man köper och säljer ägarandelar i företag. Det är aktiemarknaden. Dels kreditmarknaden – marknaden för lånat kapital, där man handlar med räntebärande värdepapper. Den senare delas i sin tur upp i marknaden för kortfristiga tillgångar – penningmarknaden – och marknaden för långfristiga tillgångar – obligationsmarknaden.

Figur 6.2 Utbud och efterfrågan på kreditmarknaden

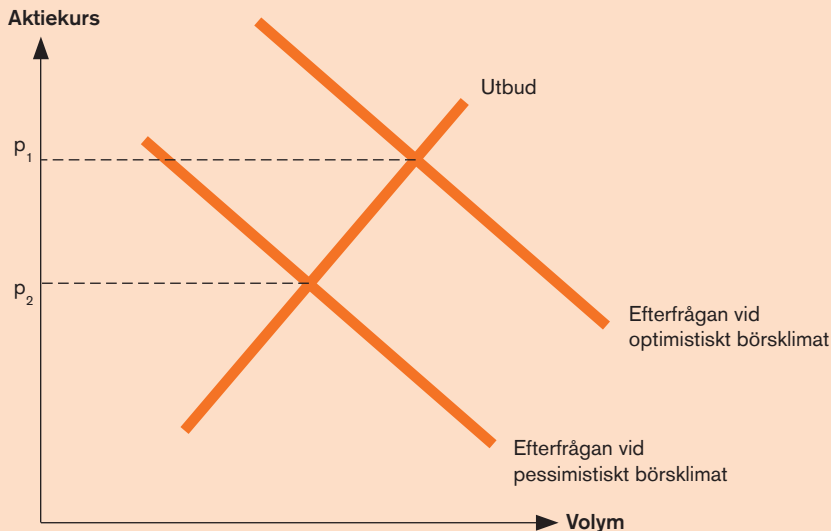
Mängden utbudna krediter ökar med räntan, eftersom räntan ger avkastning till långivaren. En hög ränta medför samtidigt högre kostnader för låntagaren, varför den efterfrågade kreditvolymen minskar då räntan stiger. Jämviktsräntan är r_1 .

Figur 6.3 En räntereglering

Antag att statsmakterna anser att jämviktsräntan r_1 är för hög och via en räntereglering fastställer den högsta tillåtna räntan till r_2 . Vid den räntenivån uppstår ett efterfrågeöverskott – en kreditbrist med kreditransonering som följd. Den utbudna volymen faller till k_3 , och risken finns att det uppstår en grå kreditmarknad vid sidan av den reglerade, med den betydligt högre räntan r_3 .

Figur 6.4 Prisbildningen på aktier

Priset på en aktie kallas kurs och bestäms av utbud och efterfrågan på aktien. Allt annat lika betyder en högre kurs att den efterfrågade kvantiteten blir lägre men den utbudna kvantiteten högre. Notera dock den vanliga brasklappen "allt annat lika". Det speciella med finansiella tillgångsmarknader är nämligen att nyheter – om konjunkturer, ekonomisk-politiska beslut, chefsbyten med mera – löpande påverkar placerarnas bedömning av den relativa avkastningen på placeringen i fråga. Allt annat är därför inte lika.

Det medför att efterfrågekurvan för en aktie eller hela börsen kan skifta fram och tillbaka i stora kliv. Aktiekurser tenderar därför att svänga kraftigt beroende på det allmänna stämningssläget. I det här diagrammet har vi lite skönsmässigt sagt att kursen kan hoppa mellan p_1 och p_2 beroende på hur börsklimatet påverkar efterfrågan.

Men stämningsskjutningar medför också att även utbudskurvan skiftar. Om stämningssläget är pessimistiskt vill många sälja sina aktier. Utbudskurvan skiftar då utåt, varvid priset faller ännu mer – under p_2 . Poängen är att när båda kurvorna skiftar samtidigt blir prissvängningarna stora och snabba. Dessutom svåra att spå.

Figur 6.5 **Stockholmsbörsen 1982–2009**

Affärsvärldens generalindex, index 1995 = 100

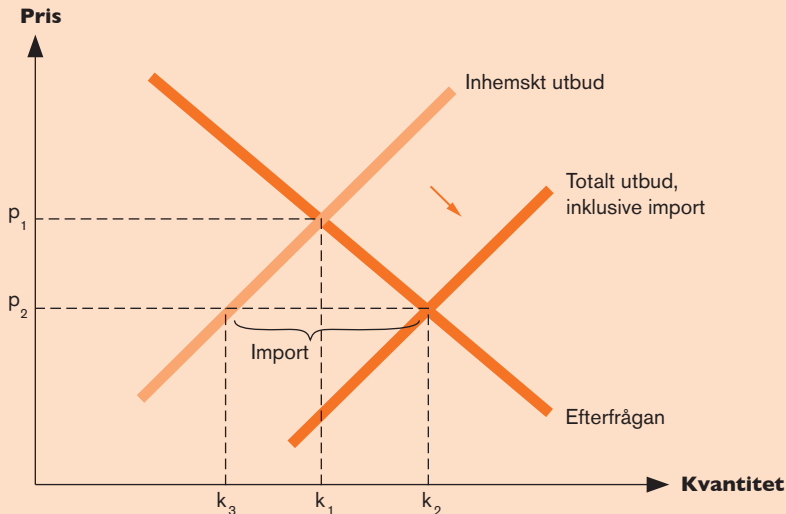
Källa: Affärsvärlden

Diagrammet visar att Stockholmsbörsens värde mångdubblats sedan början på 1980-talet. Uppgången har drivits av flera faktorer: en svagare krona (vilket har lyft lönsamheten i exportindustrin), hårdare rationaliseringar (framför allt under 90-talet), och stort inflöde av sparmedel från hushåll till aktiesparande. Dessutom föll räntorna kraftigt under 1990-talet. Från mitten av 1990-talet har vinsterna stigit rejält.

Men börsen har också gått igenom stora svängningar. Särskilt dramatiska var fallen 2001 och 2008. Den våldsamma uppgången mot slutet av 1990-talet är typisk för en spekulativ bubbla – liksom kraschen när spekulanterna i panik försöker sälja av de alltför högt värderade tillgångarna.

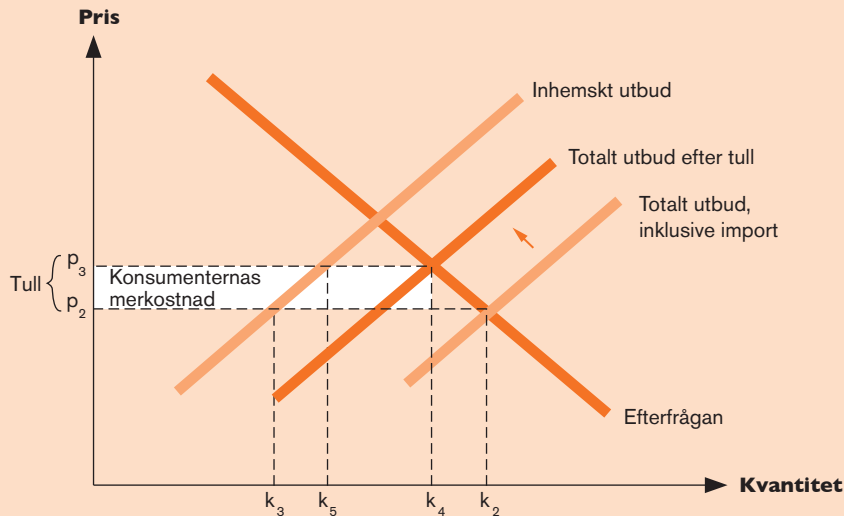
Frihandel och tullar

Figur 7.1 Effekten av frihandel

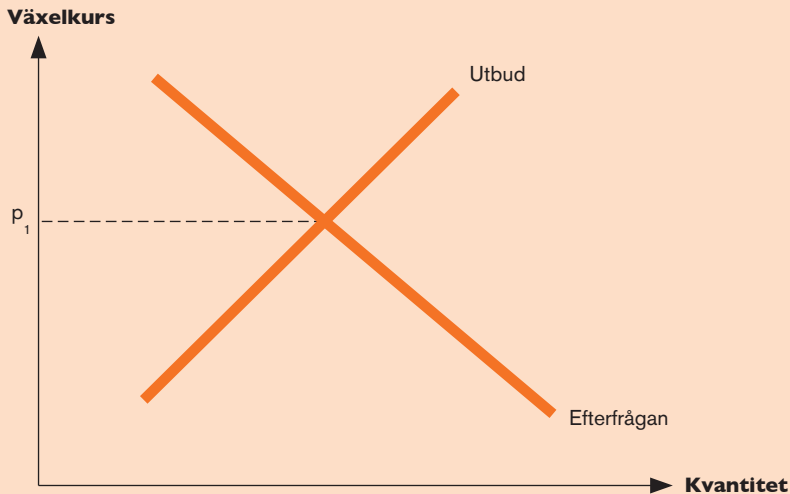
Antag att utbudet och efterfrågan på skjortor i Sverige ges av utbuds- och efterfrågekurvorna i figur 7.1. Utan frihandel skulle jämviktspriset bli p_1 och kvantiteten k_1 . Men om fri handel på textilier och skjortor tillåts faller skjortpriset till p_2 , eftersom de importerade skjortorna är billigare än de som tillverkas inom landet. Skälet är att textlexportörer som Indien och Bangladesh har både billig arbetskraft och tillgång till råvaror. Det medför att konsumenterna ökar den efterfrågade kvantiteten till k_2 , medan de svenska producenterna minskar sin produktion till k_3 . Mellanskillnaden mellan konsumtionen och den inhemska tillverkningen ($k_2 - k_3$) täcks av import.

Figur 7.2 Effekten av en tull

Men antag nu att skjorttillverkarna och textilarbetarnas fackföreningar gemensamt lyckas vinna stöd för en kampanj att "köpa svenskt". Regeringen lägger på en tull på importerade kläder. Skjortpriset stiger då i konsumentledet från p_2 till p_3 . Det medför att konsumenterna minskar sin efterfrågan till k_4 medan de inhemska producenterna ökar produktionen till k_5 . Importvolymen minskar till $(k_4 - k_5)$. Konsumenternas ökade kostnad anges av den streckade fyrkanten $k_4 \times (p_3 - p_2)$. Större delen av dessa ökade utlägg tillfaller statskassan samt går till de inhemska skjortproducenterna som ökad vinst.

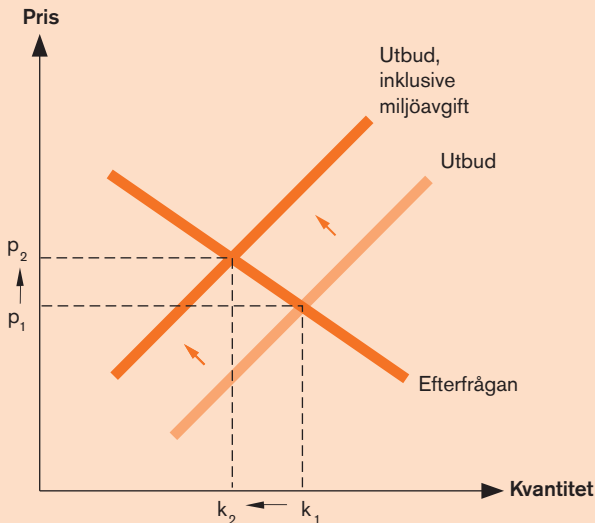
Figur 7.3 Utbud och efterfrågan på valuta

Om priset på valutan stiger, blir fler intresserade att sälja den. Utbudskurvan lutar därför positivt. Efterfrågekurvan lutar däremot negativt, eftersom ett högre pris ger en lägre efterfrågad kvantitet. Jämviktsväxelkursen ges av p_1 . Notera att om detta diagram illustrerar kronan, uttrycks växelkursen som dollar (eller euro, pund etc.) per krona. Om vi i stället vill illustrera dollarmarknaden, uttrycks kursen som kronor per dollar.

Som framgår lite senare i detta kapitel styrs en stor del av efterfrågan och utbud på valuta av flödena på kapitalmarknaden (köp och försäljning av värdepapper). Eftersom denna kan vara starkt volatil, blir också växelkurserna på en fri valutamarknad vanligen volatila. Utbuds- och efterfrågekurvorna här ovan kan med andra ord skifta både kraftigt och snabbt.

Figur 8.1 Miljöavgifter som ett medel att rätta till externa effekter

Några företag smutsar ned i naturen. För att minska miljöförstöringen bestämmer myndigheterna att fördyra produktionen genom att lägga på en miljöavgift. Stigande kostnader innebär att utbudskurvan skiftar uppåt. Detta medför att den tillverkade mängden minskas (från k_1 till k_2) och priset stiger (från p_1 till p_2). Detta är en samhällsekonomisk välfärdsförbättring. Priset har höjts, men det nya, högre priset avspeglar de samhällsekonomiska effekterna av produktionen – inklusive effekterna på miljön – bättre än det gamla priset.

Klimathotet som ett marknadsmisslyckande

Många naturvetare hävdar att den mest omfattande negativa externa effekten på miljön i världen i dag är den globala uppvärmningen. Denna är i sin tur med hög sannolikhet en följd av att människan förbränner stora mängder fossila bränslen (olja, gas och kol), vilket ger utsläpp av växthusgaser såsom koldioxid – som i sin tur värmer jorden – samt av att vi hugger ned skog (som annars skulle hjälpt till att fånga koldioxid) och att allt mer människor på jorden behöver allt mer mat (jordbruket genererar växthusgasen metan via risodling och djurhållning). Den brittiske ekonomen Nicholas Stern kallade i en inflytelserik analys – *Sternrapporten 2006* – klimathotet för "det största marknadsmisslyckandet i mänsklighetens historia".

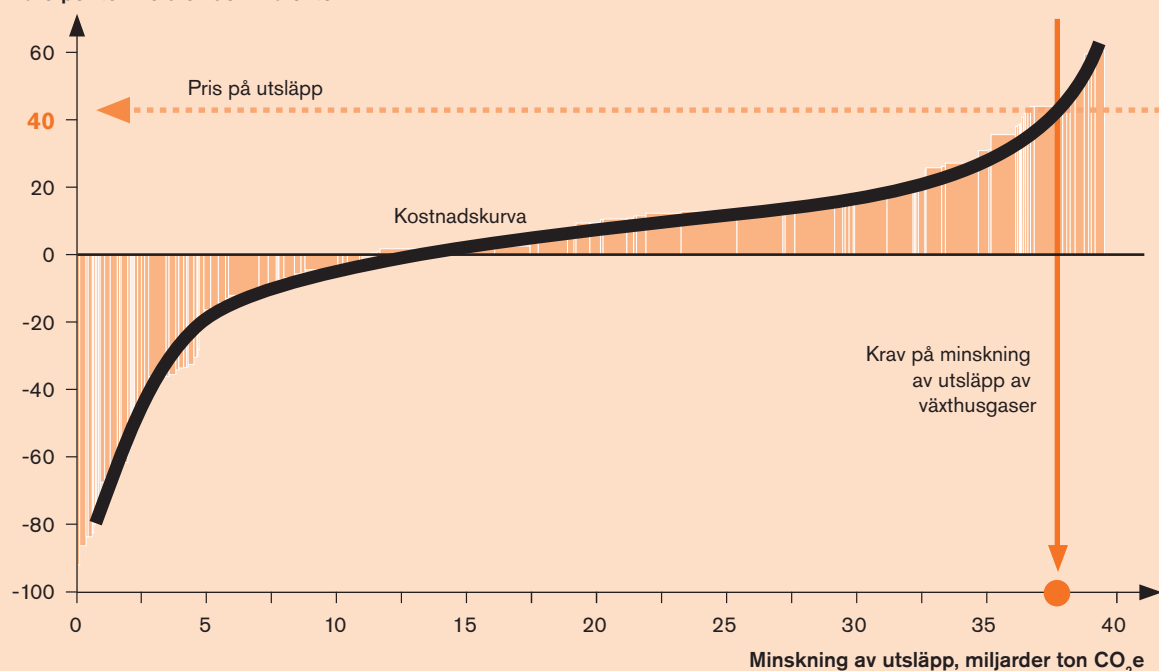
Med det menade han att det har varit alldeles för billigt att använda fossila bränslen och hugga ned skog. Sverige är ett undantag, här har vi sedan 1991 en koldioxidskatt. Men i de flesta länder kostar det ingenting att släppa ut gaser som värmer jorden. Marknadspriset är således felsatt, eftersom det inte avspeglar de fullständiga kostnaderna för produktionen.

Ekonomens lösning på problemen är att via skatter eller avgifter etablera ett högre pris på utsläpp av växthusgaser. Här visas hur ett sådant pris kan härledas. Uppgiften är att minska utsläppen av växthusgaser med 35–40 miljarder ton under de närmaste 20 åren jämfört med scenariot med fortsatt stigande utsläpp. Det kan ses som en sorts "efterfrågan" på utsläppsminskningar. Antag också att vi kan rangordna olika åtgärder mot utsläpp (isolera hus, köra bil snålare, plantera skog, bygga fler vindkraft- och kärnkraftsverk etc.) utifrån deras kostnader så att vi får fram en kostnadskurva för klimatåtgärder. En sådan (framtagen av konsultföretaget McKinsey) visas här och kan tolkas som en sorts "utbudskurva" för klimatåtgärder.

I linje med analysen i tidigare kapitel kan vi notera att "efterfrågan" på och "utbudet" av klimatsatser möts vid ett visst pris, här cirka 40 euro per ton. Detta kan tolkas som ett sorts jämviktspris på växthusgaser. Innebörden är att om politikerna i världen kunde enas om åtgärder (till exempel en global skatt) som lade en så hög kostnad på utsläppen på växthusgaser, skulle hushåll och företag få starka drivkrafter att minska utsläppen med de erforderliga 35–40 miljarderna ton. Att få politiker från olika länder, på olika inkomstnivå och med olika skattesystem – och dessutom med väldigt olika utsläpp – att enas om något sådant har dock hittills inte varit möjligt.

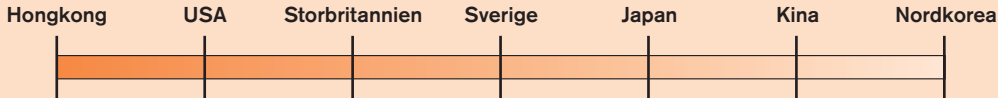
Figur 8.2 Kostnadskurvan ger ett pris på utsläpp

Euro per ton koldioxidekvivalenter

Källa: McKinsey

Figur 8.3 Olika "blandning" i blandekonomin

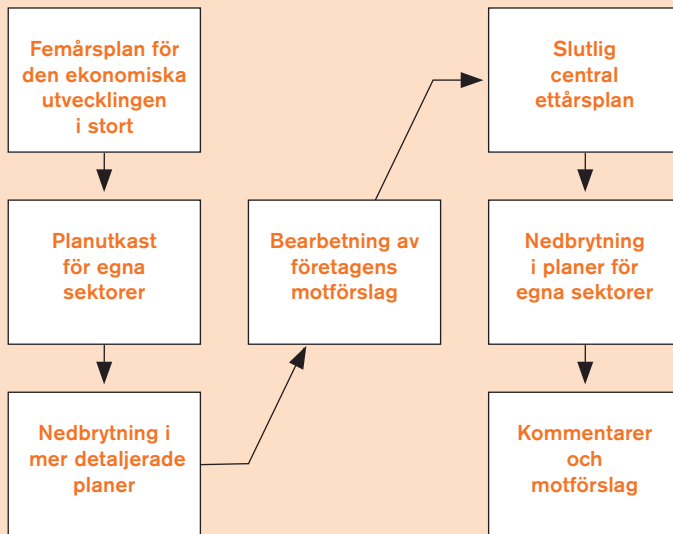

Blandningen mellan plan och marknad skiljer sig åt mellan olika länder. Här är ett försök att sortera några länder längs en skala med "mest marknad" till vänster och "mest plan" till höger; observera att länderna bara ligger i kvalitativ rangordning; det går inte att kvantifiera skillnaderna dem emellan med någon allmänt accepterad metod.

Generellt gäller att de senaste decennierna medfört en tydlig rörelse från plan till marknad. Allt fler länder har avreglerat sina ekonomier och rört sig "vänsterut" på skalan här ovan.

Kina är ett intressant exempel, som dock är svårt att ranka för att bilden är så splittrad. Här har jag placerat Kina ganska långt till höger, eftersom staten har ett starkt grepp om kreditmarknad, valuta, infrastruktur och prioriterade storföretag i strategiska branscher. I andra avseenden och på viktiga marknader – såsom arbetsmarknaden – är dock Kina i dag mer avreglerat än både Japan och Västeuropa. Kina är alltså en marknadsekonomi men med starkt auktoritärt styre över delar av ekonomin.

Figur 8.4 Hur planeringen gick till i Sovjetunionen

Planeringen började med att den centrala planmyndigheten (Gosplan) satte upp en femårsplan för hela ekonomin. Den bröts sedan ned på olika branscher och företag, efter det att företagen fått lämna sina kommentarer till planförslagen. Den färdiga planen antogs därefter som lag och alla företag ålades att lyda lagen och uppfylla sina planmål. Denna strikta planering fungerade med tiden allt sämre. I början av 1990-talet övergavs den helt, samtidigt som Sovjetunionen föll sönder.

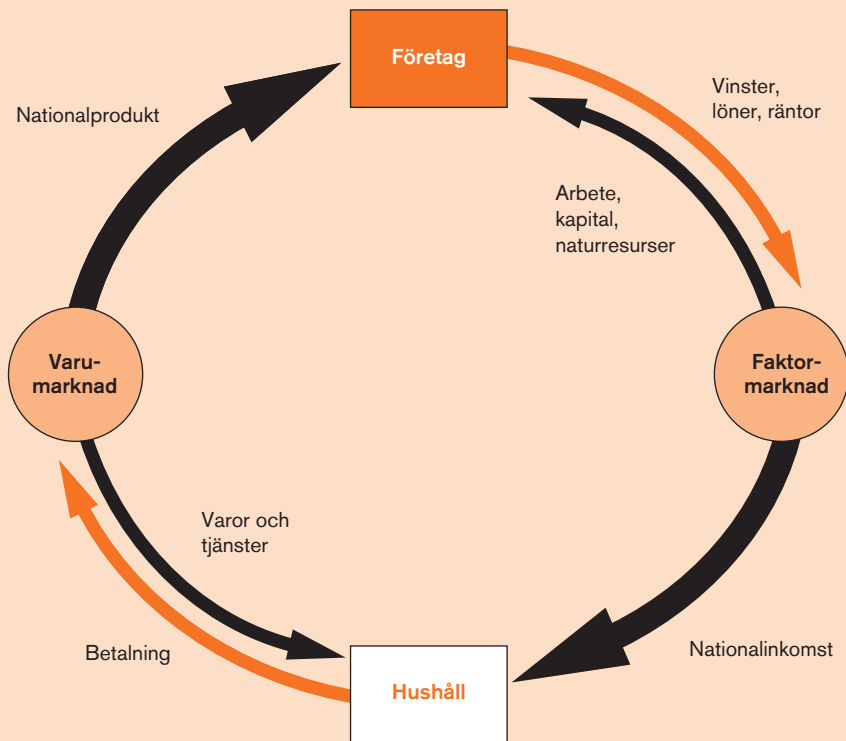
Figur 8.5 Olika ekonomiska system

	Privat ägande	Kollektivt ägande
Marknads-ekonomi	Privat-kapitalism	"Socialistisk marknadsekonomi"
Planekonomi	"Kapitalistisk planekonomi"	Socialistisk planekonomi

Det finns flera tänkbara kombinationer av kapitalism och socialism samt planekonomi och marknadsekonomi. Ett system som både har privat ägande och marknadsekonomi är en privatkapitalistisk ekonomi (som exempelvis USA). En ekonomi med kollektivt ägande men marknadsekonomi skulle kunna kallas "socialistisk marknadsekonomi" (Jugoslavien under 1960- och 70-talen var exempel på en sådan). Ett system med privat ägande och starka inslag av planering är en "kapitalistisk planekonomi" (såsom Nazityskland under kriget), medan ett system med kollektivt ägande och planekonomi är en socialistisk planekonomi (som Sovjetunionen var).

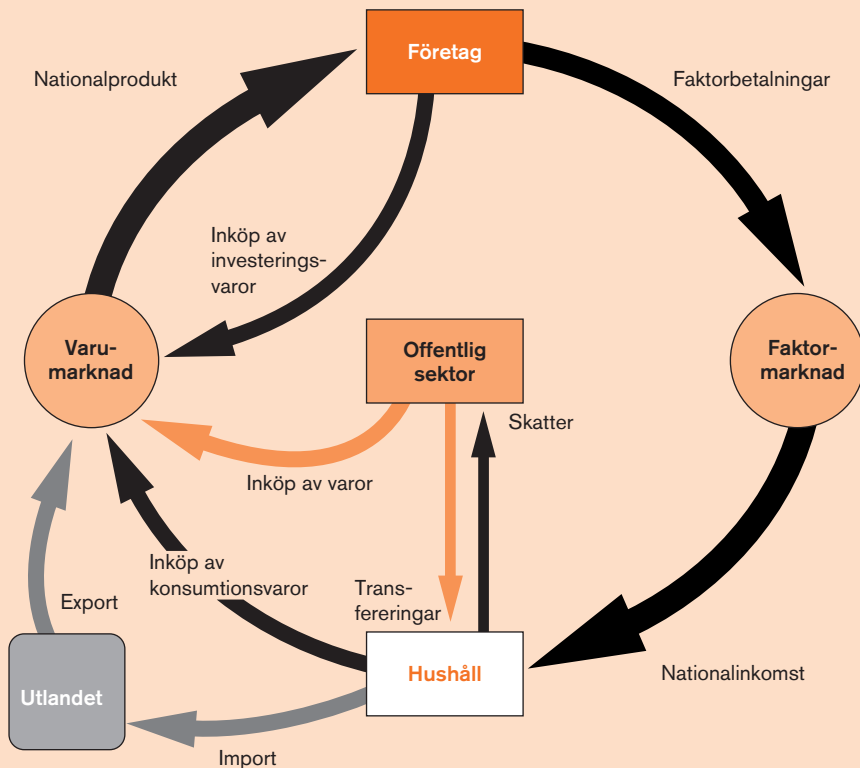
De båda huvudtyperna är det övre vänstra och det nedre högra hörnet. De båda andra systemen har inte slagit igenom ordentligt någonstans. Och i dag har även de flesta socialistiska planekonomier försvunnit. Möjligen är Kina i dag på väg att skapa en ny hybridform med en blandning av plan och marknad som dessutom förenar privat ägande med en stark central stat.

Figur 9.1 **Nationalprodukt och nationalinkomst i det samhällsekonomiska kretsloppet**

Den nationalinkomst som hushållen sammanlagt får genom att på faktormarknaden ställa arbete, kapital och naturresurser till företagens förfogande är lika stor som nationalprodukten, det vill säga värdet av alla de varor och tjänster hushållen köper på varumarknaden.

Figur 9.2 Försörjningsbalansen och det samhällsekonomiska kretsloppet

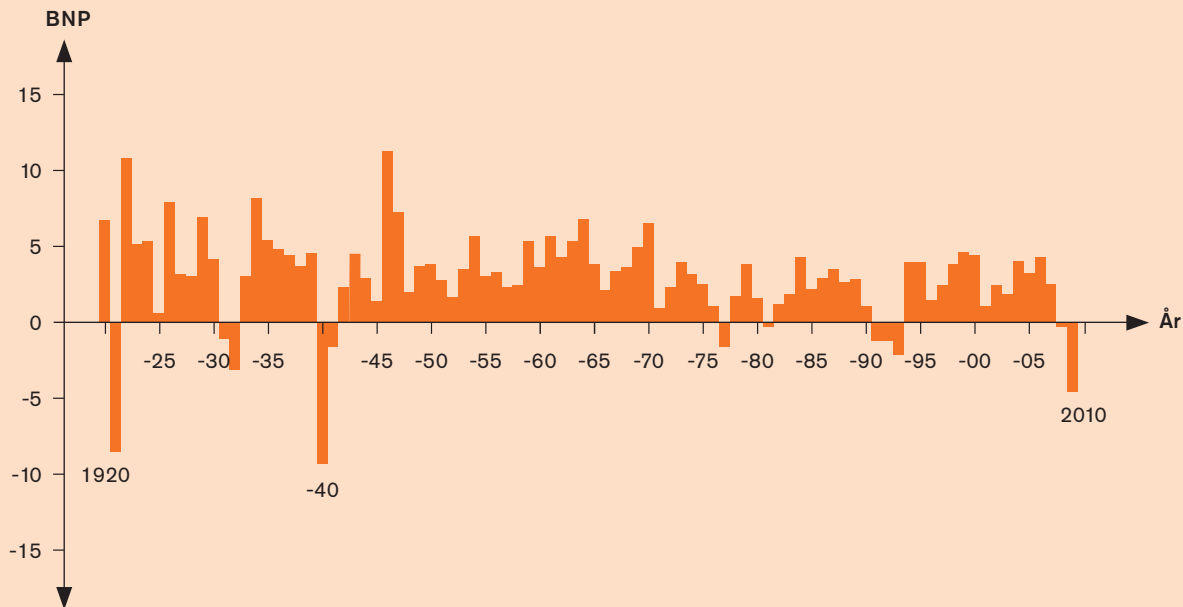

I denna mer detaljerade bild av det samhällsekonomiska kretsloppet har både utrikeshandeln och den offentliga sektorn inkluderats. BNP består här både av hushållens konsumtion, investeringar, exporten samt av den offentliga sektorns utgifter. När utlandet köper exportvaror ökar således BNP, men när vi i Sverige köper importvaror minskas BNP. På samma sätt stimuleras BNP av offentlig konsumtion och investeringar, men reduceras då den offentliga sektorn finansierar dessa utlägg genom att beskatta hushållen.

Det bör påpekas att bilden trots plottrigheten är förenklad. Så betalar till exempel också företag skatt och köper importvaror från utlandet. Men skulle alla pilar tagits med hade bilden blivit oläslig ...

Figur 10.1 **Sveriges BNP-utveckling 1920–2009**

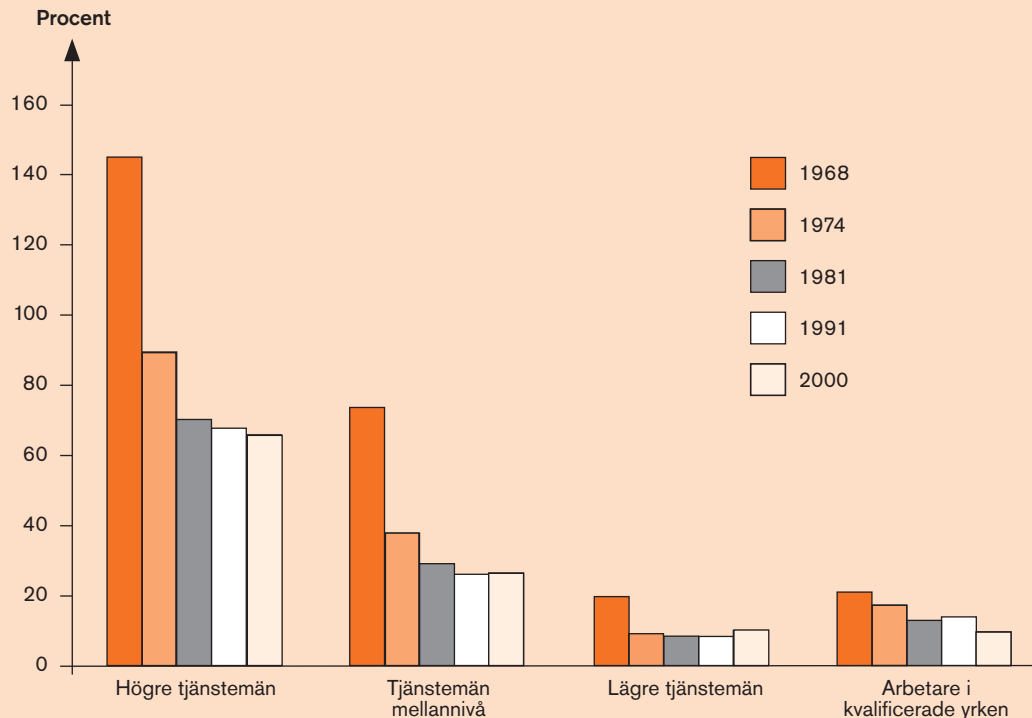
Årlig real förändring i procent

Källa: SCB

1920-talet inleddes med en djup kris. Också under 30-talsdepressionen och andra världskriget föll produktionsnivån. Däremellan kom dock perioder med god tillväxt. Under den långa efterkrigsboomen – från freden 1945 till slutet av 1960-talet – växte ekonomin kraftfullt och utan avbrott. 1970- och 80-talen framstår som mer bekymmersamma, och i början av 1990-talet kom en flerårig produktionsnedgång. Under 1990-talets andra hälft och början av 2000-talet blev återhämtningen god. Nedgången under finanskrisen 2009 blev dock den djupaste i fredstid sedan 1920.

Figur 10.2 Löneskillnader i Sverige 1968–2000

Källa: SOU 2001:53

Diagrammet anger hur löneskillnaderna (före skatt) utvecklades under 1900-talets sista decennier. Staplarna anger lönepåslaget för olika löntagargrupper i förhållande till snittlönen för arbetare i okvalificerade yrken. En kraftig löneutjämning ägde rum fram till början av 1980-talet, varefter löneskillnaderna i stort sett låg stilla i ett par decennier. Efter år 2000 har löneskillnaderna ökat igen.

Slående är den stora hoppresning som skedde för tjänstemän på mellannivå (typexempel lärare). I slutet av 1960-talet tjänade den gruppen cirka 75 procent mer än okvalificerade arbetare; vid början av 1980-talet hade skillnaden minskat med nästan två tredjedelar. Deras lönevillkor skiljer sig inte längre påtagligt från arbetarnas. Det bör påpekas att diagrammet visar löneskillnader *före* skatt, efter skatt är de klart mindre.

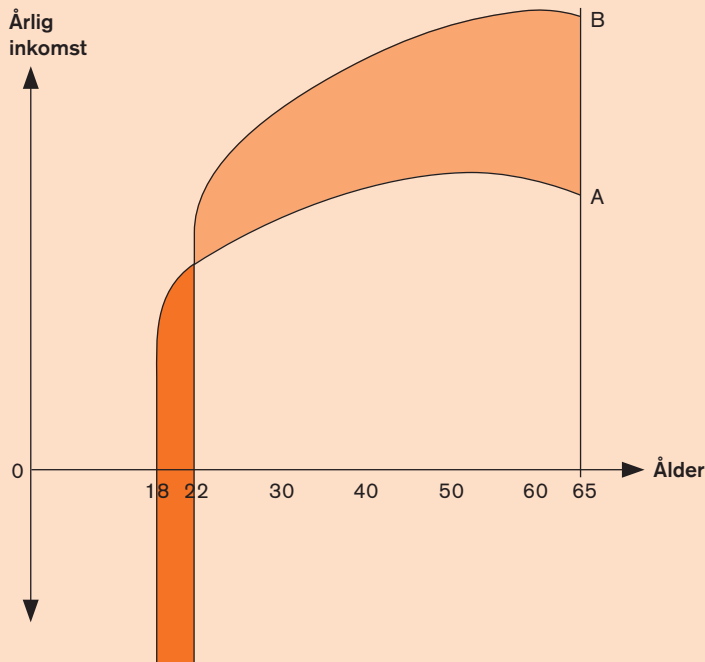
Figur 10.3 Utbildning som investering i humankapital

Den unga människa som överväger att gå en högre utbildning kan sägas stå inför ett investeringsbeslut. Avkastningen på investeringen i utbildning spelar då sannolikt en stor roll. Ska hon sluta skolan efter gymnasiet, gå ut på arbetsmarknaden och skaffa sig ett arbete som kan tänkas ge en inkomstutveckling enligt kurva A? Eller ska hon gå tre eller fyra år på högskola – vilket ger inkomstutveckling B?

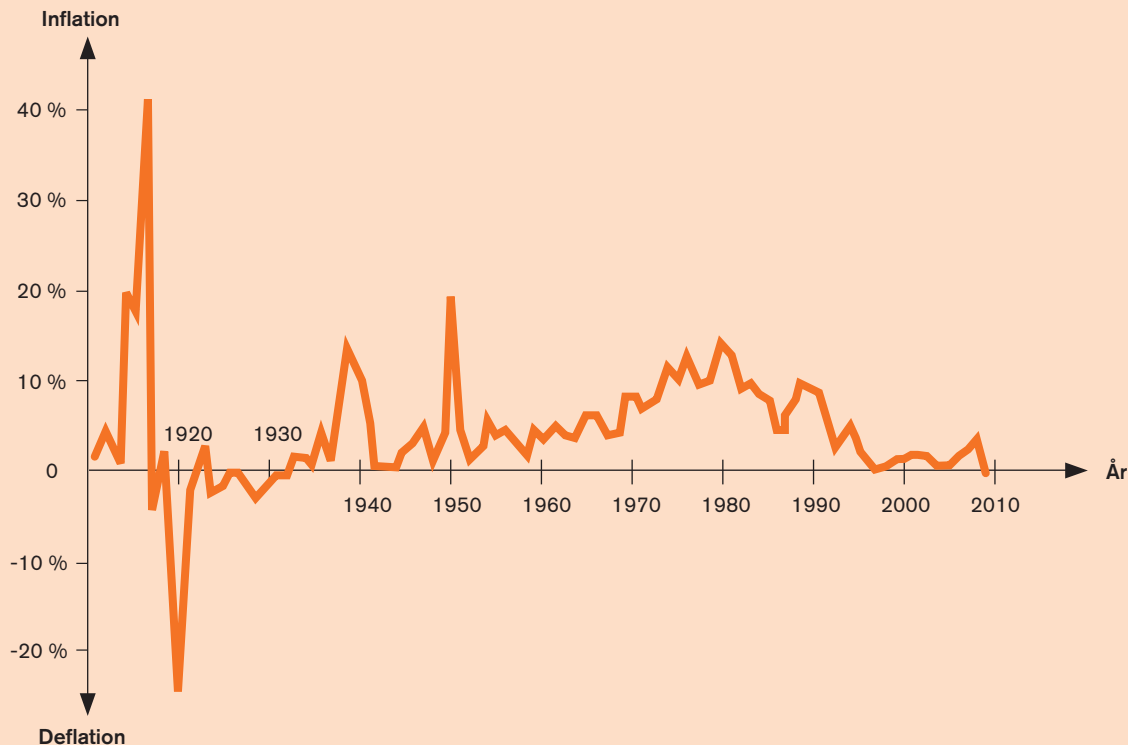
Högskoleutbildningen ger högre inkomster – men den kostar också, dels genom att studenten förlorar arbetsinkomster under utbildningstiden, dels genom att hon drar på sig studieskulder som ska betalas tillbaka. Mätt i pengar handlar beslutet om huruvida den ljusa inkomstökningen mellan A och B efter 22 års ålder är större än den mörka kostnaden mellan 18 och 22 års ålder.

Normalt är extraintäkten större än kostnaden. Investeringen har alltså positiv avkastning. Men ju jämnare inkomstfördelning desto lägre utbildningspremie. Och ju högre marginalskatten är på en inkomstökning, desto mer av denna premie dras bort i skatt.

Exemplet är förenklat. Även andra faktorer än pengar spelar in – önskan att bilda sig, hur stimulerande de framtida arbetsuppgifterna är osv. Men diagrammet visar ändå att små inkomstskillnader och höga marginalskatter reducerar utbildningspremien och därmed kan minska intresset att gå vidare till högre utbildning.

Figur 11.1 Inflationen i Sverige 1910–2009

Diagrammet visar den årliga ökningen av konsumentpriserna. Före första världskriget steg priserna under högkonjunkturer, men föll i motsvarande mån under lågkonjunkturer. Under första världskriget upplevde Sverige en dramatisk inflationschock, bland annat till följd av snabbt stigande penningmängd och kraftigt stigande råvarupriser under krigsårens avspärrning. Efter första världskriget föll priserna abrupt under den djupa krisen i början av 1920-talet. Även under 1930-talskrisen rådde deflation (fallande priser).

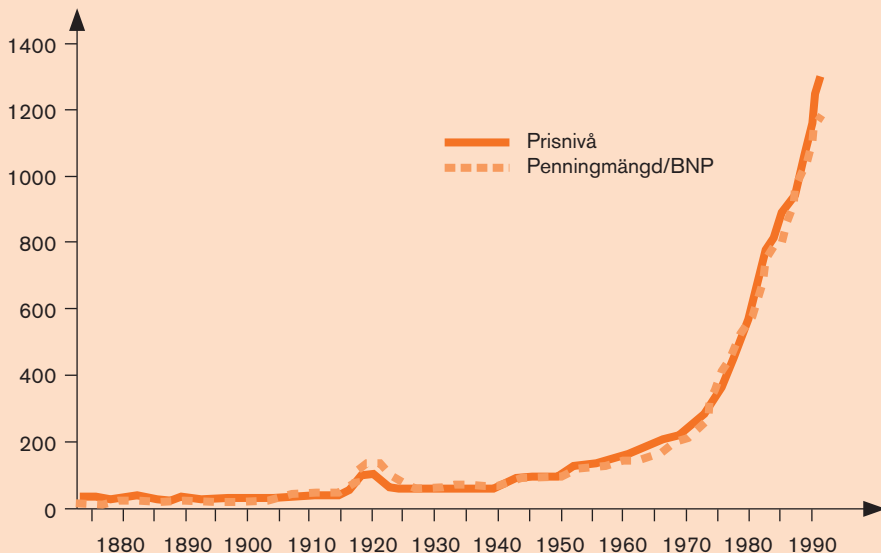
Både andra världskriget och Koreakriget förde med sig kortvariga inflationstoppar, dels på grund av varubrist, dels för att upprustningen under världskriget delvis finansierades via sedelpressarna. Men där-efter föll inte priserna, så som de tidigare gjort efter motsvarande uppgångar. I stället fick vi en ständig stegring av prisnivån. Mot slutet av 1960-talet började inflationen accelerera, och hela 1970-talet blev ett årtionde av snabb inflation. Även under 1980-talet låg inflationen relativt högt.

Den dominerande förklaringen till inflationsepoken är att den ekonomiska politiken under den här perio-den var expansiv, att inflationsförväntningar efter hand bet sig fast och att Riksbanken accepterade detta genom att låta penningmängden stiga.

Under 1990-talet minskade inflationstakten däremot rejält i samband med en djup lågkonjunktur och stigande arbetslöshet. Under den krisen fick Riksbanken en mer självständig ställning och började föra en mer bestämd anti-inflationspolitik. Under perioden som gått sedan den reformen har inflationen i stort sett legat stilla, på låg nivå.

Figur 11.2 **Prisnivå och penningmängd i Sverige 1873–1992**

Index 1950 = 100

Källa: Bergman och Jonung, bilaga 13 till Långtidsutredningen 1995.

Över tiden samvarierar inflation och penningmängd mycket nära. Prisnivån rörde sig bara långsamt i Sverige ända fram till efterkrigstiden. Därefter steg den kraftigt. Den reala penningmängden (mängden pengar i förhållande till BNP) har rört sig på precis samma sätt. Även om inflationen år för år kan variera av en rad olika orsaker – kostnadsstegringar på vissa insatsvaror, lönehöjningar, växelkursförändringar etc. – så är sambandet mellan den långsiktiga inflationen och tillgången på pengar uppenbart.

Uttryckt på annat sätt: Fram till keynesianismens genombrott var den ekonomiska politiken passiv. Prisnivån avgjordes av konjunkturläget, och åkte upp och ned med konjunkturen. Men efter keynesianismens genombrott med början från andra världskriget sökte finans- och penningpolitiken stimulera tillväxt och sysselsättning genom expansionspolitik. Ett resultat blev att deflationsperioderna upphörde; i stället fick Sverige permanent inflation.

Figur 12.1 Potentiell tillväxt och konjunkturer

Konjunkturen svänger runt den långsiktiga tillväxten. För att definiera de olika faserna i konjunkturen gäller det att skilja mellan produktionens nivå å ena sidan och dess tillväxttakt å den andra.

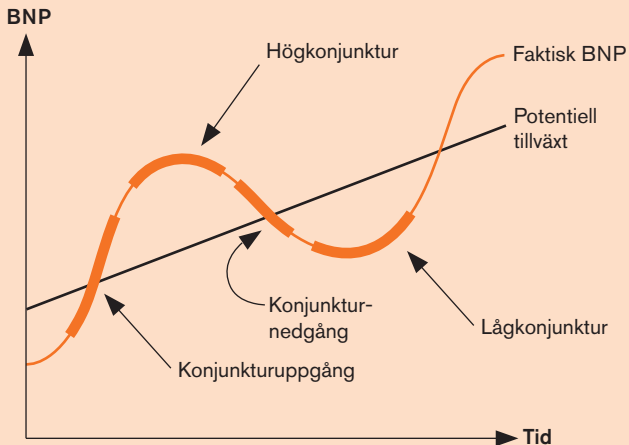
När produktionsnivån är över den potentiella produktionsnivån råder högkonjunktur, när den ligger under talar man om lågkonjunktur.

Notera att tillväxttakten normalt är som högst i övergången från låg- till högkonjunktur, det vill säga under själva konjunkturuppgången,

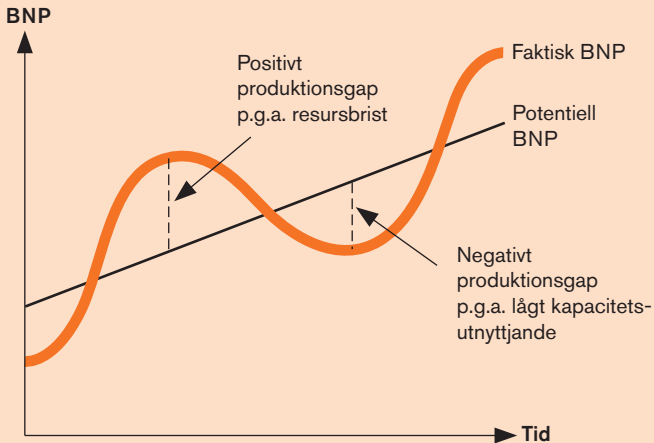
men innan toppen nås. På samma sätt brukar tillväxttakten vara som svagast i övergången från hög- till lågkonjunktur, det vill säga under nedgången men innan konjunkturen bottenar.

Konjunkturrörelserna i det här diagrammet är medvetet överdrivna: normalt faller inte produktionsnivån vid varje konjunkturedgång. Det vanliga mönstret är i stället att perioder med snabb tillväxt avlöses av faser med långsammare tillväxt. De gånger produktionsnivån ändå faller och tillväxten således blir negativ säger man att ekonomin befinner sig i recession.

Diagrammet skiljer sig från verkligheten också i så måtto att konjunkturen sällan rör sig så regelbundet. Rörelserna upp och ned skiljer sig vanligen åt, både vad gäller styrka och längd.

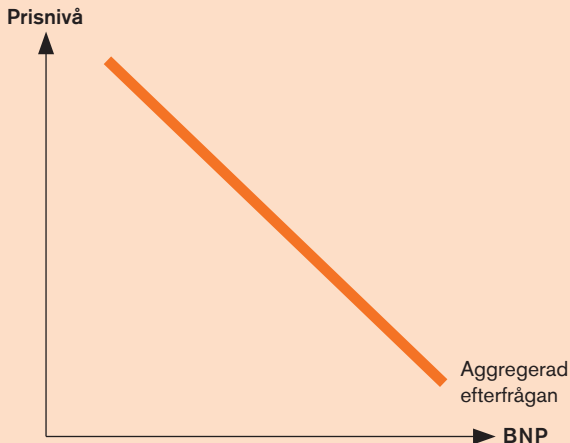

Figur 12.2 Produktionsgapet

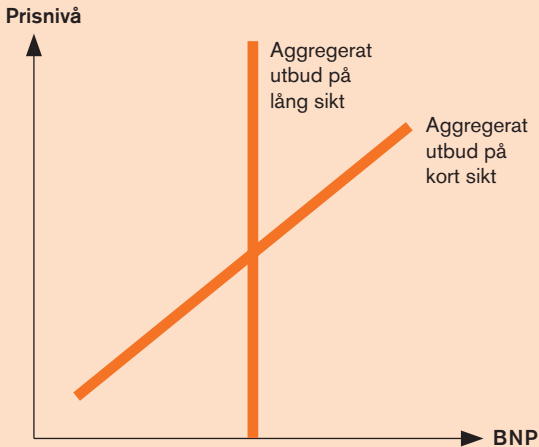
Mellanskillnaden mellan den faktiska BNP-nivån och den potentiella kallas produktionsgap, och kan uppstå både i högkonjunktur och i lågkonjunktur. Produktionsgapets storlek är ett mått på hög- respektive lågkonjunkturs styrka.

Figur 12.3 Den aggregerade efterfrågan

Ekonomins samlade efterfrågan varierar negativt med prisnivån. Ju lägre prisnivå desto högre aggregerad efterfrågan. En låg prisnivå gör att hushållens inkomster möjliggör mer konsumtion och att företagens intäkter kan finansiera högre investeringar. Låg prisnivå kan också göra exporten mer konkurrenskraftig. En hög prisnivå urholkar däremot både köpkraft och konkurrenskraft.

Figur 12.4 Den aggregerade utbudskurvan på lång och kort sikt

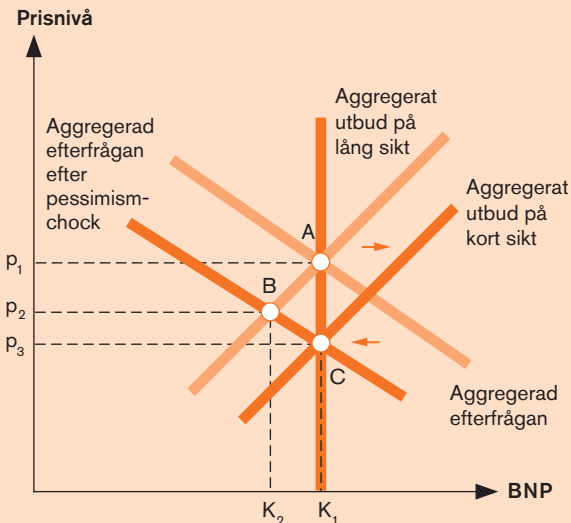
På lång sikt är ekonomins utbud oberoende av prisnivån, vilket gör att den långsiktiga utbudskurvan är en vertikal linje. På kort sikt ökar dock den utbudna kvantiteten då prisnivån stiger. Skälet är att priser och löner är trögrörliga, vilket föranleder företagen att försöka utnyttja även tillfälliga förändringar av de relativa priserna. Ju trögare prissystemet fungerar, desto längre tid tar anpassningen från den korta till den långa sikten.

Figur 12.5 Konjunkturedgång – och återhämtning

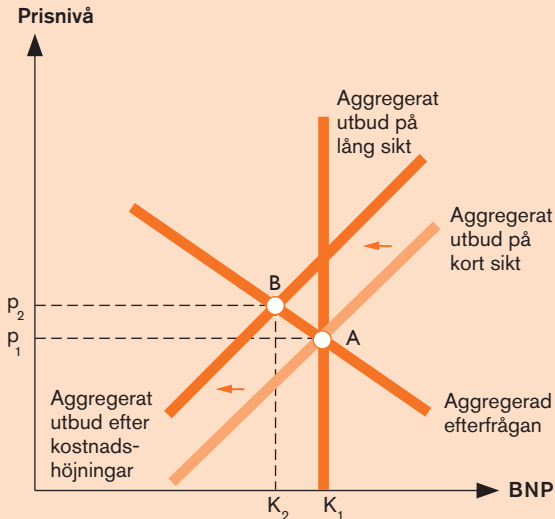
Om den aggregerade efterfrågan minskar, till exempel som följd av utbredd pessimism om framtiden, sjunker BNP-nivån. Ekonomin går igenom en recession. Prisnivån faller. Ekonomin rör sig från A till B.

Men den potentiella BNP-nivån påverkas inte av denna konjunkturella rörelse. Även om kapacitetsutnyttjandet faller, påverkas inte den samlade mängden produktionsresurser och den långsiktiga produktivitetens utvecklingen av att den allmänna prisnivån sjunkit. Förr eller senare börjar företagen öka sin produktion igen, och den aggregerade utbudskurvan skjuts ut tills ekonomin når tillbaka till den potentiella BNP-nivån vid C.

Ju trögare prissystemet fungerar och ju längre anpassningen drar ut på tiden, desto längre sitter ekonomin fast i recession, vid läge B. Men ju högre de samhällsekonomiska kostnaderna blir för konjunkturedgången desto starkare blir också trycket på statsmakterna att motverka recessionen med en aktiv stabiliseringspolitik, till exempel genom att försöka stimulera den låga efterfrågan som utlöste lågkonjunkturen.

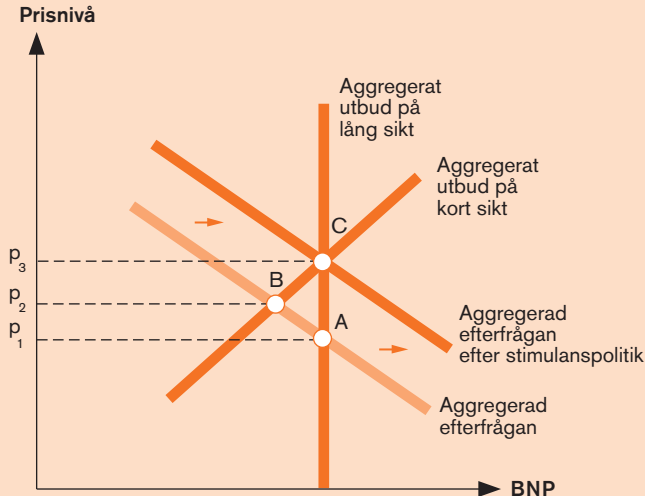

Figur 12.6 En utbudschock

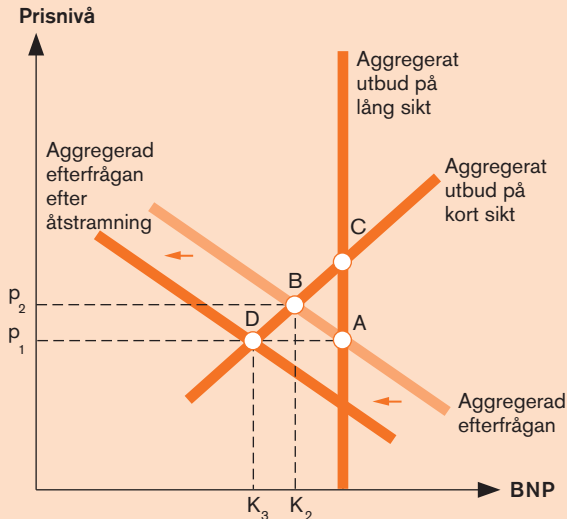
Kraftiga kostnadsstegringar, till exempel energiprishöjningar, medför att utbudskurvan skjuts till vänster. Ekonomin rör sig från A till B, vilket betyder både fallande produktion (recession) och stigande priser (inflation) – det vill säga stagflation.

Figur 12.7 En expansiv stabiliseringspolitik

Via en expansiv finans- eller penningpolitik stimuleras konsumtion och investeringar. Den aggregerade efterfrågan ökar. Efterfrågekurvan skiftar ut och ekonomin rör sig från B till C. Resultatet blir högre BNP – men också högre prisnivå.

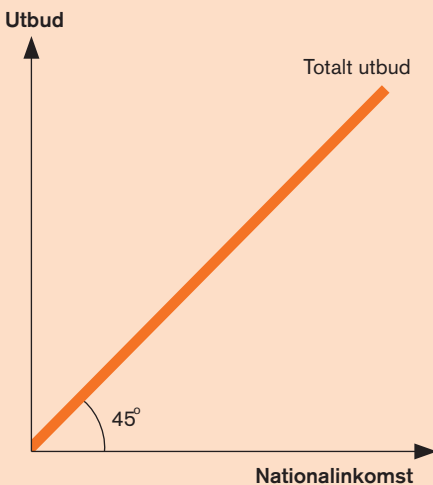
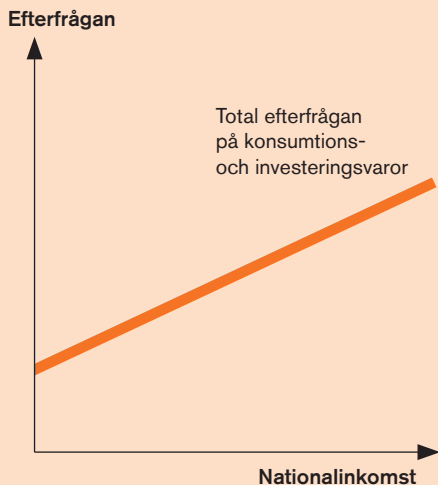
Figur 12.8 En kontraktiv stabiliseringspolitik

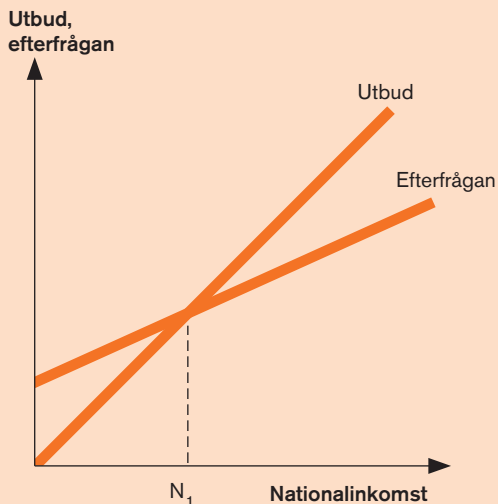
Via en åtstramande finans- eller penningpolitik trycks konsumtion och investeringar tillbaka. Den aggregerade efterfrågan minskar. Efterfrågekurvan skiftar inåt och ekonomin rör sig från B till D. Resultatet blir lägre prisnivå – men ännu lägre BNP.

Den keynesianska modellen

Figur 13.1 Den aggregerade efterfrågan Figur 13.2 Det aggregerade utbudet

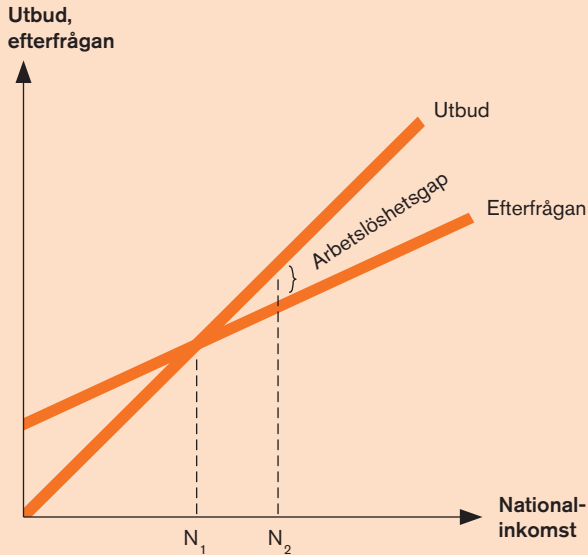

Figur 13.3 Samhällsekonomisk jämvikt

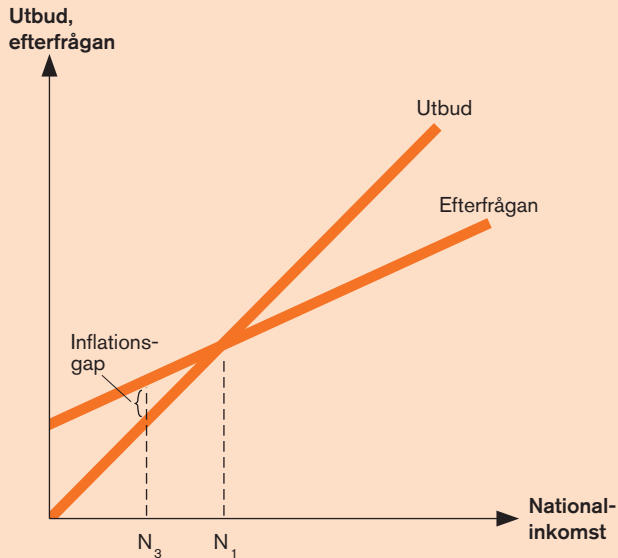
När nationalinkomsten stiger, så stiger också det samlade utbudet och den samlade efterfrågan i landet. Men efterfrågan stiger långsammare, eftersom människorna sparar en ökande andel av sina inkomster, då dessa stiger. Vid nationalinkomstnivån N_1 är utbud och efterfrågan lika stora.

Figur 13.4 Arbetslöshetsgap

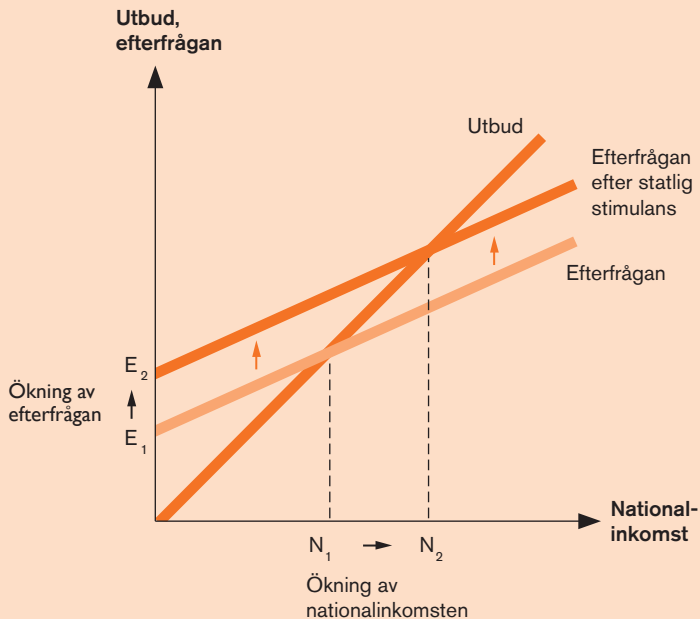
Om nationalinkomstens fullsysselsättningsnivå N_2 ligger högre än jämviktsnivån N_1 , kommer inte alla resurser att utnyttjas i ekonomin. Ett arbetslöshetsgap uppstår, som avspeglar att ekonomin inte sysselsätter alla resurser fullt ut.

Figur 13.5 Inflationsgap

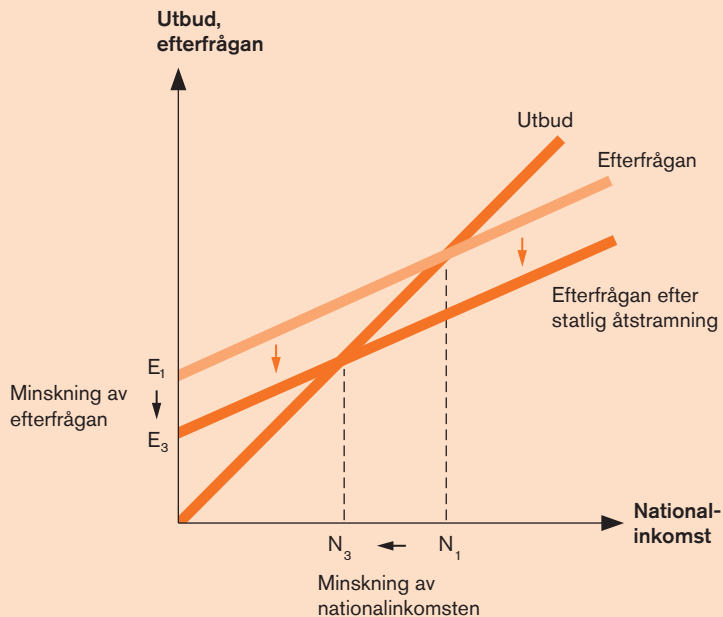
Om nationalinkomstens fullsysselsättningsnivå N_3 ligger under jämviktsnivån N_1 kan inte ekonomin nå till jämvikt. Den samlade efterfrågan överstiger det tillgängliga utbudet; ett inflationsgap kommer att uppstå, där flaskhalsar i produktionen driver upp prisnivån.

Figur 13.6 En expansiv politik mot arbetslösheten

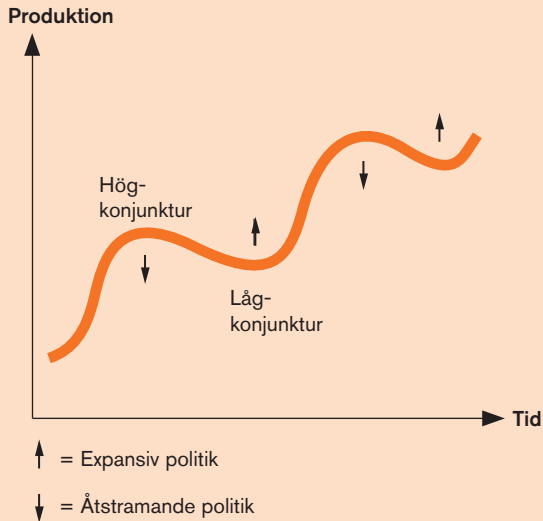
En expansiv finanspolitik – ökade offentliga utgifter eller sänkta skatter – medför att köpkraften och därmed den totala efterfrågan ökar. Detta eliminerar arbetslöshetsgapet.

Figur 13.7 En åtstramande politik mot inflation

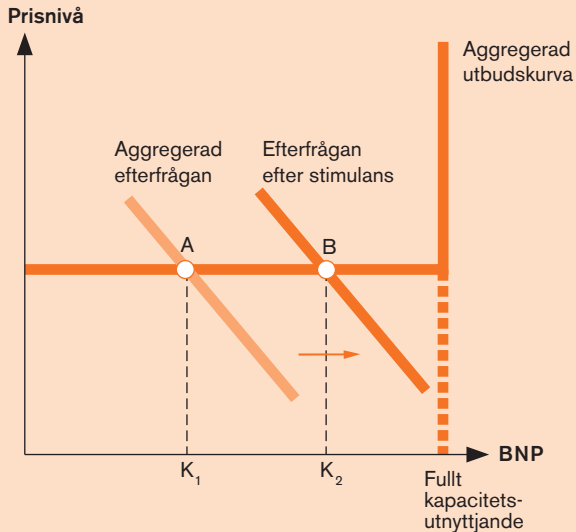
En åtstramningspolitik – nedskurna offentliga utgifter eller höjda skatter – medför att köpkraften och därmed efterfrågan minskar. Därmed elimineras inflationsgapet.

Figur 13.8 En kontracyklisk politik

Genom att en expansiv finanspolitik (utgiftsökningar eller skattesänkningar) sätts in mot lågkonjunkturer och en åtstramande finanspolitik (skattehöjningar eller utgiftsnedskärningar) används i högkonjunkturer kan inflationen dämpas i högkonjunkturer och arbetslösheten mildras i lågkonjunkturer. Därmed utjämnas konjunktursvängningarna.

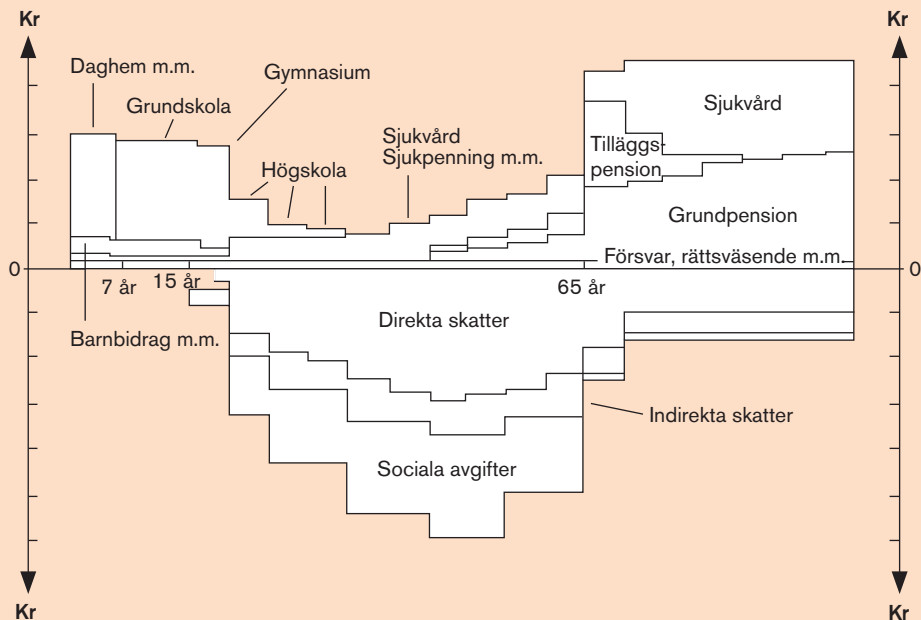
Figur 13.9 Expansionspolitik i det keynesianska specialfallet

När priser och löner är helt stela och det finns gott om lediga resurser blir utbudskurvan horisontell. Då kan den aggregerade efterfrågan ökas utan risk för inflation. En expansiv finanspolitik skiftar ut den aggregerade efterfrågekurvan och höjer BNP från K_1 till K_2 . Prisnivå påverkas inte.

Bara om efterfrågan stimuleras bortom den BNP-nivå där alla resurser används fullt ut och produktionen således inte kan ökas mer uppstår inflation.

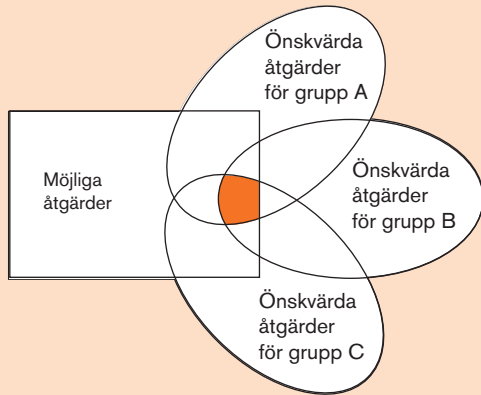
Figur 14.1 Offentliga tjänster, transfereringar och skatter under en individs liv

Över noll-linjen visas schematiskt vilka offentliga tjänster och transfereringar en genomsnittlig svensk medborgare utnyttjar. Hela livet får hon del av försvarets och rättsväsendets tjänster; när hon är barn får hon barnomsorg, utbildning och barnbidrag. När hon är vuxen får hon sjukpenning då hon är sjuk (och arbetslöshetsersättning då hon är arbetslös, vilket dock inte syns i diagrammet). När hon blir gammal får hon pension och sjukvård.

Under sin yrkesverksamma tid betalar hon för allt detta genom att erlägga skatt i form av inkomstskatt, moms och andra indirekta skatter samt sociala avgifter; detta visas under noll-linjen. En slutsats är att mycket av den offentliga sektorns verksamheter rör omfördelning över livet.

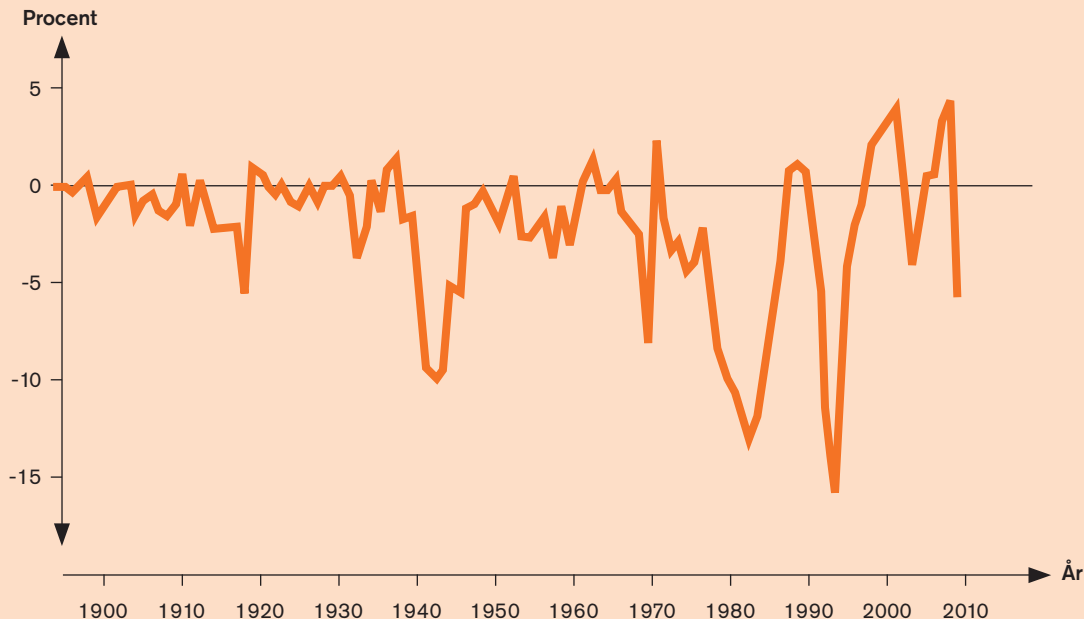
Figur 14.2 Intressekonflikter inskränker handlingsmöjligheterna i den ekonomiska politiken

Finansministerns handlingsutrymme inskränks kraftigt om de ekonomisk-politiska åtgärderna dels ska vara ekonomiskt kloka, dels tillgodose olika intressegruppers krav. I det här fallet är lösningsmängden bara den lilla färgade ytan som de fyra större mängderna har gemensamt. I andra fall kanske det inte finns någon lösningsmängd alls.

*Källa: Mats Persson:
"Vad kan en finansminister göra",
Ekonomiska Rådets årsbok 1989.*

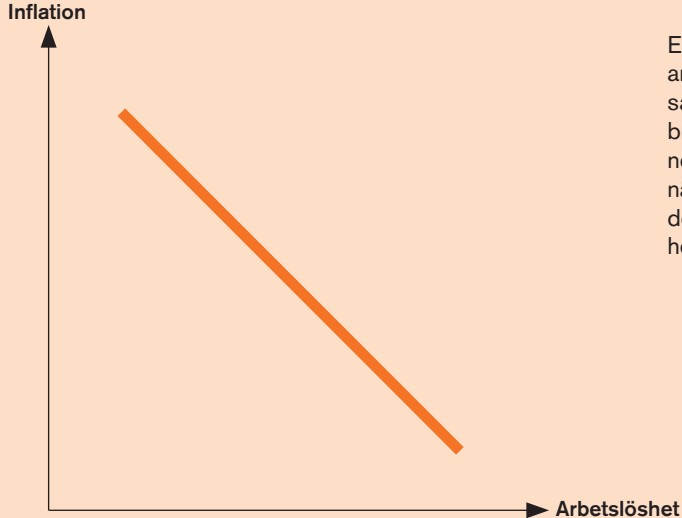
Figur 14.3 Statens budgetsaldo i Sverige 1895–2009, procent av BNP

Källa: Riksbanken

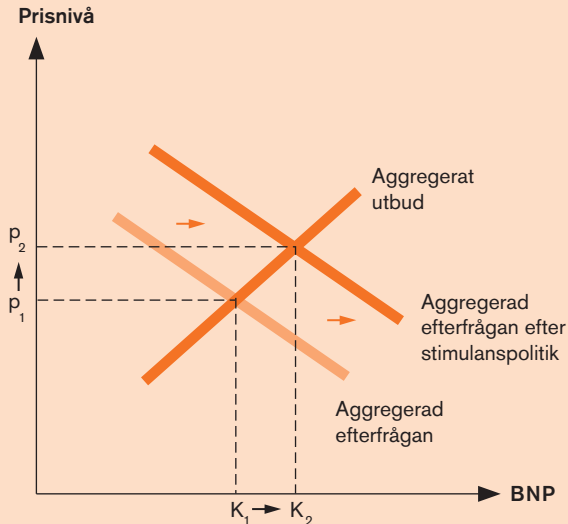
Med två undantag – de båda världskrigen – visade den svenska statsbudgeten ända fram till 1960-talet ett ganska stabilt saldo, nära noll. Inte ens Wigforss expansion under 1930-talet gav några större underskott. Från mitten av 1960-talet syns dock en tydlig tendens till större underskott. Början av 1980-talet och början av 1990-talet medförde större underskott än någonsin. Men vid slutet av 90-talet var budgeten i balans igen, tack vare nya och hårdare budgetregler. Finanskrisen 2008–2009 medförde att budgeten ånyo fick underskott; men efter de föregående årens starka statsfinanser blev underskotten inte alls lika farliga som under 90-talskrisen.

Figur 15.1 **Phillipskurvan**

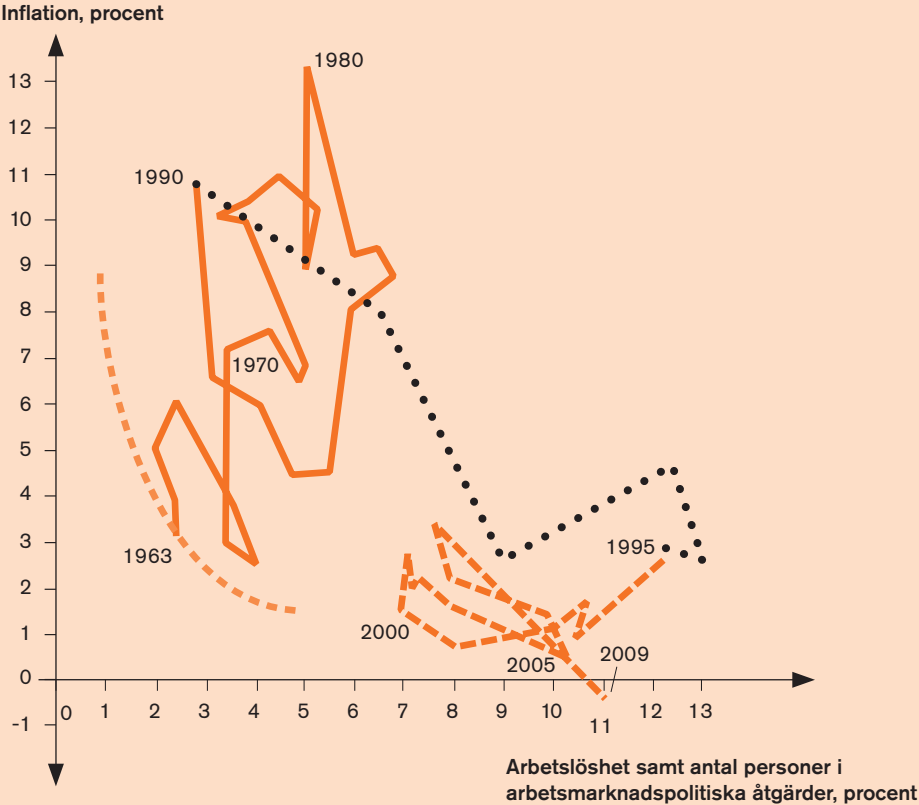
En Phillipskurva visar hur arbetslöshet och inflation samvarierar. På kort sikt brukar korrelationen vara negativ: inflationen är låg när arbetslösheten är hög; den är hög då arbetslösheten är låg.

Figur 15.2 **Aggregerat utbud och efterfrågan i en ekonomi med både inflation och arbetslöshet**

Att utbudskurvan lutar positivt avspeglar att ökad produktion och en förbättrad arbetsmarknad drar med sig högre prisnivå. Skälet är att lägre arbetslöshet, enligt Philipskurvan, ger inflation. Om staten försöker föra en expansiv finanspolitik i syfte att minska arbetslösheten, medför det att sysselsättningen och produktionen ökar (från K_1 till K_2), men att priserna samtidigt stiger (från p_1 till p_2).

Figur 15.3 Inflation och arbetslöshet i Sverige sedan 1960-talet

- visar den Phillipskurva som gällde under 1950-talet och de första åren av 60-talet, det vill säga vilket samband som då (för perioden som helhet) rådde mellan inflation och arbetslöshet. Därefter syns ett mönster med klart avgränsade faser:
- visar den inflation och den arbetslöshet som, år för år, faktiskt rådde i Sverige 1963–1990. Som synes ligger inte de kombinationerna alls runt den streckade Phillipskurvan för 1950- och 60-talen. I stället kan man notera hur både inflationen och arbetslösheten ökade fram till 1980-talets början. Under 1980-talet rörde sig sedan ekonomin i en stor cirkel, med först sjunkande inflation och stigande arbetslöshet och därefter stigande inflation och sjunkande arbetslöshet. Som helhet är detta en period av stigande inflation.
- visar inflations- och arbetslöshetsutvecklingen 1990–1995. Här syns hur 1990-talets inledning innebär ett trendbrott med en dramatisk ökning av arbetslösheten och en tydlig nedgång av inflationen.
- Under senare delen av 1990-talet stabiliserade sig inflationen på låg nivå medan arbetslösheten efter hand minskade från hög nivå. I början av 2000-talet tycktes även arbetslösheten ha stabiliserat sig, om än på högre nivå än vid utgångsläget. Ekonomin hade börjat nå tillbaka till nivåer i närheten av utgångspunkten – efter mer än 30 års problem. Under lågkonjunkturen 2008–2009 steg dock arbetslösheten igen.

Den faktiska utvecklingen av inflation och arbetslöshet under de senaste decennierna motsäger med andra ord hypotesen om ett stabilt, negativt samband som skulle kunna utnyttjas av den ekonomiska politiken.

Notera att "arbetslöshet" i det här diagrammet inkluderar både öppen arbetslöshet och personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder, det vill säga sådana som har beredskapsarbeten, går arbetsmarknadsutbildning eller har så kallad skyddad sysselsättning. Samtliga dessa kan rimligen inte kallas arbetslösa. Summan får i detta sammanhang i stället ses som ett ungefärligt mått på den ordinarie arbetsmarknadens styrka.

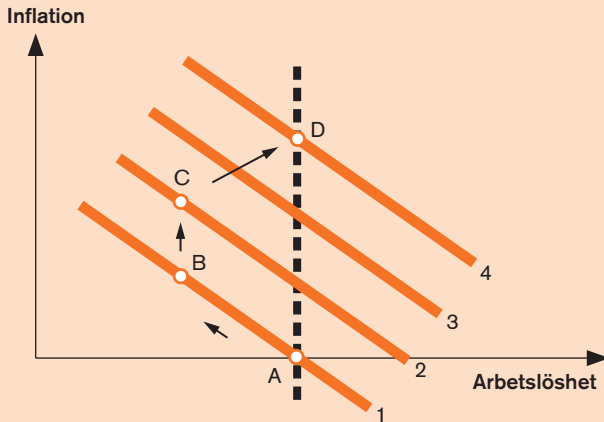
Figur 15.4 Den vertikala Phillipskurvan

En expansionspolitik medför till en början ökad aktivitet i ekonomin. Arbetslösheten och ekonomin rör sig från A till B.

Efter ett tag börjar emellertid människorna att ta hänsyn till inflationen. Förväntningar om framtida prisstegringar uppstår, varpå lönekraven stiger. Då skjuts Phillipskurvan upp till läge 2 och ekonomin hamnar i läge C, med högre inflation.

Efter hand lär sig både löntagare och företag att räkna även med denna högre inflation. Då de har anpassat sig till den så väl att de fattar precis samma beslut om produktion och sysselsättning som innan inflationen satte igång, återvänder ekonomin till samma arbetsnivå som i utgångsläget, men nu vid högre inflation. Den befinner sig då i punkt D.

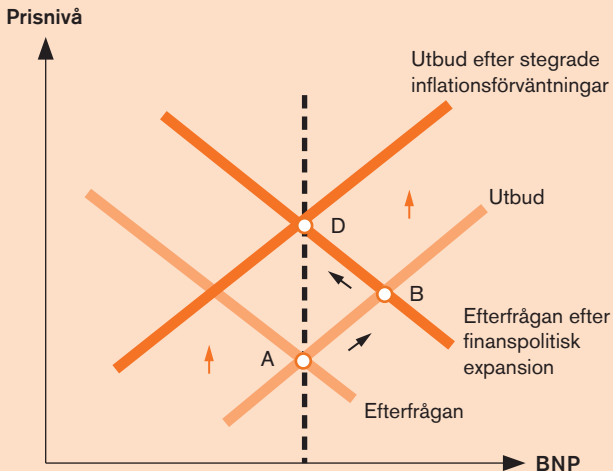
Den arbetslöshetsnivån kallas den "naturliga" eller NAIRU. Den Phillipskurva som binder ihop utgångsläget A med slutläget D, det vill säga den långsiktiga Phillipskurvan, är vertikal. Det betyder att en expansiv politik inte kan minska arbetslösheten under den "naturliga" nivå mer än tillfälligt.

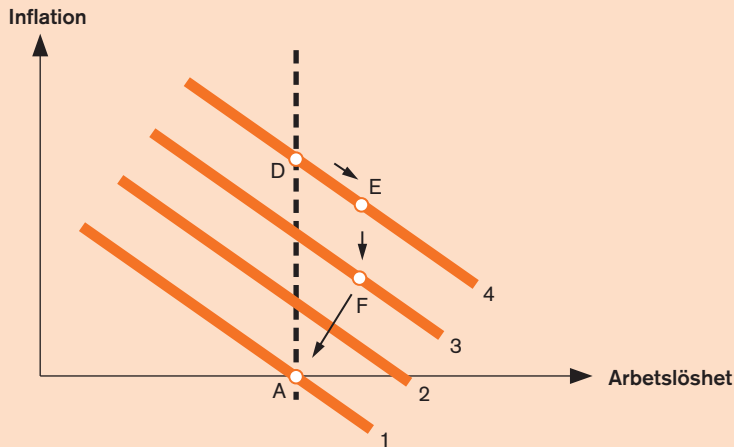
Figur 15.5 **Expansionspolitik på kort och lång sikt**

Antag att ekonomin befinner sig i punkten A. En ökning av efterfrågan medför både ökad sysselsättning och högre priser. Ekonomin rör sig då till punkt B.

Efter ett tag uppstår emellertid förväntningar om framtida inflation, varpå lönekraven stiger. Stigande kostnader skjuter upp utbudskurvan. Högre kostnader minskar den utbudna produktionen. Resultatet blir till slut, då företagen och löntagarna anpassar sig till inflationen och åter fattar samma beslut som innan inflationsprocessen satte igång, att ekonomin återvänder till samma sysselsättnings- och produktionsnivå som tidigare. Nu kommer emellertid prisnivån att vara högre. Ekonomin har nått punkt D.

Figur 15.6 Åtstramning mot stagflation

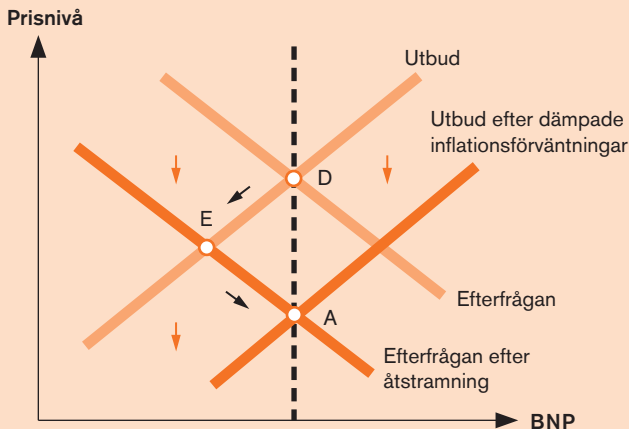

Höjda räntor eller nedskurna offentliga utgifter ger lägre inflation. Samtidigt stiger arbetslösheten. Ekonomin når punkt E på den kortsiktiga Phillipskurvan 4.

Efter ett tag kommer den dämpade inflationen att sänka förväntningarna om framtida prisstegringar. Då skiftar Phillipskurvan ned. Inflationen sjunker och ekonomin når punkten F.

När löntagarna och företagen helt anpassat sig till den lägre inflationstakten kommer de att fatta samma reala beslut som i utgångsläget D, innan åtstramningspolitiken sattes in. Det betyder att arbetslösheten sjunker tillbaka igen. Ekonomin kommer till punkt A, med lägre inflation och samma arbetslöshetsnivå som i utgångsläget. Detta förutsätter dock att arbetslösheten inte "fastnar" på den högre nivån.

Figur 15.7 Åtstrammingspolitik på kort och lång sikt

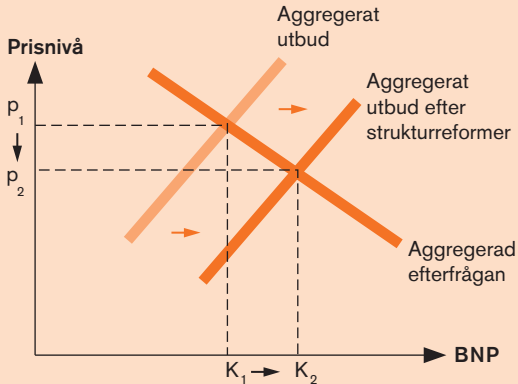

Antag att ekonomin befinner sig i punkten D. En åtstramande politik, som minskar den totala efterfrågan, medför ökad arbetslöshet och lägre inflation. Ekonomin rör sig till punkt E.

Efter hand dämpas inflationsförväntningarna. Lönekraven och kostnaderna sjunker, varvid utbudskurvan skjuts ned. Om inflationsförväntningarna anpassas fullständigt, så att företagen och löntagarna fattar samma reala beslut som före åtstrammingspolitiken, kommer ekonomin att återvända till samma sysselsättnings- och produktionsnivå som tidigare.

Problemet är att anpassningsperioden från D till A kan vara lång. I värsta fall "fastnar" ekonomin vid E. I så fall för åtstrammingspolitiken med sig höga kostnader i form av arbetslöshet och bortfall av produktion.

Figur 15.8 Utbudspolitik

Om kostnader och inflationsförväntningar kan sänkas, skiftas utbudskurvan ned. Det möjliggör både sänkt inflation och ökad produktion: prisnivån kan sänkas från p_1 till p_2 , samtidigt som produktionsnivån stiger från K_1 till K_2 .

Figur 15.9 Lafferkurvan

Den amerikanske ekonomen Arthur Laffer blev i början av 1980-talet den mest välkände av utbudsekonomerna. Det som orsakade hans berömmelse (några skulle säga ryktbarhet) var den så kallade Lafferkurvan, som första gången lär ha ritats på en pappersservett på en restaurang.

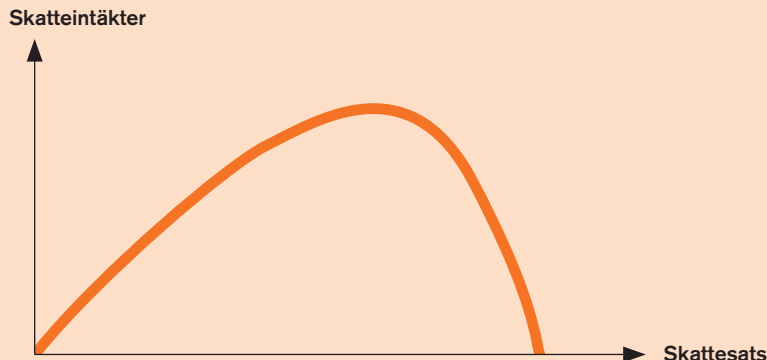
Den hävdar att om skattesatsen höjs kommer statens skatteintäkter till en början att öka.

Men om skattesatsen höjs över en viss gräns, kommer skatteintäkterna att börja minska. Orsaken är att alltför höga skatter minskar människors vilja att arbeta i den "vita" ekonomin. Ju mer skattesatserna höjs, desto färre kommer att arbeta vitt, och desto lägre blir inkomsterna för statskassan. Om skattesatsen ändå höjs, kommer den förr eller senare att nå en nivå vid vilken ingen kommer att vilja arbeta och betala skatt; då får staten inga skatteintäkter alls.

Den ekonomisk-politiska poängen är att om skattetrycket passerat en viss gräns, så kommer skattesänkningar att finansiera sig själva. Människor kommer då att börja arbeta i den beskattade sektorn igen, vilket medför att statens skatteintäkter ökar. Sänkta skatter skulle då ge *förbättrade* statsfinanser.

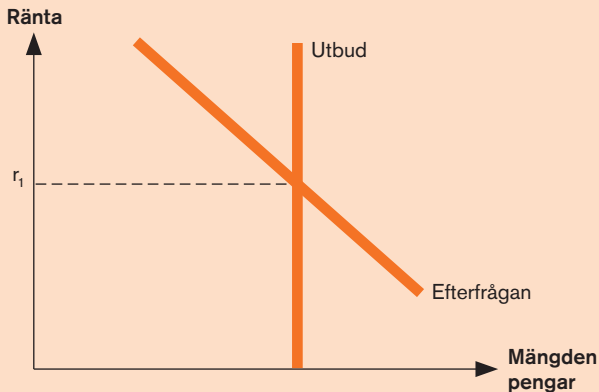
I en viss mening är Lafferkurvan trivial. Det är självklart att ett för högt skattetryck får negativa effekter på människors vilja att arbeta och betala skatt. Men den viktiga frågan – som inte besvaras av den här enkla typen av diagram – är vid *vilket* skattetryck detta sker. Det svaret är säkerligen olika i olika länder, beroende på skattemoral, den offentliga sektorns utseende och vad människor tycker att de får för den skatt de betalar. Det betyder att Lafferkurvan ser olika ut i olika länder.

Vad gäller USA, visade det sig att Laffer var alltför optimistisk. President Reagans skattesänkningar – som motiverades just med Laffers resonemang – ledde inte till minskande utan till ökande budgetunderskott. Däremot medförde den reaganiska utbudspolitikerna i vidare mening – förutom skattesänkningar också avregleringar – att den amerikanska tillväxttakten efter hand steg. Ekonomin blev mer dynamisk.

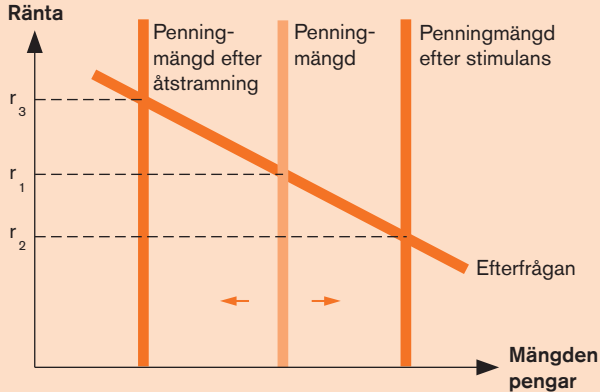
Figur 16.1 Utbud och efterfrågan på pengar

Den efterfrågade kvantiteten pengar påverkas negativt av ränteläget. Ju högre ränta, desto mer attraktivt blir det att ha sina tillgångar placerade på annat sätt än som rena pengar. Vid hög ränta ger exempelvis obligationer en god avkastning. Låg ränta gör däremot att vi gärna håller en större del av våra tillgångar som (icke räntebärande) likvida pengar.

Utbudet av pengar avgörs av centralbankens penningpolitik, och denna styrs inte av räntenivån. Centralbanken bestämmer själv hur stor penningmängden ska vara. Jämviktsräntan på penningmarknaden är den räntenivå vid vilken efterfrågan och utbud är lika stora; här är den r_1 .

Figur 16.2 Penningmängden påverkar marknadsräntan

Om centralbanken sänker styrräntan ökar penningmängden. Därmed sjunker marknadsräntans nivå (till r_2), vilket stimulerar samhällsekonomin. Om styrräntan höjs minskar penningmängden, marknadsräntan stiger (till r_3) och ekonomin kyls av.

Figur 16.3 Var ligger det optimala inflationsmålet?

De flesta centralbanker som antagit inflationsmål siktar på en inflation runt 2 procent. Men alla är inte entusiastiska över den nivån. Vid valutafonden IMF har ekonomerna rest frågan huruvida målet borde sättas lite högre. Ett skäl är att deflation kan inträffa i djupa lågkonjunkturer och att gapet mellan styrräntan under normal konjunktur å

ena sidan och noll å den andra är ganska litet. I djupa kriser slår penningpolitiken därför i "golvet" och blir ineffektiv. Med ett något högre inflationsmål vidgas avståndet till golvet och penningpolitiken får större handlingsutrymme.

Svenskättlingen George Akerlof, som fick nobelpriset i ekonomi 2001, har rest en annan fråga. Han hävdar att den långsiktiga Phillipskurvan kanske har en "bula" nere vid foten: NAIRU är lägre vid en stabil och moderat inflationsnivå – men den stiger vid mycket låg inflation.

Vid hög inflation (över 4 procent, enligt amerikanska data) utlöses lätt den kapplöpning mellan lönekrav och priser som beskrevs i det förra kapitlet och som gör Phillipskurvan vertikal. Men när inflationen ligger stabilt runt 2–4 procent ändras inte inflationsförväntningarna av enstaka, smärre förändringar av relativa priser eller löner. Vid en inflationstakt på den nivån tycks många av ekonomins aktörer vara nöjda, och pris–löne-spiraler utlöses inte; resultatet blir en stabil lönebildning utan stora kompensationskrav. Det ger en bättre fungerande arbetsmarknad och en lägre NAIRU.

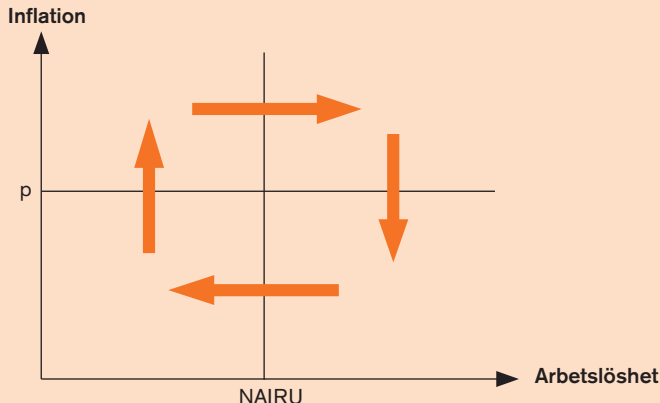
Men den harmonin försvinner om inflationsmålet sätts för lågt. Skälet är att det vid mycket låg inflation kan bli svårt att få till stånd relativlöneförskjutningar. Om inflationen är nära noll måste de nödvändiga omflyttningarna mellan delarbetsmarknader åstadkommas genom att stora grupper tvingas gå med på nominella *lönesänkningar*, vilket är svårsmält. Vid sådana låga inflationsnivåer råder därför lönestelhet – vilket i sin tur försämrar ekonomins funktions-sätt och håller uppe arbetslösheten.

Policyslutsatsen är att centralbankerna inte bör anta alltför låga inflationsmål. De bör definitivt inte sträva efter prisstabilitet i meningen noll inflation. Eventuellt är även ett inflationsmål på 2 procent för lågt. Allt enligt Akerlof.

Denna forskning är ännu så länge i sin linda, och någon konsensus bland ekonomerna råder inte. Och det finns faktiskt exempel – inte minst i Sverige – på att relativa löner kunnat ändras tämligen smärftfritt även vid låg inflation. Debatten bör ändå nämnas här, om inte annat för att illustrera att trätan mellan keynesianer (som oroar sig för lönestelhet) och klassiska ekonomer lever vidare, om än i nya former.

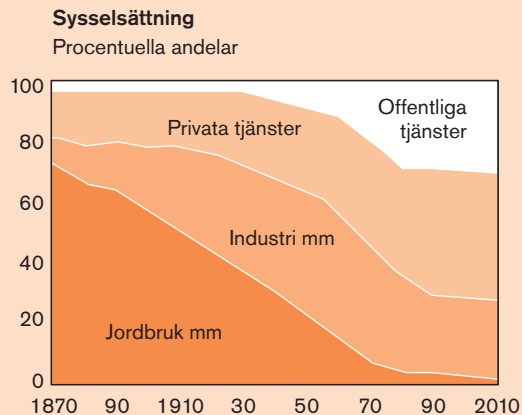
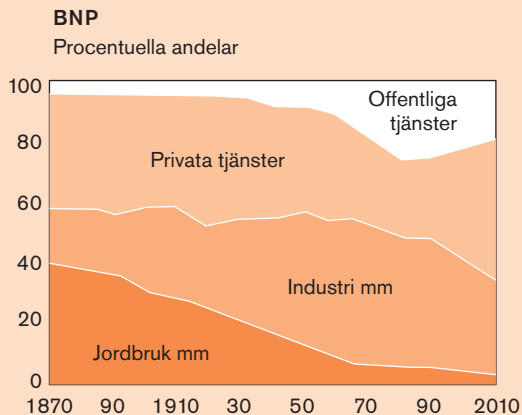
Figur 17.1 Inflation och arbetslöshet i en liten öppen ekonomi med fast växelkurs

Om arbetslösheten är lägre än $NAIRU$ (den arbetslöshetsnivå som ges av struktur- och friktionsarbetslösheten och är förenlig med stabil inflationstakt) kommer inflationen att stiga; om den är högre än $NAIRU$, kommer inflationen att sjunka. Om inflationen är högre än den som ges av p , inflationen i omvärlden, kommer arbetslösheten att stiga. Om inflationen är lägre än i omvärlden kommer arbetslösheten att sjunka.

Den enda långsiktiga jämvikt som är stabil, är den som ges av skärningen mellan p och $NAIRU$. Försök att med stabiliseringspolitik nå någon annan position kommer att misslyckas. Uppgiften blir i stället att med strukturella åtgärder söka minska $NAIRU$ och flytta "hårkorset" till vänster.

**Figur 18.1 Produktion och sysselsättning i Sverige 1870–2010
uppdelade på sektorer**

Källa: SCB, Almega

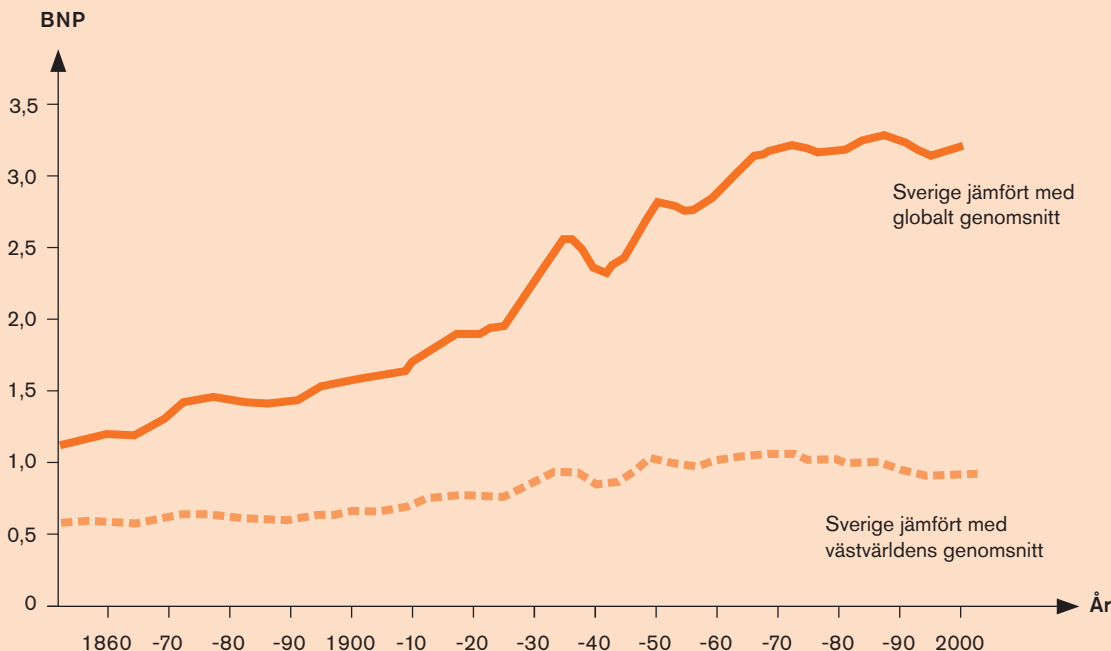
Diagrammen illustrerar hur Sverige under det senaste århundradet omvandlats från jordbruks- till industrination och nu har blivit en tjänsteekonomi. Jordbruket har gradvis minskat sin andel både av sysselsättningen och produktionen, och har nu planat ut på låg nivå. Industrins andelar steg fram till 1960-talet, varefter de industrianställdas andel av antalet sysselsatta började minska. Under de senaste decennierna har antalet anställda i tjänstesektorn ökat snabbt. Antalet offentliganställda ökade under 1960- och 70-talen, men planade ut under 1980-talet. Den privata tjänstesektorn är numera den klart största sektorn, räknat i sysselsättning. I dag arbetar närmare tre fjärdedelar av arbetskraften inom tjänstesektorn (offentlig och privat) och mindre än en femtedel av arbetskraften inom industrin.

Orsaken till att utvecklingen i de båda diagrammen skiljer sig något åt är att produktiviteten utvecklats olika i de olika sektorerna. Att jordbruket i början av perioden hade en avsevärt större andel av antalet sysselsatta än av produktionen visar att dess produktivitet var låg jämfört med industrins. Att industrins andel av produktionen är större än dess andel av antalet sysselsatta, medan tjänstesektorns andel av produktionen är lägre än dess andel av sysselsättningen, beror på att den uppmätta produktiviteten är högre inom industrin än inom tjänsteproduktionen. Dessutom arbetar fler av de offentliganställda deltid.

Figur 18.2 **BNP i Sverige jämfört med andra länder 1850–2004**

BNP per capita i Sverige i relation till världens och västvärldens BNP per capita.

Nio års löpande medeltal

Källa: Lennart Schön:

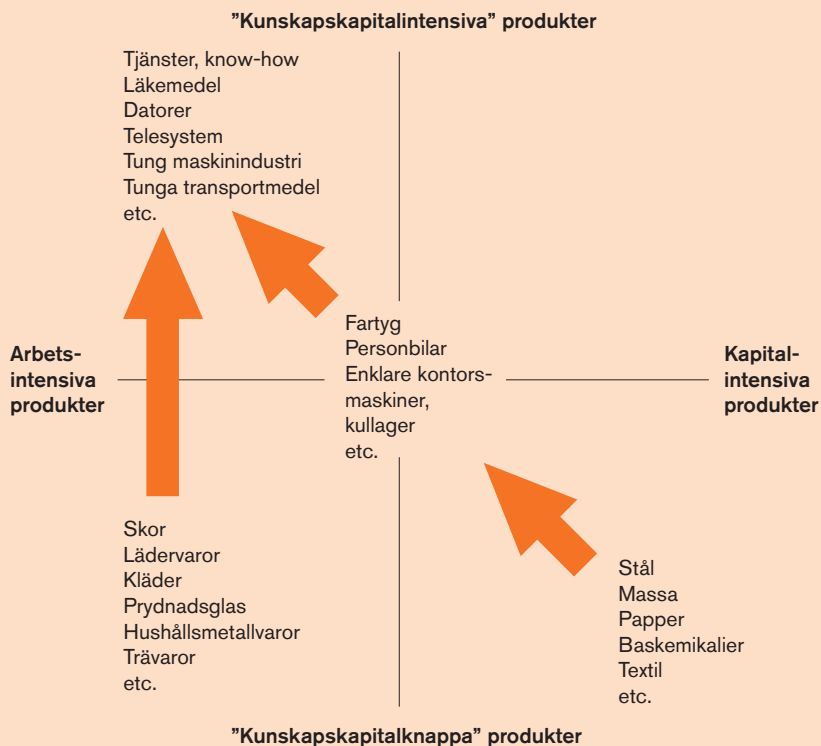
"Tillväxt och strukturomvandling – svensk ekonomi under 150 år"

i Hultkrantz–Söderström (red): *Marknad och politik*, SNS Förlag

I mitten av 1800-talet levde svenskarna på ungefär samma nivå som de flesta av jordens invånare. Sverige var i många avseenden ett u-land. Jämfört med den tidens rika länder var Sverige fattigt: Inkomsten per capita var bara hälften av vad den var i USA och i övriga Västeuropa (sett som genomsnitt). Men under det följande seklet växte Sverige betydligt snabbare än omvärlden. Efter andra världskriget hade den svenska levnadsstandarden, mätt på detta sätt, klättrat upp till snittet för västvärlden (högre än det europeiska snittet, men lägre än USA). Jämfört med snittet för hela jordens befolkning nådde svenskarna under 1960-talet en nivå som var drygt tre gånger så hög. Sverige hade blivit ett rikt land.

Men där tycks ett tak ha nåtts. Under 1980- och 90-talen förmådde inte Sverige avancera. Jämfört med andra västländer föll Sverige faktiskt tillbaka en del. Skälet är de ekonomiska problem som redovisas i slutet av detta kapitel och i kapitel 19. Under de allra senaste åren har dock glidningen utför stoppats upp – av skäl som kommer att redovisas i kapitel 20.

Figur 18.3 **Strukturomvandlingen i svensk industri under efterkrigstiden**

*Källa: Lennart Ohlsson:
"Att utmönstra industrier med goda framtidsutsikter"
i "Vägar till ökad välfärd" (Ds Ju 1979:1)*

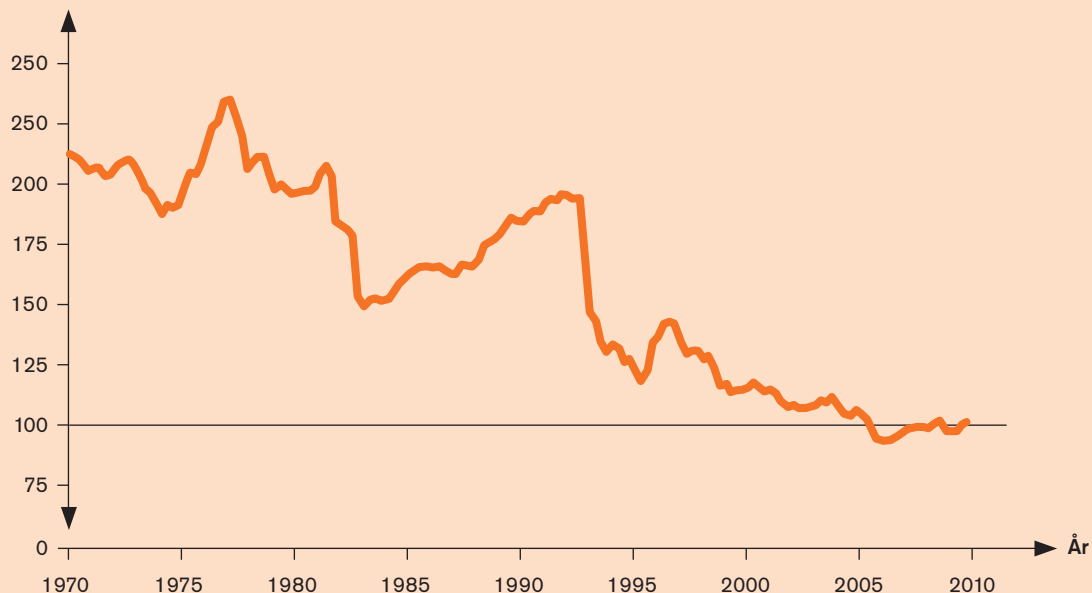
Man kan dela in de olika industrigrenarna dels efter hur mycket insatser av kapital respektive arbete de kräver, dels efter hur pass mycket kunskap de kräver. Då får man ovanstående fyrfältsdiagram. Kapitalintensiv produktion placeras till höger och arbetsintensiv till vänster. Högteknologisk produktion placeras upptill i diagrammet och program med enklare teknologi nedtill.

Mycket av den strukturomvandling som skedde i svensk industri under efterkrigstiden (1950–1975) kan beskrivas som en rörelse "uppåt" och "vänsterut" i detta diagram. Svensk industri har således gradvis övergått från enklare till mer kunskapskrävande produktion, och till produktion av sådana produkter som kräver mer insatser av arbete. Sammantaget således en utveckling mot produktion som kräver insatser av allt mer sofistikerat humankapital.

Åtskilliga ekonomer har hävdad att en faktor bakom den svaga industriella tillväxten under 1970- och 80-talen var att denna omställning till en modernare produktionsinriktning inte gick tillräckligt snabbt. Under 1990-talet gick dock omvandlingen i betydligt högre tempo.

Figur 18.4 Relativ enhetsarbetskostnad i svensk industri 1970–2009

Index 2005 = 100

Källa: OECD

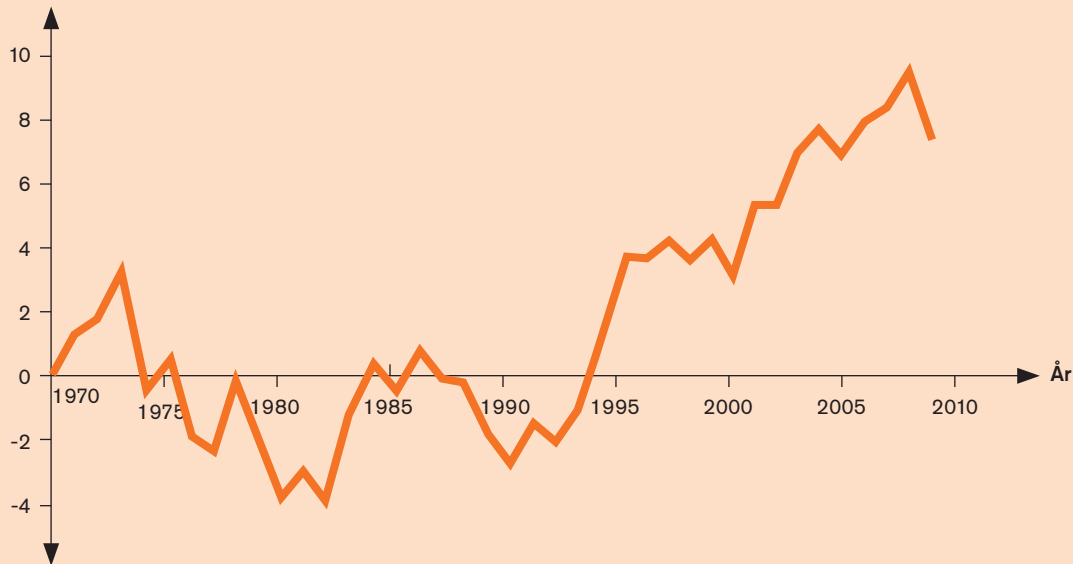
Kostnaderna för produktion i Sverige steg under 1970- och 80-talen mycket kraftigt jämfört med andra länder. I *nationell* valuta ökade de med ungefär 60 procent från mitten av 70-talet fram till början av 90-talet. Inte förrän under den djupa krisen 1991–1993 föll de svenska relativkostnaderna.

Ändå visar detta diagram att konkurrenskraften trots de stigande kostnaderna, kunde upprätthållas tack vare upprepade devalveringar. Mätt i *gemensam* valuta – det vill säga när man tagit hänsyn till att kronan skrivits ned – ökade faktiskt den svenska industrins konkurrenskraft från mitten av 1970-talet fram till mitten av 1990-talet. Bilden visar därmed också hur avgörande växelkursen var för att klara konkurrenskraften. Det var i samband med devalveringar 1976, 1981–1982 och kronfallet 1992–1993 som konkurrenskraften stärktes.

Inte förrän därefter kunde konkurrenskraften klaras utan stora kronfall. Skälet var en påtaglig stegring av produktiviteten, efter den djupa industrikrisen i början av 1990-talet och under växande omvandlingstryck från globalisering och avregleringar. I början av 2000-talet hjälptes konkurrenskraften dessutom ännu en gång av en ny valutaförsvagning.

Figur 18.5 Sveriges bytesbalans 1970–2009

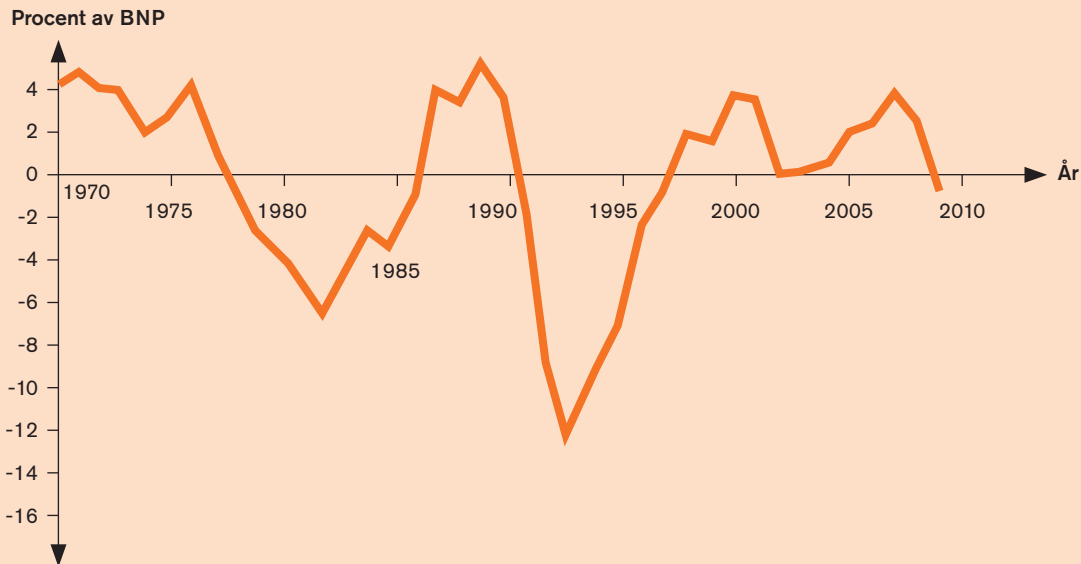
Procent av BNP

Källa: Riksbanken och Konjunkturinstitutet

När konkurrenskraften försvagades, vid mitten av 70-talet, försvagades också bytesbalansen. Trots upprepade devalveringar hade Sverige från början av 1970-talet till början av 1990-talet ett bestående bytesbalansunderskott. Inte förrän efter kronfallet i början av 1990-talet fick bytesbalansen ett stort överskott, och i början av 2000-talet steg detta ytterligare, till rekordhöga nivåer. Men bilden visar också hur avgörande växelkursen var för att klara konkurrenskraften. Det var i samband med devalveringar 1976, 1981–1982 och kronfallet 1992–1993 som konkurrenskraften stärktes.

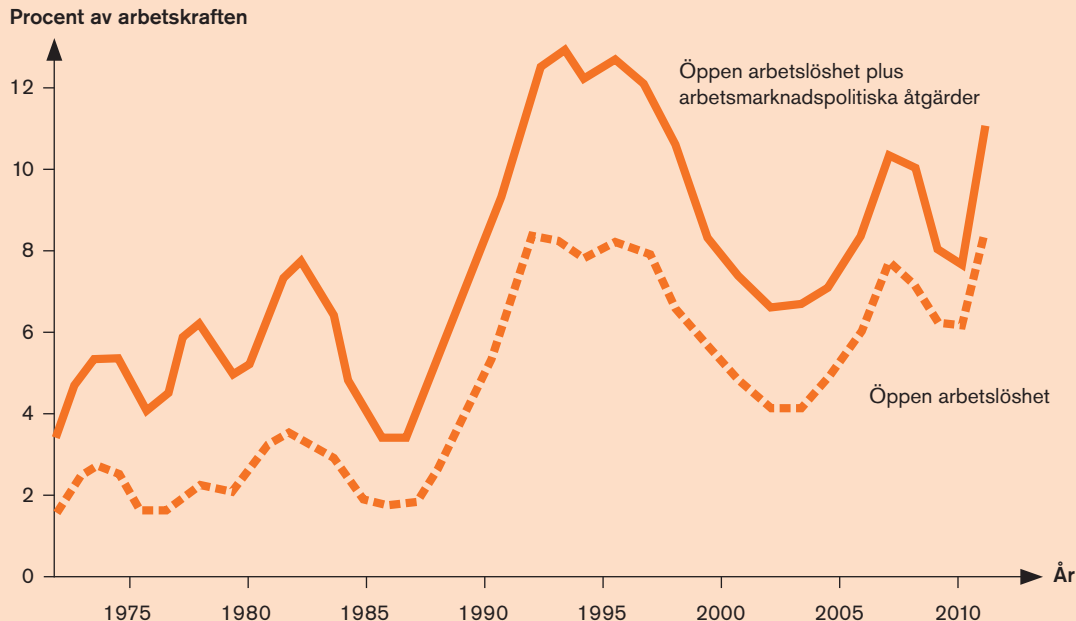
Figur 19.1 Budgetutvecklingen 1970–2009
Den offentliga sektorns finansiella sparande

Källa: Finansdepartementet

Fram till mitten av 1970-talet hade den offentliga sektorn som helhet överskott, främst tack vare överskottet i AP-fonden. Under de följande krisåren försvagades budgeten kraftigt. Under 80-talet skedde en återhämtning, men i samband med krisen 1991–1993 uppstod ett veritabelt ras i de offentliga finanserna. Ett hårt saneringsprogram minskade därefter underskotten igen, och mot slutet av 1990-talet var budgeten tillbaka på plus. Nästa försvagning kom under lågkonjunkturen 2008–2009. Uppenbarligen är de svenska statsfinanserna starkt konjunktur känsliga. De försvagas vid lågkonjunktur och återhämtar sig däremellan.

Figur 19.2 Arbetslöshet 1970–2009

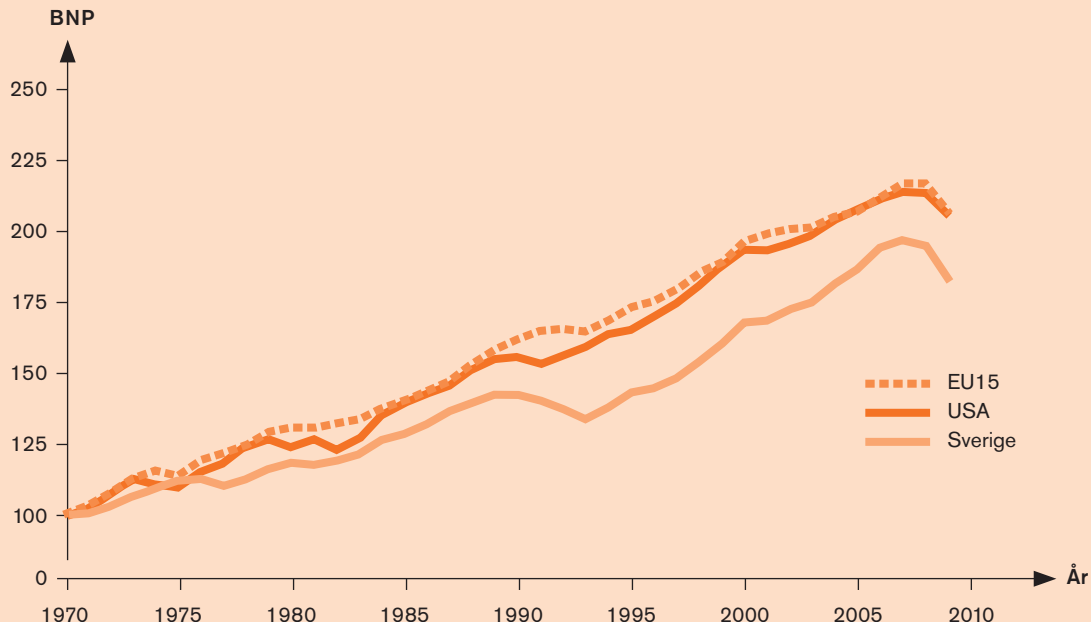

Källa: SCB och AMS

Man kan urskilja en trendmässig försvagning av den svenska arbetsmarknaden från början av 1970-talet. För varje konjunkturcykel har det krävts allt större arbetsmarknadspolitiska insatser för att hålla nere den öppna arbetslösheten. Det enda undantaget är överhettningen under senare delen av 80-talet, med mycket låg arbetslöshet. Under 90-talet ökade såväl arbetslösheten som antalet personer i åtgärder dramatiskt, och inte förrän mot slutet av decenniet kunde arbetslösheten falla tillbaka igen. Men även under högkonjunkturen vid millennieskiftet bottnade arbetslösheten klart högre än tidigare.

Under lågkonjunkturen 2008–2009 sköt arbetslösheten skarpt i höjden igen. Just den här kurvan ger dock en överdriven bild av dramatiken. Ett skäl till att siffrorna då tog ett skutt upp var att statistiken lades om. Vissa grupper som tidigare stått vid sidan av arbetsmarknaden klassades nu som arbetslösa. Men även med hänsyn till statistikomläggningen steg arbetslösheten 2008–2009.

Figur 19.3 Sveriges tillväxt jämfört med omvärldens
BNP per capita, köpkraftskorrigerad, 1970–2009. 1970 = Index 100

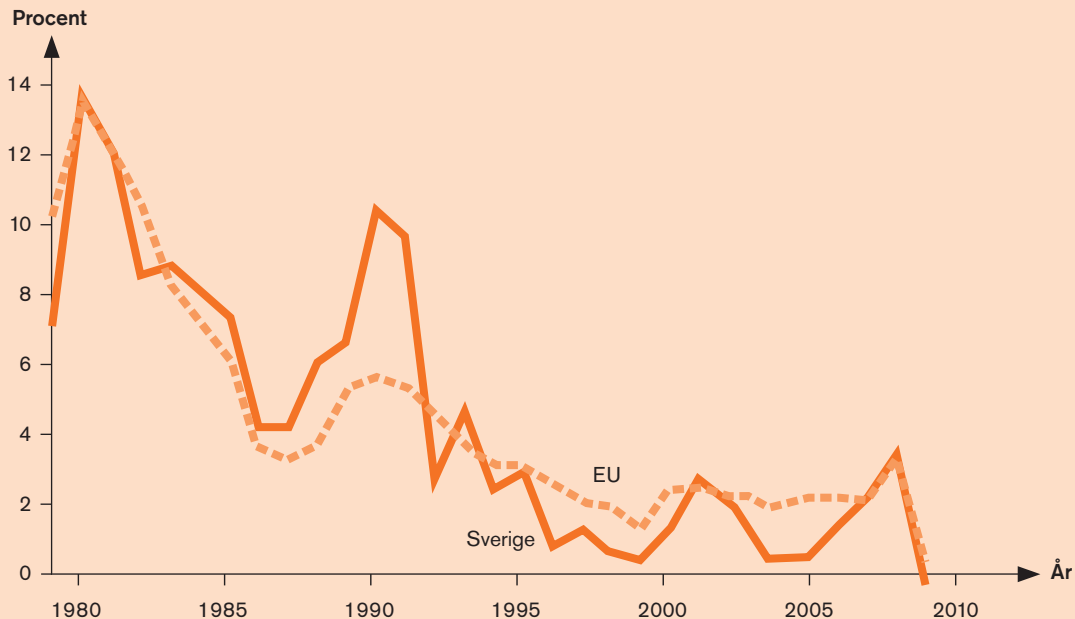

Källa: Ekonomifakta

Den svenska BNP-tillväxten var från början av 1970-talet till början av 1990-talet betydligt långsammare än för västvärlden i genomsnitt. De stora tappen kom vid mitten av 1970-talet och början av 1990-talet. Men inte heller under mellanperioden förmådde Sverige hämta in det vi förlorat. Inte förrän mot slutet av 1990-talet kunde den svenska BNP per capita börja återhämta sig. Under den djupa lågkonjunkturen 2009 föll BNP i de allra flesta länder.

Figur 19.4 Inflationen i Sverige och EU (15) 1980–2009

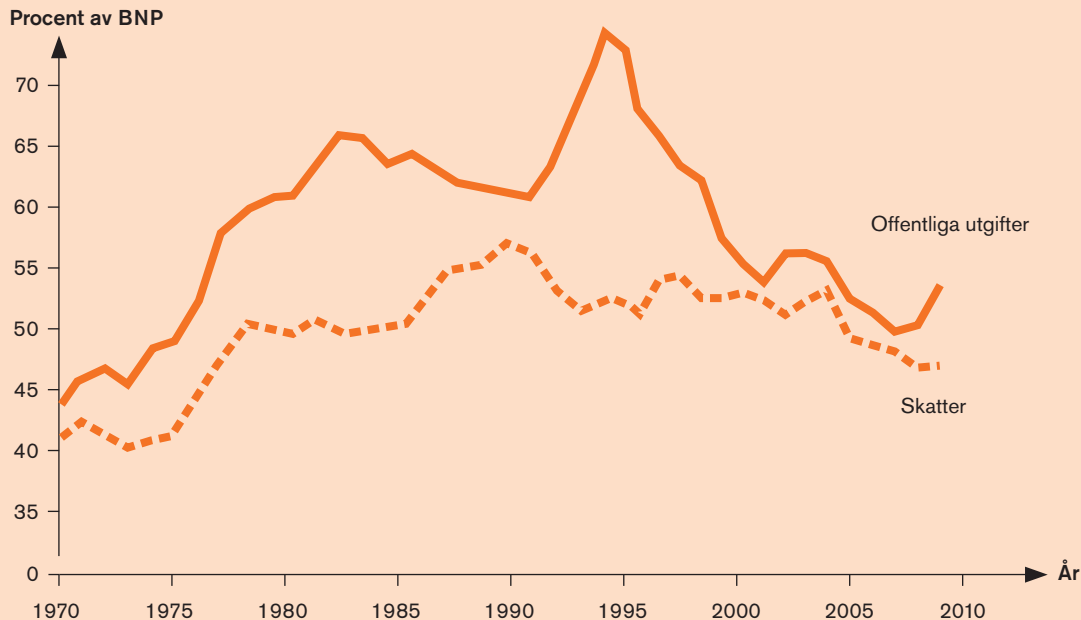
Konsumentprisindex, årlig procentuell förändring

Källor: OECD, SCB

Under överhettningssären i slutet av 1980-talet låg den svenska inflationen över konkurrentlåndernas. När depressionen kom i början av 90-talet, föll den svenska inflationen kraftigt. Under senare delen av 90-talet befästes den låga inflationen ytterligare. Under hela 00-talet var inflationen stabilt låg i både Sverige och EU – faktiskt lägre i Sverige än för EU-snittet. Under lågkonjunkturen 2009 fick Sverige till och med deflation.

Figur 19.5 Offentliga utgifter samt skattekvot 1970–2009

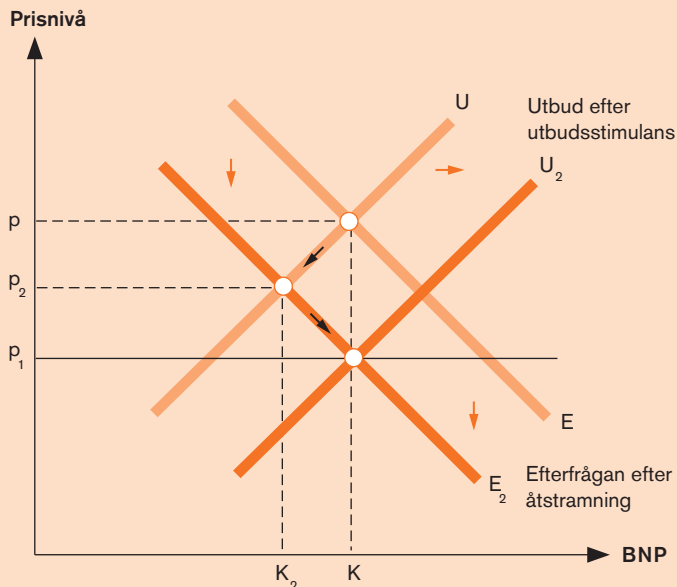

Källa: Finansdepartementet

De offentliga utgifternas andel av BNP klättrade kraftigt under 1970-talet. Den trenden bröts under 80-talet, men i samband med den djupa krisen i början av 90-talet åkte utgiftskvoten upp till nya rekordhöjder. Det berodde dels på att kostnaderna för arbetslösheten ökade, dels på att BNP föll.

Under saneringsperioden vid mitten av 90-talet skars utgifterna ned. Skattekvoten (skatterna som andel av BNP) låg däremot ganska stabilt på drygt 50 procent ända sedan mitten av 1970-talet. Först under senare delen av 00-talet sjönk skattekvoten under 50 procent, på grund av sänkta inkomstskatter.

Figur 19.6 Lärobokens recept mot inflation

Utgångsläget är att ekonomin befinner sig vid full sysselsättning, K , men med en prisnivå, p , som ligger över den nivå p_1 som krävs för bevarad konkurrenskraft. Här bör man bedriva en kombination av åtstramnings- och utbudspolitik. När E skiftar till E_2 och U till U_2 sänks prisnivån utan att arbetslösheten stiger till en permanent högre nivå. Dock kan en viss nedgång av produktionsvolymen äga rum, till K_2 , under anpassningsperioden.

Receptet är inte helt enkelt att omsätta i verkligheten. För det första är det svårt att dosera åtstramnings- och utbudsåtgärderna så att de precis balanserar. För det andra är åtstramning impopulärt. Och för det tredje är det svårt att genomföra olika strukturingrepp på utbudssidan i "rätt" ordning. Det är att hantera dessa komplikationer som är den verkligt svåra konsten i ekonomisk politik, snarare än att i teorin avgöra åt vilket håll man bör gå. Och det var här den svenska ekonomiska politiken misslyckades under 1970- och 80-talen.

Ändå är det just den här kombinationen av åtgärder – en stram penningpolitik och avregleringar – som har präglade västländerna från slutet av 1970-talet ända till början av 2000-talet. Sverige var dock sent ute med att lägga om den ekonomiska politiken. Det var först i samband med den djupa 90-talskrisen som också Sverige pressade tillbaka inflationen och moderniserade ekonomins struktur. Men priset var flera år av hög arbetslöshet. I figur 15.3 (sid. 206–207) kan vi se hur rörelsen i diagrammet här ovan tedde sig i praktiken, illustrerad via fallande inflation och högre arbetslöshet.

Figur 20.1 **Kort ränta 1987–2009**

Nominell ränta på 3-månaders statsskuldväxel, veckogenomsnitt

Källa: SEB

Räntan varierar med inflationen och de finansiella marknadernas förtroende för penningvärde och växelkurs. Överhettning, inflation och bristande förtroende drev upp räntorna 1988–1989. Regeringskrisen 1990 tvingade fram besparingsåtgärder. Dessa samt utfästelser om låginflationspolitik, fast växelkurs och EU-inträde fick räntan att falla under 1991.

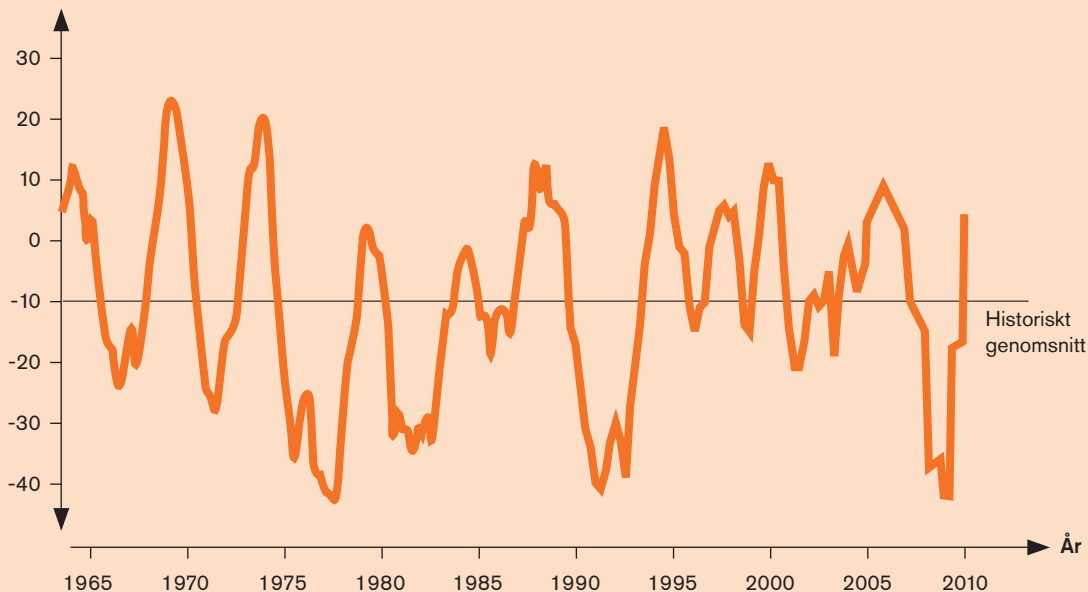
Men hösten 1992 steg räntorna igen, till extrema nivåer. Aktörerna på finansmarknaderna trodde inte att svenska politiker skulle orka hålla fast vid den fasta växelkursen – och de fick rätt. Riksbanken tvingades att släppa kursen, och efter övergången till rörlig kurs kunde räntan falla.

Oro för ett växande budgetunderskott medförde stigande räntor igen under 1994. Under 1995–1996 lades dock den ekonomiska politiken dramatiskt om. Statsbudgeten fick betydligt hårdare regler, Sverige gick in i EU och skrev under förbindelser om att hålla inflationen låg. Riksbanken fick en mer självständig ställning, vilket gjorde dess inflationsmål trovärdigt.

Från 1996 kunde därigenom en låg räntenivå etableras. Därefter har räntan legat stabilt och lågt hela tiden.

Figur 20.2 Konjunkturutvecklingen i svensk industri 1964–2009

Nettobalans

Källa: Konjunkturinstitutet

Figuren visar Konjunkturinstitutets serie för industrins konjunkturläge; skalan är ett sammanfattande index för order-, lager- och produktionsutveckling inom tillverkningsindustrin. De djupa svackorna efter oljekriserna syns tydligt, liksom fallet utför under 1989–1991. Efter kronans fall 1992 kom dock en snabb återhämtning. Sedan mitten av 90-talet kom ett decennium med stark och förhållandevis stabil konjunkturutveckling – tills finanskrisen 2008–2009 utlöste ett nytt, dramatiskt ras.

Figur 20.3 Kronans kurs mot D-marken 1970–2009

Källa: SEB

Den svenska kronan har försvagats kraftigt mot de flesta andra västvalutor under senare decennier. Här syns hur priset på D-marken fram till mitten av 90-talet steg kraftigt; den svenska kronan tappade under 1970–1995 två tredjedelar av sitt värde! Huvudskälet var att den svenska inflationen var högre än den tyska. Devalveringarna i början av 1980-talet syns tydligt, liksom kronans stora fall efter övergången till rörlig växelkurs 1992. Inte förrän efter en hård budgetsanering och ökad självständighet för Riksbanken vid mitten av 1990-talet bromsade kronförsvagningen upp.

Sedan 1999 har D-marken gått upp i euron och kronans kurs noteras mot euron, inte marken. Noteringarna efter 1999 är således härledda genom att vi räknat fram vad kronkursen mot marken skulle varit om den sistnämnda funnits kvar, med samma interna växelkursrelationer mot de andra euroländerna som när den låstes 1999.

Att valutarelationen under senare år varit betydligt stabilare än förr beror främst på att inflationen i Sverige och euro-området varit i stort sett densamma – vilket i sin tur hänger samman med att centralbankerna har likartade inflationsmål, och att båda är trovärdiga. Att kronan ändå tillfälligt föll mot euron under den akuta finanskrisen 2008–2009 var sannolikt en följd av att försiktiga placerare sökte sig bort från småvalutor (däribland kronor), som sågs som mer volatila och osäkra.

Figur 20.4 Räntedifferens mot Tyskland 1991–2009
Skillnad mellan räntor på tioåriga statsobligationer

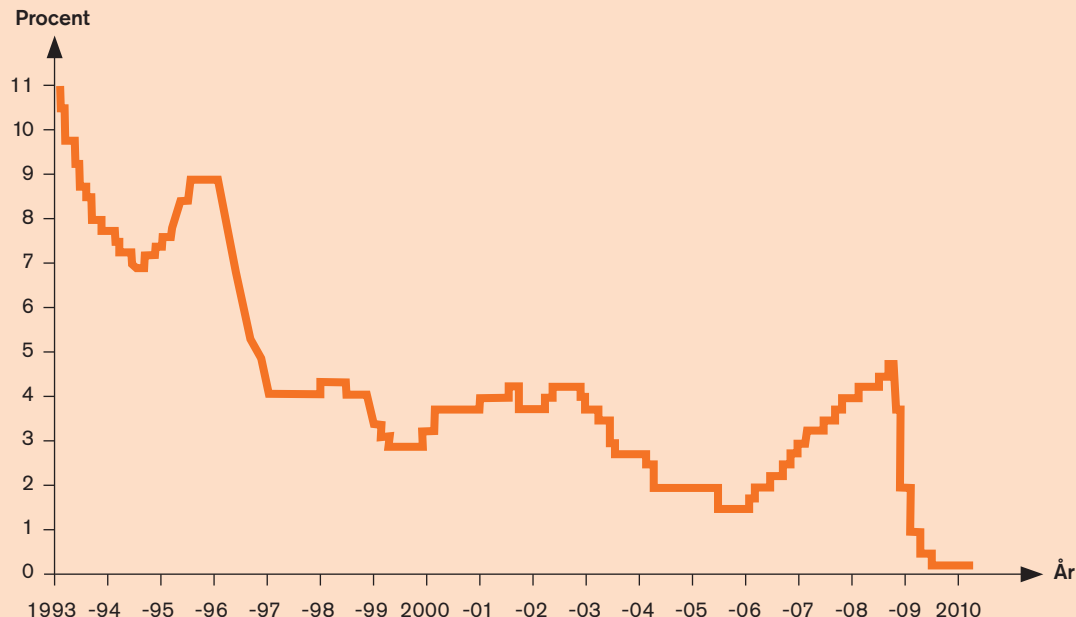

Källa: SEB

Under 1992 steg de svenska räntorna på grund av valutakrisen; därefter sjönk de, i samband med att Riksbanken antog sitt inflationsmål och övergick till rörlig växelkurs. Men under 1994 steg de svenska räntorna kraftigt över de tyska, än en gång. En orsak var en hög riskpremie på grund av osäkerhet om riksdagsval och EU-folkomröstning.

En åtstramning av statsfinanserna, Ja till EU, ytterligare besparingar samt antagandet av ett konvergensprogram 1995 (inför en eventuell EMU-anslutning) skapade efter hand förtroende för Sverige. Från 1998 har Sverige stadigt legat på tyska räntenivåer. Det avspeglar att Riksbanken och den europeiska centralbanken ECB har inflationsmål på ungefär samma nivå (2 procent) och båda är trovärdiga när det gäller att nå dessa inflationsmål.

Figur 20.5 Riksbankens reporänta 1987–2009

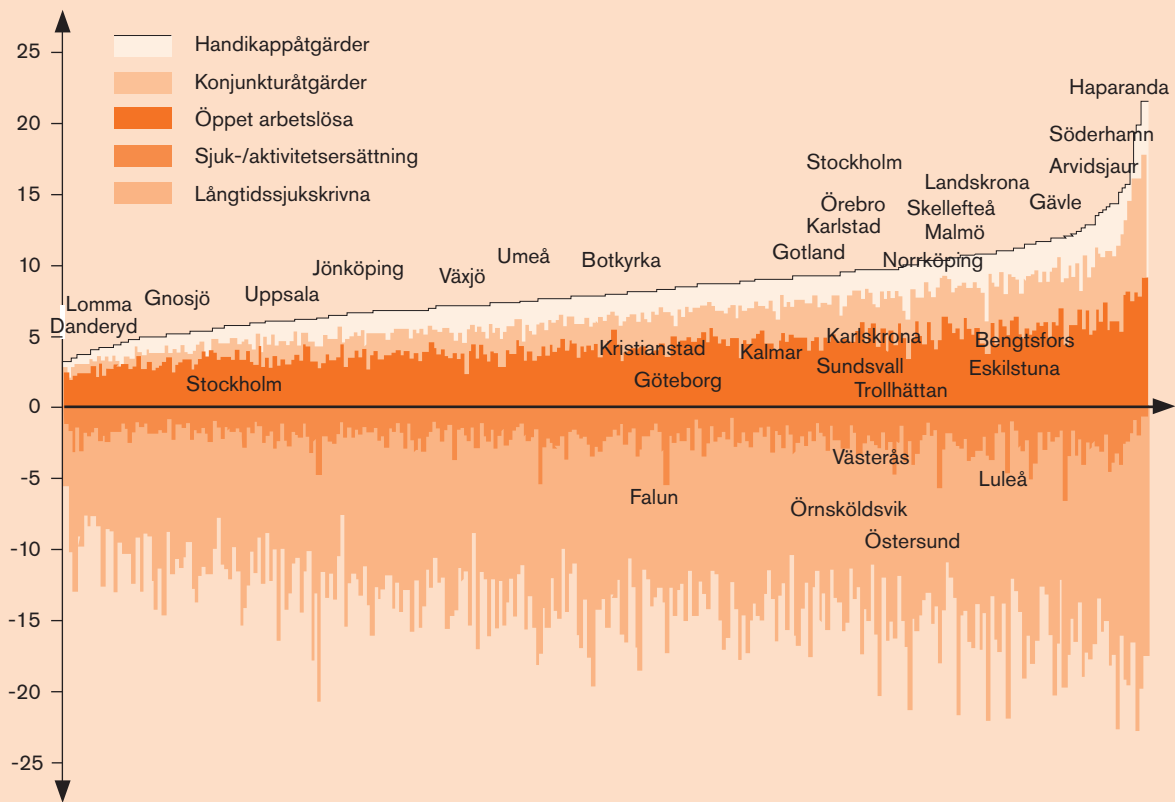

Källa: SEB

Efter övergången till rörlig växelkurs kunde Riksbanken gradvis sänka sin styrränta – när man inte längre behövde försvara den fasta kursen. Men bristande trovärdighet för inflationsmålet gjorde att räntan under de första åren med rörlig kurs fortfarande låg högt. Inte förrän efter den stora budgetsaneringen vid mitten av 1990-talet, parad med ökad självständighet för Riksbanken och EU-inträde, blev inflationsmålet trovärdigt. Under 1996–1997 kunde reporäntan sänkas markant.

Därefter har den i stort sett varierat med konjunkturen på låg nivå. Notera hur lågt styrräntan sjönk under 2005, då inflationsprognosen var extremt låg, bland annat till följd av stark produktivitetstillväxt och billig kinesisk import. Notera också den snabba sänkningen av reporäntan under finanskrisen 2008–2009. Styrräntan bottnade då på bara 0,25 procent. En så låg räntenivå måste ses som en akut krisåtgärd, som inte är hållbar på längre sikt.

Figur 20.6 Utanförskap och regionala klyftor i Sverige

Diagrammet visar hur stor andel av befolkningen i arbetsför ålder (20–64 år) som vid mitten av 00-talet på olika sätt stod utanför arbetsmarknaden, kommun för kommun. Exakt vilka kategorier som ska inkluderas i ett sådant urval kan diskuteras. Här återfinns inte människor som studerar (även om några av dem kanske hellre skulle vilja arbeta), inte heller föräldralediga eller korttidssjuka.

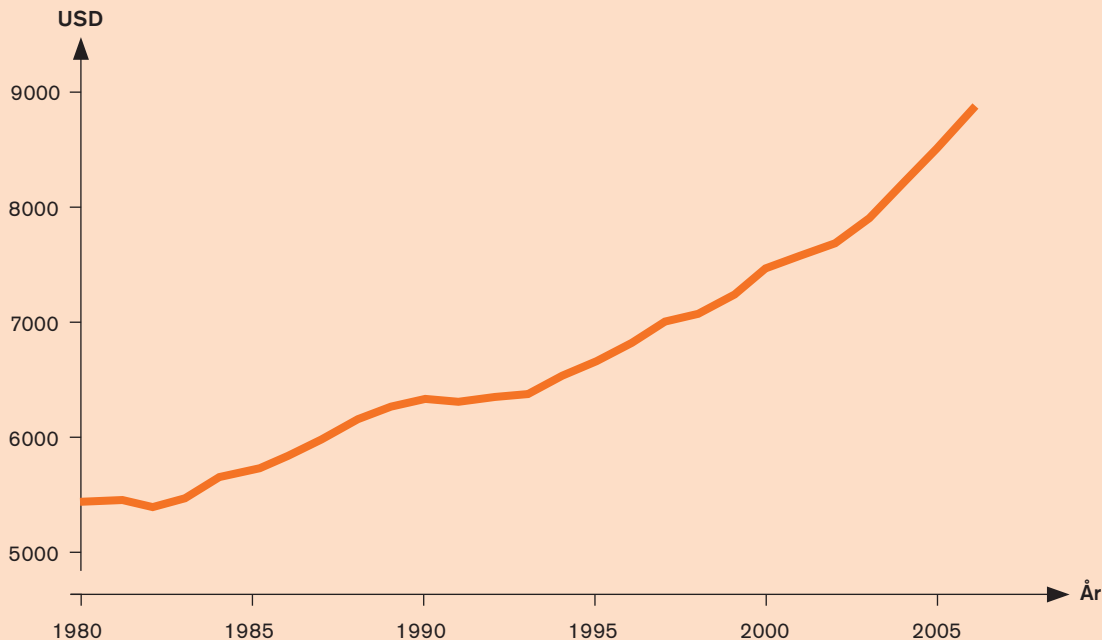
Urvalet koncentreras således till personer som är frånvarande av skäl som ses som mer bekymmersamma. Över nollinjen redovisas arbetslösa och personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt personer med särskilt handikappstöd – alltså en bred definition av arbetslöshet. Under nollinjen visas personer som är borta från arbetsmarknaden av mer långvariga skäl. Det är långtidssjukskrivna respektive förtidspensionerade.

Kommunerna är ordnade så att den kommun med den lägsta totala frånvaron finns längst till vänster och den med den högsta längst till höger. Som synes är spannvidden mycket stor. Lägst låg Danderyd med cirka 10 procents total frånvaro, definierat på detta sätt; Haparanda hade mer än fyra gånger så hög frånvaro, över 40 procent. Där var alltså nästan varannan person i arbetsför ålder beroende av bidrag.

Av diagrammet framgår att samvariationen mellan de olika frånvaroslagen är hög. En kommun med många arbetslösa har ofta också många förtidspensionärer och personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Det är svårt att undvika slutsatsen att förtidspensionering och kanske även långa sjukskrivningar ofta är en sorts dold arbetslöshet. Det är också tydligt att kommuner med svag arbetsmarknad möter mycket svåra problem, både socialt och ekonomiskt.

Figur 21.1 **Global BNP per capita 1980–2006**

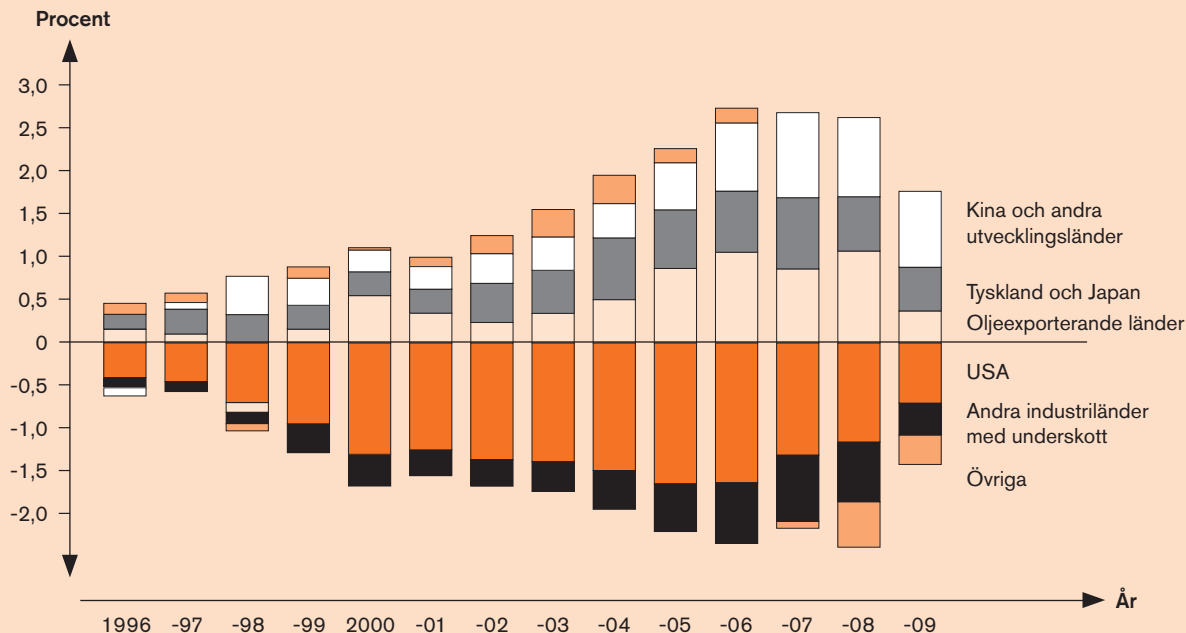
Real köpkraftsjusterad dollar

Källa: Världsbanken

De 20 åren från mitten av 1980-talet till mitten av 2000-talet innebar det största standardlyftet någonsin för mänskligheten. Den globala genomsnittsinkomsten steg snabbt. Flera hundra miljoner människor, framför allt i Kina, tog steget från fattigdom till en sorts global medelklassstillvaro.

Figur 21.2 Bytesbalansöverskott och -underskott
Procent av global BNP

Källa: IMF

Här syns hur ett växande amerikanskt bytesbalansunderskott motsvarats av överskott i oljeexporterande länder samt i bland annat Japan och Kina. En sådan obalans kan på sikt bli problematisk om underskottslandet får svårt att finansiera sig och räntorna pressas upp. Så skedde dock inte i detta fall. Under många år valde nämligen Kina, Japan och de andra länderna med överskott att placera överskotten i amerikanska värdepapper. USA kunde därför finansiera sina underskott utan större problem. I själva verket bidrog det stora kapitalinflödet till att elda på den amerikanska konjunkturen. Det höll nämligen nere de amerikanska marknadsräntorna, så att de amerikanska konsumenterna kunde fortsätta att belåna sig och leva över sina tillgångar. Under lågkonjunkturen 2009 sjönk USA:s import och obalanserna mildrades något.

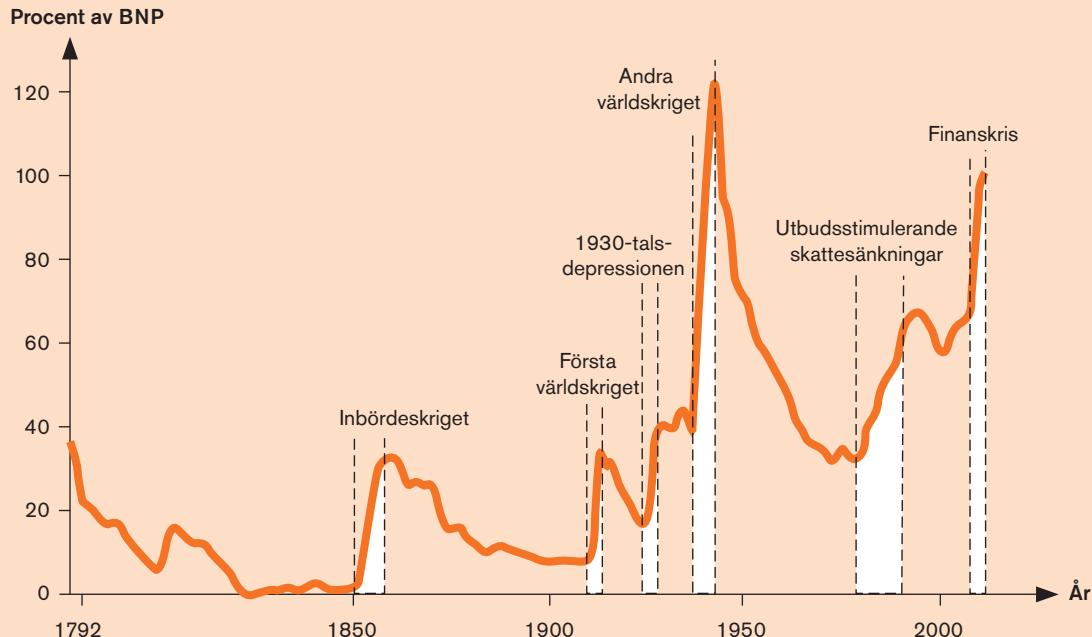
Figur 21.3 "Stressindex" för kreditmarknaden

Källa: Riksbanken

Diagrammet visar ett försök att mäta påfrestningarna på den internationella kreditmarknaden. "Stressindexet" har satts samman av Riksbanken utifrån flera olika indikatorer såsom tillgång till likviditet och ränteskillnader mellan papper med olika risk. När index stiger kraftigt avspeglar det att marknaden fungerar sämre. Här framgår hur kreditmarknaden under 2007 kom under växande tryck – och hur ren panik utbröt hösten 2008. Under 2009 mildrades problemen, tack vare stora statliga stödsatser.

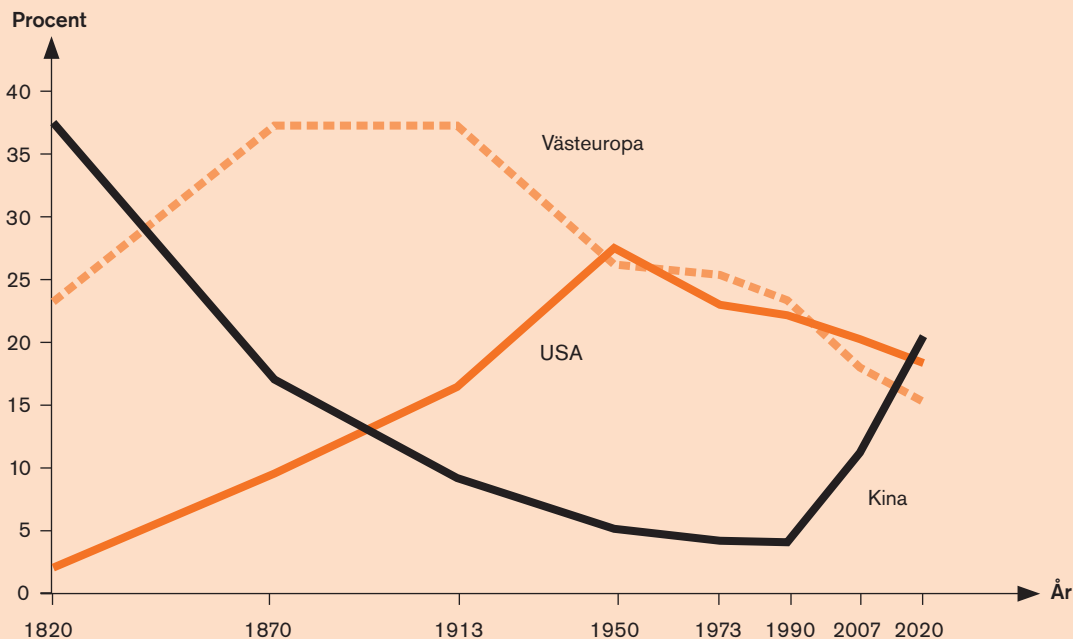
Figur 21.4 USA:s statsskuld 1792–2010
Procent av BNP

Källa: Office of Management and Budget

Historiskt sett har offentlig skuldsättning i USA nästan alltid berott på krig och rustningar. Undantaget är den försiktiga keynesianska expansionen under 1930-talsdepressionen samt Reagans skattesänkningar under 1980-talet. Men de senaste åren har statsskulden skjutit i höjden – i fredstid och utan stora skattesänkningar – och nått nivåer i paritet med andra världskrigets. Skuldsättningen överträffar med råge såväl inbördeskrigets som första världskrigets. Många fruktar att saneringen kommer att bli smärtsam och ta lång tid.

Figur 21.5 **Andelar av global BNP 1820–2020**
Procent, köpkraftskorrigerat

Källa: Nomura

Här visas de tre största regionernas andel av världsekonomin under de senaste 200 åren. Fram till 1800-talets början var Kina världens största ekonomi, men under en 150-årig svaghetsperiod föll landet tillbaka kraftigt. I stället tog Europa och sedan USA – trots mycket mindre befolkning än Kina – över rollen som största ekonomier. Inte förrän under senare år har Kina återvunnit en del av sin forna ställning. De flesta prognosmakare tror att Kina snart passerar USA och återtar sin forna ledarposition; prognosen för 2020 här ovan är dock min egen gissning och således högeligen osäker.

Notera att BNP-måttet här gäller hela ekonomin och anges köpkraftskorrigerat, det vill säga efter att vi tagit hänsyn till den lägre prisnivån i Kina. Om vi i stället hade mätt BNP med löpande växelkurser hade Kina legat lägre. Hade jämförelsen gällt BNP per capita hade USA legat högre och Kina långt efter.